

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

TARİHSEL VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA
DİYARBAKIR'DA ALEVİLİK

Hazırlayan
Nazan AĞALDAY

Danışman
YRD. DOÇ. DR. Fevzi RENÇBER

Yüksek Lisans Tezi

ŞIRNAK – 2016

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİMDALI**

**TARİHSEL VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA
DİYARBAKIR'DA ALEVİLİK
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Nazan AĞALDAY**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Fevzi RENÇBER**

ŞIRNAK – 2016

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Nazan AĞALDAY

“Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla” Diyarbakır’da
.....Akıllık”.....” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Şırnak Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Adı SOYADI

~~Abd~~
Mehmet AĞALDAY

Danışman

Adı SOYADI

~~Mehmet~~
Mehmet Salt UZUNDAĞ ABD Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Fevzi KENCER danışmanlığında Nazım AĞALDAY tarafından hazırlanan "Tarihsel ve Kültürel Bağlılıkların Değerlendirilmesi" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ...Temel İslam Bilimleri..... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

29 / 23 / 2016
(Tez savunma sınav tarihi)

yazılacaktır.)

JÜRİ İMZA

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Fevzi KENCER

Üye : Doç. Dr. Namik Kemal KARASER

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Saif. HAZINDAĞI

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Yüzyıllardır farklı kültürleri bağrında taşıyan Güneydoğu Anadolu bölgesi, Mezopotamya'nın adeta kalbini oluşturmaktadır. Bu bölgede çeşitli kültür, din, dil, mezhep ve ırkın bir arada yaşadığı güzide kentler bulunmaktadır. Diyarbakır (eski adıyla Amed) bu kentlerimizden biridir.

Ülke olarak sahip olduğumuz kültürel ve tarihi birikimi geçmişten günümüze ve zenginleştirerek, geleceğe aktarmanın, kendi milletimizin yanı sıra dünyaya tanıtmanın yaşadığımız çağda özel bir önem taşıdığı farkındayız. Toplumsal birikimimizi oluşturan farklılıklar bugün çeşitli kültür ve uygarlıkların izleri olarak tarihimizin derinliğine işaret etmekte ve zenginliğimiz olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültürel zenginliğimizin önemli bir parçası olan Alevîlik, son yıllarda üzerinde en çok konuşulan, medyada en fazla gündeme gelen, hakkında pek çok yazı yazılan ve uluslararası platformlarda sıkça tartışılan, bu yüzden gündeme oturan bir konu haline gelmiştir. “Diyarbakır’da Alevîlik” adını taşıyan bu çalışma böyle bir dönem ve kültürel ortama denk gelmektedir.

Görüşme kılavuzunda bulunan sorular çerçevesinde, Diyarbakır il ve ilçeleri gezilmiş; buralarda Alevî talip ve dedelerle mülakatlar yapılarak Diyarbakır Alevîlerinin inancı, ibadetleri, örf-adetleri, dinî kurumları, ahlâkî ilkeleri ve inanç dünyaları mezhepler tarihi araştırma usulüne göre objektif bir yöntem ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Diyarbakır’daki Alevîler, gerek kültürel gerekse dini açıdan diğer yörelerdeki Alevîlerle karşılaştırılarak bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu sayede Anadolu Alevîliği etrafında çok özel bir değerlendirme yapılarak Diyarbakır’daki Alevîlik çalışma konusu edilmiş ve Anadolu Alevîliği ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır: Girişte araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları belirtilmiş, Birinci bölümde Alevîlik ve Diyarbakır’da yaşayan Alevîlerin inanç ve ibadet telakkileri söz konusu edilmiştir. İkinci bölümünde ise Diyarbakır’daki Alevîlerin ahlâkî ilkeleri, örf-adetleri ve dinî kurumları incelenmiştir.

Bu araştırmada, görüşme talebimizi kabul edip olumlu cevap vererek bize yardımcı olan Diyarbakır’daki Alevî vakıf ve dernek yöneticilerine, dede ve taliplere şükran borçluyum. Başından beri Mezhepler Tarihi araştırmalarına teşvik eden ve

özellikle de Alevîlik çalışmasına yönlendiren vefakâr arkadaşım, saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Kasım ERTAŞ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olup tavsiyelerini sunan; hoşgörü, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyerek çalışmamla ilgilenen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Fevzi RENÇBER'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Saha araştırmasında beni yalnız bırakmayan değerli öğrencim Pınar OLĞAÇ'a müteşekkirim. Tez yazım aşamasında bana yardımcı olan kuzenim Veysel AĞALDAY, kardeşim Emrah AĞALDAY, Uğur AĞALDAY ve öğrencim Necla POYRAZ'a çok teşekkür ederim. Çalışmam süresince kahrımı çeken "anneciğim bitmedi mi" diyip sabır eden kıymetlim, özüm, canım kızım Azra Leyal'e bu çalışmamı hediye ediyorum.

Nazan AĞALDAY

**TARİHSEL VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA
DİYARBAKIR'DA ALEVİLİK**

Nazan AĞALDAY

Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans / Mart 2016

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

ÖZET

Günümüzde Alevîliğin sağlıklı bir şekilde anlaşılması toplumsal birlik, kardeşlik ve güven ortamı için büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden Alevîlik tarihsel süreç içerisinde ele alınmalı; gelenek, görenek, dini esas ve inançları bir bütün olarak incelenmelidir. Dolayısıyla bu çalışmada Alevîliğin inanç, ibadet, kültür ve ahlâk ilkelerinin bilimsel olarak incelenmesi, bu bağlamda Anadolu Alevîliğinin bir parçası olan Diyarbakır yöresindeki Alevîler (Diyarbakır'da Alevîlik), tarihsel süreç, inançları, ibadetleri, örf ve adetleri, ahlâkî kuralları, bakımından araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alevi, Alevilik, Bektaşilik, Diyarbakır

**THE ALAWISM WITH ALL DIMENSION OF HISTORICAL
AND CULTURAL IN DİYARBAKIR**

Nazan AĞALDAY

Şırnak University, Institute of Social Sciences

Basic Islamic Studies, History of Islamic Sects

Master / March 2016

Supervisor: Asst. Prof. Fevzi RENÇBER

ABSTRACT

The correct comprehension of today's Alawism, has a vital importance for public unity, brotherhood and security environment. For this reason Alawism should be considered within the historical period, its traditions and religious principles should be examined as a whole. Therefore in this study; belief, worship, culture and moral principles of Alawism were examined scientifically and in this context, Alawis in Diyarbakır (Alawism in Diyarbakır) region were researched in terms of historical period, belief, traditions, moral rules.

Keywords: Alavi, The Alawism, The Bektashi , Diyarbakır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
------------------	---

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ
METODOLOJİK BİLGİLER

1-Araştırmanın Önemi.....	2
2-Araştırmanın Amacı.....	3
3-Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİK VE

DİYARBAKIR ALEVİLERİNDE

AKİDE VE İBADET

A- ALEVİLİK.....	6
1. Anadolu Aleviliğinin tarihçesi.....	9
2. Diyarbakır yöresindeki Alevilerin tarihçesi.....	13
B- ALEVİLİKTE AKİDE.....	15
1. Alla'a İman ve Hak-Muhammed-Ali İnanıcı.....	16
2. Meleklerle İman.....	18
3. Kitaplara İman ve Kur'an-ı Kerim.....	19
4. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed'in Nübüvveti.....	20
5. Kadere İman.....	22
6. Ahiret gününe iman.....	23
7. Ehl-i Beyt İnanıcı ve Hz. Ali.....	25
C- ALEVİLİKTE İBADET.....	29
1. Gusül ve Abdest Anlayışı.....	31
2. Namaz Anlayışı.....	32
3. Oruç Anlayışı.....	33
4. Hac Anlayışı.....	34
5. Zekât Anlayışı ve "Hakkullah".....	36
6. Kurban Anlayışı.....	37
7. Dua ve Niyaz anlayışı.....	39
8. Alevi-Beştaşî Erkânı olarak Cem ve Semah.....	40

İKİNCİ BÖLÜM
DİYARBAKIR ALEVİLERİNDE
AHLAKİ VE SOSYOKÜLTÜREL YAPI

A- ALEVİLİKTE AHLAKİ PRENSİPLER.....	55
1- Dört Kapı Kırk Makam.....	56
2- Üç Sünnet Yedi Farz	58
3- Eline Diline Beline Sahip Olmak	59
B- ÖRF VE ADETLER.....	60
1. Çocuğa Ad Verme	60
2. Sünnet ve Kirvelik	62
3. Evlilik ve Düğün.....	63
4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar.....	65
5. Ziyaret Yerleri	72
6. Hayvanlara Bakış ve Tavşan Etinin Yenilmemesi	73
7. Dem Veya Dolu Geleneği.....	73
C- DİNİ KURUMLAR.....	75
1. Dedelik Kurumu ve Ocaklar.....	76
2. Alevi Hukuk Sisteminde Düşkünlük	83
3. Musahiplik	85
4. Alevi Örgütlenmesinde Dernek Vakıf ve Cemevleri.....	89
5. Alevilerin Devletten ve Toplumdan Talepleri.....	93
6. Cem Erkanında İcra Edilen Eserlerden Örnekler	94
 SONUÇ.....	 99
KAYNAKÇA.....	104
EKLER	
Ek:1 Görüşme Kılavuzu.....	110
Ek:2 Kaynak Kişiler	115
Ek:3 Görüşmelerle İlgili Fotoğraflar.....	116

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

Ank.: Ankara

Bkz.: Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

HBVAD: Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi

Hz. : Hazreti

İst. : İstanbul

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sav. : Sallallahu Aleyhi Vesellem

TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ

METODOLOJİK BİLGİLER

1. Araştırmanın Önemi

Diyarbakır ve çevresi Türkmenler ve özellikle de Aleviler açısından özellikli bir yerdir. Alevilik açısından Diyarbakır'ın önemi farklı alanlarda incelenmiş fakat teolojik açıdan ele alınıp üzerinde fazla durulmamıştır.

Son zamanlarda modernleşme, kentleşme, bireyselleşme gibi kavramlar, Alevîliğin de çok hızlı bir sosyal değişim sürecine girmesine neden olmuştur. Modernizm, tehdit eden yapısıyla her geçen gün toplumu ve Alevîliğin geleneksel dokusunu yok etmektedir. Kentleşme süreciyle Alevî inançları saf iman objeleri olmaktan çıkmış, tarihi, folklorik unsurlar olarak algılanmaya başlanmıştır. Genç kuşak Alevîlerin bunlardan manevi bir haz aldığını söylemek zordur.

Ülkemizin, sosyal, kültürel ve tarihi yapısının temel bir unsuru olan ve kültürel kimliğimizin önemli bir parçasını oluşturan Alevilik, tarihsel özelliği olan bir olgudur; çünkü yüzyılların içinden süzülerek gelmiş ve değişik faktörlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. İslam camiasında birçok fırka veya grup, İslam Mezhepleri Tarihi alanında ele alınmış ve araştırılmıştır. Ülkemizde de bu alanda çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu bağlamda Anadolu'da yaşanan Alevîlik ve Bektaşîlik tarihi inançları, oluşumu, coğrafyası, örf, adet, gelenek ve görenekleriyle Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında araştırılmaya ihtiyaç duyulan konulardan biri haline gelmiştir. Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine yapılacak bilimsel araştırmalar Alevîliğin tarihî, dinî ve kültürel bağlarıyla yeniden buluşmasını sağlayacaktır.

Alevîliğin incelendiği kitaplarda bilgi eksikliği bulunmakta, birbirinden farklı Alevî tanımlamaları ortaya çıkmaktadır. Bilimsel nitelikten uzak olarak yazılmış bu eserler Alevîliğin yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple bilimsel açıdan, Alevîliğin gerçeğe uygun biçimde ortaya konulması gereklidir. Daha önce Samsun, Ordu, Tokat, Amasya, Sivas, Çorum, Elazığ, Isparta, Malatya, Hatay ve Adıyaman gibi illerde yaşayan Alevîler ve Alevîlik algıları çeşitli alan araştırmalarına konu olmuştur. Biz de bu çalışmamızda Diyarbakır'da yaşayan Aleviler'in Alevîlik inancını, inanç, ibadet, kültür ve ahlaki ilkeleri de esas alarak araştıracağız.

2. Araştırmanın Amacı

Alevi olsun ya da olmasın, Alevilik ile ilgili çalışma yapan bütün araştırmacılar tarafından Alevîlik, birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bunlar arasında İslam Mezhepleri Tarihi ilminin yöntemine sahip olmayan araştırmacıların eserleri tarafsız olmaktan uzaktır. Konu Alevîlik olunca İslam Mezhepleri Tarihi, tasavvuf ve İslam tarihini bilmeyen araştırmacıların bu konuda tutarlı bilgiler yazabileceğini düşünmek yanlış olur. Bu sebeple Diyarbakır'da yaşanan Alevîliğin bilimsel yöntemlere uygun, objektif, abartıdan uzak, olanın olduğu gibi ifade edilerek ele alınması ve ahlaki kurallar çerçevesinde incelenmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Bu çalışmadaki amacımız, Anadolu Alevîliğinin bilimsel platformlarda doğru tanıtılmasını sağlamak, konunun aydınlatılmasına katkıda bulunmak, Diyarbakır yöresinde yaşayan Alevîlerin yöreye yerleşmesini, inanç ve ibadet şekillerini ve yöre Alevîliğine özgü özellikleri açığa çıkarmaktır. Bu bağlamda yapacağımız çalışma sayesinde, genel anlamda Anadolu Alevîliği, özel anlamda da Diyarbakır'da Alevîlik hakkında doğru bilgiye ulaşılmasını hedefliyoruz. Bu hedeflere ulaşmak için yapmış olduğumuz araştırmada, Diyarbakır yöresindeki geleneksel Alevîliğin tarihî gelişimi, inançları, ibadetleri, örf ve adetleri, ahlâkî kuralları, objektif bir araştırmayla ortaya koymaya çalışacağız.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın verilerini yörede bulunan dede ve taliplerle gerek merkezde gerekse köylere gidilerek yapılan görüşme ve mülakatlar oluşturmaktadır. Yapılan mülakatlar, soru cevap şeklinde olup bütün görüşmeler ses kaydı ve deftere not düşülerek kayıt altına alınmıştır. Buradan hareketle temelde alan araştırmasına dayanan çalışmamız, kaynak kişiler (dedeler ve talipler), mülakat, gözlem tekniği ve örnekleme metodu kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmamızda disiplinler arası bilgi aktarım yöntemleri de kullanılmış; bu bağlamda antropoloji, sosyoloji, psikoloji alanında yapılan çalışmalar incelenmiş, bununla birlikte araştırma alanı ve konuyla ilgili kitap, dergi, makale, yöreyi tanıtan tarihî kitaplar ve klasik kaynaklar taranmıştır.

Çalışma esnasında Alevî-Bektaşî klasiklerinden faydalanılmıştır. Ayrıca Anadolu Alevîliği edebiyatının temelini oluşturan, Seyit Nesimi (ö. 1417), Şah

Hatayi (ö.1524), Fuzuli (ö. 1556), Yemini (ö. XV. yy), Virani (ö. XVI. yy), Pir Sultan Abdal (ö. XVI. yy), Kul Himmet (ö. XVI. yy), Yunus Emre gibi ozanların sefalama, tevhid, mersiye, naat, düvazımam, miraciye, muharremiye, gülbank, deyiş, şiir ve nefeslerinden de istifade edilmiştir.

Bunun yanında İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nın klasik kaynaklarına yeri geldikçe müracaat edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda Alevîlik-Bektaşîlik hakkında yapılmış uluslararası sempozyum bildirilerinden, akademik alanda yazılmış makale ve dergilerden, bu alanda çalışılmış tezlerden, Alevîlik ve Bektaşîlik hakkında ülkemizde ve yurt dışında yazılmış eserlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır.

Görüşme kılavuzundaki soruların bazen tamamı, bazen de bir kısmı kaynak kişilere sorulmuş, verdikleri cevapların bazıları deftere not düşülerek bazıları da telefon ses kaydı ile olduğu gibi kayıt altına alınarak objektif bir şekilde çalışma esnasında işlenmiştir. Görüşme ve gözlemler köy, şehir merkezi ve Alevî vatandaşların yaşadığı diğer yerleşim yerlerinin bütününde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılırken bütün sosyal gruplara ulaşılmaya çalışılmıştır. Mülakat yapılacak kişilerin, Alevîliğe dair bilgi ve kültür sahibi kişilerden seçilmesine önem verilmiştir.

Çalışmamız esnasında kendisiyle görüştüğümüz birçok kaynak kişinin ismini çalışmamızın değişik yerlerinde ve ek-2'de belirtmiş bulunmaktayız. Verilerimizi toplamak için gittiğimiz yerlerdeki (özellikle Türkmenhacı köyü) Alevî halkların misafirperverliğinden çok memnun kaldık. Yöredeki Alevî topluluklar, Diyarbakır'da Alevîliği inceleyen bilimsel bir araştırmanın yapılmasından hoşnut kalmış ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir.

Araştırmamızın alanı; Alevîliğin tarihsel gelişimi, Alevî vatandaşlarımızın Diyarbakır yöresinde yaşadıkları merkez ilçe ve köyleri, Bismil ilçe merkezi ve köyleri, Çınar köyü, kapsamaktadır. Özet bir ifade ile çalışmamızda geleneksel Anadolu Alevîliği bağlamında "Diyarbakır'da Alevîlik" konusu ele alınıp incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ALEVİLİK
VE
DİYARBAKIR ALEVİLERİNDE
AKİDE VE İBADET

1. ALEVİLİK

Arapça bir sözcük olan Alevi¹, sözlükte “Ali’ye mensup, Ali taraftarı, Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak, Ali’ye ait ve Ali’nin soyundan gelmek” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.² Hz. Ali’nin³ halife ve imam olduğunu kabul etmeyi ve ona tabi olmayı gerekli olan anlayışa Alevilik⁴ denir.⁵

Alevilik, İslam mezhepler tarihi anabilim dalında, “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır. Hak-Muhammed-Ali yoluna girerek, Hz. Ali’yi seven, sayan, ona bağlı olan, Aleviliğin koşullarını yerine getiren kimseye “alevi” denir. İslam Mezhepleri Tarihi’nde Alevi kavramı çok genel bir yaklaşımla, Şia⁶ ile eş anlamlıdır.

¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri”, s. 233; Şehristani, “Şia”, Mîlel ve Nihal, çev. Mustafa ÖZ, Litera Yayıncılık, İst., 2014, s.135; Fevzi Rençber, Adıyaman Alevileri, Gece Kitaplığı Yayınları, Mart 2014, s.21; Harun Yıldız, Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında İnceleme, Araştırma Yayınları, Ankara 2004, s.20; Hamza Aksüt, “Aleviler”, Yurt Yayınları, s.14; Ahmet Yaşar Ocak, DİA, yıl: 1989, C. 2, s. 368-369.

² Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi, ya da Metadoksi”, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.577; Cenksu Üçer, “Geleneksel Alevilikte İbadet Telakkileri”, Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-, 28-30 Ekim 2005, 2005, s. 297-308.

³ Hamza Aksüt, a.g.e., s.19-24; Ethem Ruhi Fırlalı, M. Yaşar Kandemir, “Ali” DİA, II, s. 371-378; Hasan Onat, Şiiliğin Doğuşu ilk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.157-158.

⁴ Mustafa Öz, “Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul Ensar Neşriyat”, 2012, s.28.

⁵ Fevzi Rençber, a.g.e., s.21.

⁶ Şia; özellikle Hz. Ali’ye taraftar olanlardır. Onun imamet ve hilafetinin, anlamı açık yahut kapalı nas ve vasiyetle sabit olduğunu kabul ederler. İnançlarına göre imameti Ali evlatlarından başkasına intikal etmez, eğer ederse bu başkasının bir zulmü veya kendilerinin takiyyeleri sebebiyledir. Şia’ya göre imamet, toplumun menfaat ve maslahatına dayanan, bu sebeple ümmetin iradesine bırakılmış bir husus değildir. Bundan dolayı, ümmetin fertlerinin aralarında seçip iş başına getirdikleri kimse imam olamaz. İmamet usulle ilgili bir konudur, dinin rüknüdür, hiçbir peygamberin bundan gaflet etmesi veya ihmali söz konusu olmadığı gibi, bu hususu umuma havale etmesi yahut hali üzere bırakması da caiz değildir.

Sözlü kültürden beslenerek yazılı kültürle yeni bir Alevi kimliği inşa ederken Aleviler için bir başka zorluk da “Alevilik” karşısında böylesine yoğun bir” Sünnilik” literatürünün bulunmayışıdır. Hatta Sünni yayın olarak nitelenebilecek İslam içerikli yayınların “Alevilik” karşıtlığı olmadığı görülebilir. Tam tersine Hz. Ali ve ailesine yapılan muameleye karşı tavır sergilendiği söylenebilir.⁷

Aleviliğin dini statüsü; yani Aleviliğin din mi, mezhep mi tarikat mı yoksa heterodoks bir yapılanma mı olduğu halen tartışılan bir problemidir.⁸ Biz de akademik düzlemde yapılan bu tartışmaların yanında sahadaki asıl muhataplar olan Alevi dedelerinin Alevilik tanımlamasına dair görüşlerini aktarmanın faydalı olacağını düşündük.

Bu bağlamda Diyarbakır Aguçan (Agu içen) Ocağı Dedesi “Hidayet Ulugerçek’e”⁹ Alevilik nedir? Sorusunu yönelttik. Ulugerçek, sorumuzu şu şekilde cevaplandırdı: “Ali taraftarı anlamına gelen Alevilik kelimesi son dönemlerde çıkan bir kavramdır. Hz. Ali’nin yaşayış şeklini uygulayanlar ve gerçek İslamiyet’i yaşayanlar anlamına gelir. Diğer bir deyişle Hz. Muhammed (sav) in izinden gidilen bir yoldur. Eline, diline, beline sahip olma ilkelerini esas alan, insanı yücelten edepli ve ahlaklı yaşamı temele koyan, inanç esaslarına önem veren canların yoludur.”

Şia, imamet konusunda tayin ve nalsa belirtme, nebiler ve imamların büyük ve küçük günahlardan masum oldukları, takıyye hali dışında, söz, fiil ve akit itibariyle tevelli ve teberri konularında icma ve ittifak etmişlerdir. Bu konuda Zeydiyye’den bazıları muhalefet etmiştir. Şia sırasında imametın bir imamdan diğerine geçmesi ve imamette görüş belirtmeyip tevakkuf etme konularında pek çok söz ve görüş ayrılığı vardır. İmametin her değişiminde, tevakkuf, değişik fırka ve mezhepler ve pek çok iddialar ortaya çıkmıştır. Şia; Keysaniyye, Zeydiye, İmamiyye, Gulat (aşırılar) ve İsmailiyye olmak üzere beş fırkaya ayrılır. Bir kısmı usul konularında Mutezile ’ye yönelirken, bir kısmı Ehl-i Sünnet’e meyletmiş, bazıları da teşbihe yönelmiştir. Şehristani, “Şia”, Milel ve Nihal, çev. Mustafa ÖZ, Litera Yayıncılık, İst., 2014, s.135

⁷ Yasin Aktay, “Türk Dinin Sosyolojik İmkânı”, İstanbul İletişim Yayınları, 1999, s. 95-97.

⁸ Geniş Bilgi İçin Bkz. Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Ortodoksi, Heterodoksi, veya Metadoksi”, İslamiyat, 2003, S.3, s.331-54; Cenksu Üçer, “ Aleviliğin Neliği ve Şiilik (Caferilik) İle İlişkinin Çerçevesi”, Marife, Yıl.8, Konya 2008, s. 206-213

⁹ Hidayet Ulugerçek, Emekli Öğretmen, 1947 Diyarbakır Doğumlu, Dede.

Diyarbakır yöresi Beyazid-i bostan ocağına bağlı, “Hasan Baykut”¹⁰ Dedenin Alevilik nedir sorusuna verdiği cevap şöyledir: “Alevilik inanç esaslarını yerine getirmektir. Hz. Ali’nin izinden gidilen bir yoldur.”

Diyarbakır Zeynelabidin Ocağına bağlı “Abbas Öztürk”¹¹ dedenin Alevilik nedir sorusuna verdiği cevap şöyledir: “Alevilik, İslam’ın özüdür. Hak-Muhammed-Ali aşkını birbirinden ayırmayanların izlediği, Hakikat kitabı olan Kur’an’ı Kerim’in de ayetleri göz önünde bulundurularak Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisi taşıyanların ve bütün canların aynı özde toplandığı (cem olduğu) yoldur.”

Anadolu Aleviliğine, yazılı ve sözlü geleneğimizde bir takım farklı isimlerde verilmektedir. Bunların başında Bektaşilik¹² gelmektedir. Aslında Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulduğuna inanılan, bir tarikattır. Ancak Hz. Ali ve ehlibeyt sevgisi, tevella (Ehl-i beyti sevenleri sevmek) ve teberrâ (Ehl-i beyti sevmeyenleri sevmeme) gibi Aleviliğin temel esaslarına bağlı oluşları yüzünden Bektaşiliğe Alevilik denebilir. Ne var ki “bu Alevilik, Sünnilerin Ehl-i Beyt’e olan sevgilerini ifade eder manadan öteye geçemez. Çünkü Türkiye’de her Bektaşî, alevi olduğu halde, her alevi Hacı Bektaş’ı Horasan ereni sayıp hürmet etmesine rağmen Bektaşî değildir. Bu yüzden Köy Bektaşî’si, Şehir Bektaşî’si, ayırımı yapılmaktadır. Köy Bektaşîlerine Alevi dendiği halde, Şehir Bektaşîlerine Bektaşî denir...” Aslında Bektaşîlik bir tarikat olduğu için bu tarikatın yollarına uyan herkes Bektaşî olabilir. Ama Alevilik soya bağlıdır ve ancak anası, babası alevi olan bir kimse alevi olabilir.¹³

Tarih boyunca yeni bir dine intisap eden yahut din değiştiren insanların eski inanç ve kültürleri de şekil değiştirmek suretiyle bu yeni dine intikal etmiştir. Birçok dini fırka ve gruplarda görülen bu özellik Alevilik içinde söz konusudur. Alevilik, İslam öncesi göçebe Türk Kültürü, Şamanizm, geniş anlamıyla Batınlık, Hurufilik, Bektaşîlik, tenasühe hulul¹⁴ inançlarının etkisiyle şekillenmiş, bunları Ehl-i Beyt

¹⁰ Hasan Baykut, 1961 Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹¹ Abbas Öztürk, 1965 Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹² Süleyman Uludağ, “Dört Kapı Kırk Eşik”, Dergâh Yayınları, Kasım 2010, s. 249-253

¹³ Ethem Ruhi Fırlı, “Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri”, Ankara Selçuk Yayınları, 1980 s. 235.

¹⁴ Mustafa Öz, “Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü”, İstanbul Ensar neşriyat, 2012, s.542,219.

sevgi ve saygısıyla sürdürmüş, bütün bunların yanında ekseriyeti itibariyle kendini bir üst kimlik olarak İslam'la tanımlamıştır.¹⁵

Günümüzde Alevi, “Bektaşî”¹⁶ ve “Kızılbaş”¹⁷ kavramlarının tümünü içine alan tek kavram Aleviliktir. Alevi gruplar için geçmişte farklı adlandırmalar yapılmış olsa da Cumhuriyet döneminde Alevilerin tamamını anlatan Kavram Anadolu Aleviliği olmuştur.¹⁸

1. Anadolu Aleviliğinin Tarihçesi:

Türkiye topraklarında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde merkeze karşı pek çok toplumsal hareket yahut isyan meydana gelmiştir. Fakat yalnızca iki tanesi Sünni İslam dışı çevreleri toparlayarak kendilerinden sonra uzantıları günümüze kadar devam edecek olan büyük kitlesel inanç hareketlerine dönüşebilmiştir. Bunlardan biri Anadolu Selçukluları zamanında 1239-40'ta vuku bulan Babai'ler isyanı, diğeri ise Osmanlı döneminde 1416 yılındaki Şeyh Bedreddin ayaklanmasıdır. Her iki ayaklanma da ilki Anadolu'da ikincisi balkanlarda olmak üzere Aleviliğin oluşması için gerekli altyapıyı hazırlamıştır.

Babai'ler isyanı içinde kısmen yerli halktan da bir kesim bulunmakla beraber büyük çoğunlukta Selçuklu Anadolu'sundaki dağınık yaşayan heterodoks İslam anlayışına mensup konargöçer ve yarı göçer Türkmen kitlesinin ortaya koyduğu büyük bir toplumsal harekettir. Adını isyana öncelik etmiş olup biri Amasya da oturan Baba İlyas-ı horasani¹⁹ diğeri de Kefersud'a onun halifesi olan Baba İshak

¹⁵ Mustafa Öz, “Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi”, İstanbul, Ensar Neşriyat, s.783.

¹⁶ Rıza Yıldırım, “Bektaşî Kime Derler?: “Bektaşî” Kavramının Kapsamı Ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, İletişim Yayınları, İst. 2015, s. 71-74.

¹⁷ Necdet Subaşı, “Alevi Modernleşmesi”, Timaş Yayınları, İst. 2010, s. 85-89; Geniş Bilgi İçin Bkz: Murat Alandağlı, “Kızılbaşlara Dair İki Rapor: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İdarecilerinin Gözüyle Kızılbaşlar”, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, İletişim Yayınları, İst. 2015, s. 227-240.

¹⁸ Fevzi Rençber, a.g.e., s.30.

¹⁹ Irene Melikoff, “Alevi-Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri Bektaşî-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri”, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler, Mart 2004, s. 19.

isimli iki şeyhten almaktadır. Her ikisi de 13.yy. Ortadoğu'sunda özellikle Irak, İran ve Anadolu'da büyük bir yaygınlığa sahip Vefaiye tarikatına mensup idiler.

Babailer isyanı özellikle orta ve Güneydoğu Anadolu'da ekonomik ve toplumsal hatta psikolojik sıkıntılar içinde yaşayan kırsal kesimle Selçuklu yönetimi arasındaki sosyo ekonomik çatışma zemininde gelişen bir toplumsal ayaklanma hareketidir. Bu isyanda sözü edilen kitleler arasında yaygın güçlü bir "Mehdici (Mesihyanik) ruha dayalı heterodoks inançlar, ideolojik araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla isyan, zamanında çok yaygın bir etki meydana getirmiş ve Anadolu'da ki kırsal kesime mensup Sünni İslam dışı kitleleri birleştirerek bir toparlanma sağlanmıştır. İsyen liderlerinin kimliklerinin de ortaya koyduğu gibi tamamıyla bir tarikat tarafından örgütlenmiş bu toparlanma Anadolu'da heterodoks İslam merkezi ilk toplumsal hareket olmuştur.

II. Gıyaseddin Keyhusrev yönetiminin yarattığı ciddi ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklar bu kitleleri çok zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden Baba İlyas'ın tanrı tarafından gönderilmiş ilahi yetkilerle donatılmış bir mehdî²⁰ kimliği ile onlara bir dünya cenneti vad ederek yaptığı iyi örgütlenmiş propagandalara büyük bir istekle katılmışlar ve ayaklanmışlardır. Halife Baba İshak'ın fiilen yönettiği bu büyük isyan hareketi güneydoğu ve orta Anadolu da çabuk gelişti Kefersud'tan Adıyaman, Malatya ve civarına, Amasya dan Tokat, Sivas, Çorum ve bugünkü Yozgat ahalisine, oradan da Kırşehir yakınlarına kadar yayıldı. Babailer Selçuklu hükümetini tam on iki defa yenilgiye uğrattı. Sonunda ancak paralı frank askerli kullanılarak Kırşehir yakınlarında ki, malya ovasında Babailer, ağır bir yenilgiye uğratıldılar ve katliama tabi tutuldular. Sağ kalıp yakalanabilenler Konya'ya götürüldü. Kaçabilenler ise etrafa uzak mıntikalara dağılıp saklandılar. Baba İlyas Amasya da Baba İshak, Malya savaşında öldürüldü.

Babailer isyanı her ne kadar güçlükle ve büyük kıyımlar pahasına bastırılabilmiş ise sultanın Konya'dan kaçtıracak kadar Selçuklu yönetimine korkulu anlar yaşatmış ve Anadolu Selçuklu yönetiminin de epeyce zayıflamasına sebep olmuştur. Babailer isyanı asıl fonksiyonunu işte b aşamadan sonra icra etmiş, isyanın

---

²⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, "DİA", yıl: 2003, C. 28, s.369-371.

harekete geçirdiği kitleler Anadolu'da bundan sonraki mezhebi ve tasavvufi bütün Sünni İslam dışı propaganda hareketleri için en elverişli sosyal tabanı teşkil etmiştir. Türkiye tarihinin en mühim toplumsal din hareketlerinden biri Rum abdalları (abdalanı-rum) hareketi, Babailer isyanının tarih sahnesine çıkardığı bir olgudur ve Alevilik-Bektaşılık işte bu miras üzerinde doğup gelişecektir.²¹

Bu sürecin arkasında bir takım Şii motiflerle ortaya çıkan Safevi propagandası ise Aleviliğin artık bugünkü şeklini kazanmasına yol açmıştı. Anadolu Aleviliğinin günümüzdeki anlamıyla oluşumda önemli bir rol olduğu görülen bu propaganda faaliyeti önemli ölçüde Azerbaycan'daki Erdebil tekkesinden yönlendirilmekteydi. Başlangıçta Sünni bir takım eğilimlere sahip olan ve Şeyh Safiyuddin Erdebil'i (732/1334) tarafından, Sünni bir çevrede kurulmuş olan Safevilik tarikatı, ilk zamanlar siyasal bir faaliyet içinde olmadığı gibi Seyyidlik türü alevi çağrışımları olan iddialara da sahip değildi.²² XVI. yy.'ın başlarına kadar İran halkının çoğunluğu Sünni mezhebine mensuptu. Erdebil şeyhleri o dönemde yalnızca tasavvufi faaliyetler içinde yer almaktaydılar ve bu çerçevede tekke, tasavvufun doğasına uygun şekilde bütün mezhep ve meşrepleri kuşatıcı bir niteliğe sahip olduğundan bütün Müslümanlara kucak açan hatta Müslüman olmayanları da cezbeden bir yapıya sahipti. Böyle bir ortamda Erdebil şeyhleri mürit ve tarafları üzerinde, önemli nüfuza sahip olup karizmatik bir nitelikleri de bulunmaktaydı.²³ Pir-i Türk, Pir-i Türkmen gibi isimlerle anılan şeyh Safiyuddin'in bu özelliği dolayısıyla tarikat özellikle ilk dönemlerde mürit kitlesi itibariyle Türklere dayanmaktaydı.²⁴ Safevilik tarikatı, Hoca Ali (832/1429) döneminde değil de bilim dünyasında yapılan son çalışmaların ortaya koyduğu gibi şeyh Cüneyt döneminde birtakım nitelikler kazanarak Şiileşmeye başlamış ve bu dönemden itibaren de Safeviler hem seyitlik iddiasında bulunmuşlar, böylece kendilerini Ali evladından ve peygamber soyundan saymışlar; hem de tarikatın faaliyetleri gözle görünür bir şekilde siyasallaşmıştı. Bu

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış", Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşi Kültürü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.42-43.

²² Abdulkaki Gölpınarlı, "Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar", İnkılap Kitapevi, İst., 1997, s.229.

²³ Harun Yıldız, a.g.e., s. 65.

²⁴ Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", Akçağ Yayınları, 2005, s.128-129.

dönemde tarikatın doğup geliştiği bölge olan güney Azerbaycan ile kuzeybatı İran da her geçen gün Şiilik cereyanının yine bilhassa Türkmenler arasında güçlendiği görülmektedir.²⁵

Şiirleriyle, Kızılbaşlık ve Şiiliğin doğuş ve gelişiminde ciddi izler bırakan şah İsmail, Şiiliği yaymak amacıyla eski Türk gelenekleri ve göçebe kabile yapısı ile zaten Şiilikte var olan Hz. Ali, on iki imam kültü ve Kerbela matemi gibi Şii bir takım kültleri çok belirgin mistik bir ruhla sentezleyerek Anadolu Alevilerini daha derli toplu cemaat yapısına kavuşturdu. O İmamiyye Şiiliğinin inançlarını aynı motifleri kullanarak, fakat orijinal biçimlerinden çok farklı bir tarzda propaganda yapmaktaydı.²⁶Böylece hem dini reyiz hem de kabile şefi olan Türkmen babaları, yapılan düzenlemelerle artık Ali soyundan gelen / geldiği kabul edilen Seyyidler / Dedeler haline geldiler. Bu soylar da ocak denilen kutsal dede /Seyyid ailelerini oluşturdu ve alevi zümrelerinin her biri başlarında dedelerin bulunduğu bir ocağa bağlandı.²⁷Ayrıca şah İsmail'in Anadolu'ya yolladığı halifelerin, Aleviliğin inanç esaslarının yazılı olduğu Buyruk, Hüsniye gibi kitapları da beraberinde getirerek, sözlü geleneğin hâkim olduğu Türkmen zümrelerine bu yazılı bilgilerin ulaşmasını sağladılar. Böylece XVI. yy. 'a kadar şifahi niteliğini sağlayan anlayış, bu yy. 'dan itibaren artık yazıya geçmeye başlayarak yazılı bir nitelikte kazanmış, bundan dolayı bu zümrelerin inanç esasları ve toplumsal yaşamlarında deyim yerindeyse bir standardizasyon sağlanmış oldu.²⁸ Böylece Anadolu Aleviliği günümüz yapısına yavaş yavaş gelmekteydi.

Alevi ve Bektaşî anlayışı göçebe ve yarı göçebe kesimlerin anlayışı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Görüldüğü gibi bu anlayışın oluşum sürecinde İslam öncesi eski inançların ve kabilevi geleneklerin etkileri büyüktür. Buna karşılık Sünnilik ise hep devletin ve yerleşik çoğunluğun inancı olması yanı sıra İslam'ın kitabi esaslarına daha sadık ve şehirli bir karakter ortaya koymuştur. Ayrıca her alanda olduğu gibi dini bakımdan da bir kaynaşma ve geçiş dönemi olan, bu

---

²⁵ Fuat Köprülü, a.g.e., s.119-121.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından", s.148-149.

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Türkler, Türkiye ve İslam", İletişim Yayınları, 1999 s.49.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı)", Dergah Yay., İst., 1996, s.151-152.

yüzdende dini tarihi açısından çok önemli olan¹³. Ve 16. Yüzyıllar arası olan bu dönem Anadolu Aleviliği açısından da oldukça önemli bir zaman dilimidir. Zira Kızılbaşlık/Alevilik şeklinde adlandırılan olgunun oturduğu zemin ile tarihsel ve kültürel arka planını anlamak açısından bu dönem son derece önemli olup; Aleviliğin doğru ve sağlıklı bir tarzda anlaşılmasında da kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken temel faktör ve olguların yer aldığı bir dönemdir.²⁹

2. Diyarbakır Yöresindeki Aleviler'in Tarihçesi :

Horasan Türklerinden ve İmam Zeynel Abidin soyundan gelen Seyit Ahmet, 1600-1650 yılları arasında aile efradıyla Kıyas'a³⁰ gelip yerleşir. Seyit Ahmet, yörede keramet ehli bir ocak dedesi olarak tanınır. Seyit Ahmet'in Kıyas'ta olduğu duyulunca çevredeki yerleşim yerlerinden Alevi-Bektaşî inancına mensup Türkmenler Kıyas'a gelip yerleşmeye başlarlar. Seyit Ahmet devletten tapusunu aldığı Kıyas'taki arazileri bu köye gelen Alevilere dağıtarak onların da toprak sahibi olmalarını sağlar. Alevi-Bektaşî inancı Kıyas'a Seyit Ahmet sayesinde yerleşir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Seyit Ahmet'in torunlarından İlyas ve amcasının oğlu Ahmet, Diyarbakır'ın Bismil ilçesinin Seyithasan (Bakacak) köyüne göç ederek buraya yerleşirler. Seyyid Ahmed, Kıyas'a yerleştikten sonra yanına ilk gelenler arasında Dede Garkın Ocağı talipleri vardır. Bunlar Mardin'in "Bektaş" köyünden gelen dört kardeş ve onların aileleridir. Kıyas'a yerleşen bu Dede Garkın talipleri, bağlı buldukları ocağın dedeleriyle yeniden irtibat kurmayı başarmışlardır. Diyarbakır'ın Büyükkadı köyünde yerleşik bulunan Dede Garkın Ocak dedelerinden Eyüp Dede, 1900'lü yılların başlarından itibaren Kıyas'a gidip gelmeye başlamıştır. Böylece Kıyas'ta yerleşik bulunan Dede Garkın Ocağı taliplerinin kuşanma ve görgü hizmetleri, kendi ocaklarının dedeleri tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Yine Eyüp Dede, kısa bir süreliğine Kıyas'a yerleşerek burada ikamet etmiştir. Eyüp Dede'nin vefatından sonra 1940'lı yıllarda onun amcasının çocukları olan Küçük Mustafa Dede ve Büyük Mustafa Dede, Kıyas'a gidip gelerek buradaki Dede Garkın taliplerinin kuşanma ve görgü hizmetlerini yürütmüşlerdir. Bugün Kıyas'ta yerleşik bulunan söz konusu Dede Garkın Ocağı

²⁹ Harun Yıldız, a.g.e., s.72-74.

³⁰ Şanlıurfa'da Bir Türkmen Köyü.

taliplerinin nüfusu oldukça fazladır. Yaklaşık 400 hane civarında oldukları tahmin edilmektedir. Fakat, Eyüp Dede'den sonra çocuklarından ve torunlarından Kıyas'a yerleşip kalanlar olmuşsa da onlar yolu sürdürememişler ve bu sebeple yöredeki talipler, Diyarbakır'daki ocakla irtibatları da kopunca Hacı Bektaş'taki Çelebilere bağlanmışlardır.³¹

Anadolu'nun Türkleşmeye başlamasıyla beraber Diyarbakır ve çevresi, Türkmen aşiretlerinin önemli yerleşimlerinden biridir. Diyarbakır'ın Osmanlı Devleti hakimiyetine girişi Çaldıran Savaşı sonrası 1517 yılıdır. Şah İsmail'in önemli komutanlarından Mehmet Ustaclu komutasındaki ordu Dede Kargın mevkiinde Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yenilmesinden sonra Osmanlı hakimiyetine girmiştir.³²

. Özellikle Cengiz istilasından sürüklenip gelen Türkmen toplulukları Ahmet Yesevi geleneğinden gelmiştir. İlk yerleşim yerleri, yaylakları ve kışlakları itibariyle Diyarbakır bölgesidir. Buraya yerleşen oba ve oymaklar, bilahare Anadolu içlerinden göç etmiş ve zaman içerisinde aşiretlerin yerleşik hayata zorlanmalarıyla da, yaylaklarını ya da kışlaklarını terk etmekle yüz yüze gelmiştir. Bu nedenle aynı alevi ocağına bağlı Türkmen Alevileri, Anadolu'nun farklı yerlerinde ikamet etmektedirler. Ancak birbirleriyle olan irtibatları bağlı oldukları dedeler tarafından devam ettirilmiştir. Süreç içerisinde Sünnileşen Türkmenler, dedelerle olan bu bağlantılarını kaybetmiştir.³³

Diyarbakır Alevileri ile yaptığımız görüşmelerde bu kimseler Horasan'dan, Necef'ten, Orta Asya'dan geldiklerini³⁴ Türkmen olduklarını, Alparslan zamanında Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya girdiklerini, Anadolu'yu sonradan yurt edindiklerini söylemektedirler. Kendisiyle görüşme yaptığımız bir talip³⁵ Diyarbakır Alevilerinin Şam üzerinden Diyarbakır'a yerleştiklerini söylemektedir. Yaptığımız

³¹ Bülent Akın, Metin Ekici, "Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Üzerine Bir Değerlendirme", Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2012, S. 63, s. 235.

³² Ahmet Taşğın, "Yeni Ocağın Piri Kim? Diyarbakır Türkmen-Alevilerinde Alevi Kurumlarının İşlevi", Alevilik, Hazırlayanlar İsmail Engin/Havva Engin, İstanbul: Kitap yayınevi, 2004, ss. 339-356.

³³ Ahmet Taşğın, "Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat", Ank., 2003, s.6.

³⁴ Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

³⁵ Naki Kargın, Diyarbakır Doğumlu, Talip.

araştırmada Diyarbakır merkeze bağlı olan Alevi köylerinden Nahırkiracı ve Şarabi köyü, Çınara bağlı Şükürlü köyü ve Bismil'e bağlı büyük kadı köyünde zamanla çeşitli sebeplerle alevi nüfusun kalmadığını öğrendik. Bismil'e bağlı yukarı darılı alevi köyü, aşağı darılı köyüne aktarılmış, Ulutürk ismiyle kentin bir mahallesi olarak kayıtlara geçmiştir. Mahallede 25 hane ve 200'e yakın nüfus bulunmaktadır.³⁶ Bismil'e bağlı Türkmenhacı³⁷ köyü halen varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Diyarbakır ve çevresinde yaşayan Alevilerin bir kısmı Kürtçe konuşmaktadır.

B-ALEVİLİKTE AKİDE

Toplumların sosyo-kültürel yapılarının önemli bir unsuru olan akideler, içinde yaşadıkları toplumların yaşamında önemli bir role sahiptirler. Öyle ki bir yandan toplumların yaşamlarını sağlıklı ve dengeli bir şekilde sürdürmelerini sağlamakta, diğer yandan da toplumu oluşturan bireylerin tutum, davranış ve farklı eğilimlerinin oluşumunda etkili olan dominant faktörlerin başında gelmektedirler. İnançlar böyle bir özelliğe sahip olduklarından dolayı varlıklarını sürdürdükleri toplumları tanıma ve onları anlama açısından da önemli bir role sahiptirler. Dolayısıyla dinlerin teolojik yapısını oluşturan inanç sistemleriyle toplumların sosyo-kültürel yapıları arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır.³⁸

Temel bir düşünce kategorisi ve beraberinde insanın kararlı bir eylemi olan inanç Anadolu Aleviliğinin teolojik yapısı içerisinde merkezi bir konuma sahiptir. Ülkemiz açısından önemli bir yeri olan Alevi topluluklarının, inanç ve ritüellerinin ülkemizin değişik yörelerinde farklı boyutlarda yaşattıkları görülmektedir. Yalnız Aleviliğin inanç dünyasını tasvir etmek birçok sebepten dolayı son derece güçtür. Her şeyden önce tarihsel gelişimi itibarı ile Aleviliğin sözlü kültür geleneğine sahip olmasından kaynaklanan eklektik yapısı araştırmacıların karşısında onları zorlayan bir problem olarak yer almaktadır.³⁹ Çünkü “En belirgin özelliği bakımından

³⁶ Muhittin Öztürk, Ulutürk Mahallesi Muhtarı, Talip.

³⁷ Geniş Bilgi İçin Bkz. Ejder Okumuş, “Alevilerde Kurban Bayramı Kurbanı” Türkmenhacı Köyü Örneği, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII, S.I, s. 4-5.

³⁸ Harun Yıldız, a.g.e., s.103.

³⁹ Harun Yıldız, “Türkiye Aleviliğinin İnanç ve Ahlaki Değerleri”, Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, (haz. Halil İbrahim Bulut), Sakarya, Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 405.

bağdaştırmacı Bâtını bir tasavvufî yapı olan Aleviliğin inanç boyutu, ifade etmek gerekir ki son derece önemlidir. Zira söz konusu yapı her şeyden önce dini bir anlayış ve yaşayış olup kendisine has geniş ve esnek bir inanç zeminin üzerine kurulmuştur. Bu zemini sağlıklı bir şekilde ortaya koymadan anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Aleviliğin inanç boyutu ile ilgili üç ayrı evreyi hatırlamak gerekir. Bunlardan ilki eski devirlerden beri şifahi yolla gelen başta Gök Tanrı kültü olmak üzere çeşitli tabiat kültleri ile Şamanizm, Budizm ve Manihaizm'in bir takım inanç ve anlayışlarının İslami temel bularak devam ettiği dönemdir. İkincisi XV. yüzyılın ilk yarısında bu yapıya nüfuz eden Hurufî etkilerin görüldüğü dönemdir. Üçüncüsü ise aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Safevî propagandası dolayısıyla Şii öğelerin öne çıkarıldığı dönemdir. Bu devrelere ait inanç, inanç motifi yahut anlayışlar, söz konusu muhitlere her zaman ve her yerde aynı özellikte yansımamış bazı yer ve dönemlerde İslam öncesi dini inanışlarla ilgili unsurlar, bazı bölge ve zamanlarda ise Şii yahut Hurufî izler hâkim hale gelmiştir. Ancak durum ne olursa olsun Alevî ve Bektaşî gruplar tarih boyunca kendilerini İslam dinine mensup saymış, önceki inançlarına ait kabullerini de haklı olarak İslami kökler bulmak sureti ile ortaya koymak istemişlerdir.⁴⁰

1. Allah'a İman ve Hak-Muhammed-Ali İnanç

Diyarbakır yöresindeki Alevî topluluklarının inanç ve ibadet esaslarının, öncelikle yöredeki dede ve baba gibi önde gelen din adamlarından, ardından yakın çevrelerindeki büyükleri ile bir takım Alevî yazar ve aydınların kitaplarından öğrendikleri görülmektedir.

Her şeyden önce, ülkemiz genelinde olduğu gibi Diyarbakır yöresinde yaşayan Alevî topluluklarında da gözlemlenen inanç esasları ile ilgili bilgiler büyük ölçüde geleneksel ve şifahi bir karakter arz etmektedir. Bu olayda da, yörede geçerli olan anlayışların büyük ölçüde gelenek ve göreneğe dayanmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca Alevî geleneği daha çok kırsal kesimde ortaya çıktığından dolayı, Alevî topluluklar arasında hâkim olan kültür de sözlü bir kültürdür. Bu yüzden inanç esasları ile ilgili bilgiler, böyle bir özellik arz etmekte olup dört başı

---

⁴⁰ Fevzi Rençber, "Hakk-Muhammed-Ali Aşk, Adıyaman Alevileri", Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2014, s.55-56.

mamur, çok belirgin ve net özelliklere sahip değildir. Şu bir gerçek ki, sahip olduğu “ karma inanç yapısı” dolayısıyla, homojen bir özellik arz etmeyen ve yaygın İslami inanışlardan farklı özelliklere sahip olan Alevi/Kızılbaş inançlarını sistemli bir şekilde, net ve kesin bir tarzda ortaya koymak güç görünmektedir.

Geleneksel Alevilikte güçlü bir Allah inancının bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede vahdet-i vücud anlayışına göre insan ve diğer tüm varlıklar içinde olmak üzere âlemin bütünü, Tanrının bir yansıması bir görüntüsüdür. Başka bir ifade ile yeryüzünde var olan her şey, Allah’ın hayali bir görüntüsü, ondan yansıyan bir aynadır. Bu yüzden de bu çevrelerde Allah sevgisi, aşkı, bağışlaması ve lütfü ön plana çıkmış olup bunlara sağlam ve sarsılmaz bir bağlılık vardır, bu bağlamda da “Sünni çevrelerde geçerli olan” Allah korkusu, hemen hiç akla gelmemektedir. Öyle ki Allah’tan korkmak ve bu doğrultuda endişe duymaktan ziyade, O’nun af ve merhametine güvenilerek olağanüstü bir şekilde O’na yaklaşılmakta O’nunla manevi ve mistik bir yöntemle konuşulmakta ve hatta Sünni çevrelerce yadırganacak bir şekilde O’nunla şakalaşabilmektedir. Bu bağlamda Alevi olan bir birey için Allah kendisi ile Samimi bir şekilde adeta senli-benli davranılabileceği ve nazını çektirebileceği bir dostu konumunda olduğundan kendisini O’nunla şakalaşabilecek derecede O’na dost ve yakın hisseder.⁴¹

Bu çerçeve içinde insan Allah’ın bir tür yürüyen görünümü olarak değerlendirilir; bundan dolayı insan, şeytandan ve kötülüklerden arındığı zaman yücelik ve olgunluğa erişir ve Tanrı’ya ulaşır. Yine bundan dolayı Allah evrene sığmadığı halde insanın kalbine/gönlüne sığmış insana şah damarından daha yakın olmuştur. Bu aşamaya ulaşmış insan artık Kur’an-ı Natık (Canlı/Konuşan Kur’an)’ tır. Bu haliyle insan, Hakkın aynası ve bir sureti olarak yeryüzünde Hakkı temsil eder. Alevi geleneğindeki ifade tarzıyla çevremizdeki zahiri âlemi geçip Bâtını âleme kulaç atanlar, diğer bir ifade ile şeriati aşip marifet ehli olanlar, hakikat denizine dalıp Tanrı ile hemhal olurlar. Yani Tanrı’da eriyip O’nda yok olurlar. Böylece insan mutlak varlığın en olgun tezahürü haline gelerek kâinatın hülasası olur.⁴²

Diyarbakır yöresinde yaptığımız mülakatların neticesinde Alevi tevhid inancının geleneksel İslami anlayışın Allah telakkisi ile örtüştüğü görülmüştür.

⁴¹ Harun Yıldız, a.g.e.,s.105.

⁴² Harun Yıldız, a.g.e.,s.107.

Allah'ın varlığına, yüceliğine, birliğine, bağışlayıcı oluşuna inanılmaktadır. Allah'ın sıfatları ve özelliklerine dair inanışlar İslam'ın tevhid anlayışı ile paralellik göstermektedir. Yöre Alevileri, Allah'ın mutlak yaratıcı olduğunu, Kur'an-ı Kerim'de geçen sıfatlara ve isimlere iman ettiklerini ayrıca O'nun İhlas Suresi'nde geçen özelliklerini de kabul ettiklerini dile getirmişlerdir. Alevi Tanrı tasavvurunun İslam'ın tevhid esaslarına göre şekillendiğini ifade etmişlerdir. Bölgedeki Alevilerin Allah tasavvurunda Allah inancının temelini vahdet-i vücud düşüncesi oluşturmaktadır. Bu anlayışın temel düşüncesi "Allah her yerde ve her şeyle beraberdir" şeklinde özetlenebilir.

Bir diğer husus "Hak-Muhammed-Ali"⁴³ inancıdır ki, yöre halkı bu üçünü birbirinden ayırmaz. İnanışa göre Allah; "Muhammed ve Ali'yi"⁴⁴ nurundan yaratmıştır. Allah tektir, nübüvvet Muhammed'e, velayet ise Ali'ye gelmiştir. Allah emir veren/buyuran, Muhammed tebliğ eden/buyurulanı ileten, Ali ise emri yerine getiren anlamındaki kavramı temsil eder. Yöre Alevileri tarafından, Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu kabul edilmekle birlikte, Hz. Ali'nin velayeti, Ali'yi sevmek ve ona bağlanma çok önemli bir esas olarak kabul edilmektedir.

2. Meleklerle İman

İslam'ın esaslarından biri de meleklerle iman konusudur. Allah ile kul arasındaki iletişimi sağlamada önemli rolü olduğundan dolayı konu itibarı ile ikinci sırada yer almaktadır. Melekler yaratılışları ve görevleri bakımından diğer varlıklardan farklılık arz ederler. Nurdan yaratılmış olup gece gündüz Allah'ı tesbih ederler. Görevlerinin ağırlığı nedeniyle bazılarını büyük melek denmiştir. Yöredeki Aleviler bu dört meleğe ve meleklerin sıfatlarına inanırlar. Melekler yemezler, içmezler, cinsiyetleri yoktur, evlenmezler, günah işlemezler. Neticede yöre Alevileri meleklerle iman ediyorlar.

---

⁴³ Sümeyra Yakar, "Alevilikte Hak-Muhammed-Ali İnancı", Yüksek Lisans Tezi, İst. 2011, s. 13-14.

⁴⁴ Geniş Bilgi İçin Bkz. Mehmet Azimli, "Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali" Ankara Okulu Yayınları, Ank.2015, s.14-35.

3. Kitaplara İman ve Kur'an-ı Kerim

Yöredeki Aleviler; cem esnasında dört kitabı da zikretmektedir. Kur'an-ı Kerim'i dört kitabın tamamlayıcısı olarak görmektedirler. Kur'an'ın Allah tarafından Cebrail aracılığı ile Hz Muhammed'e indiğine inanmaktadırlar. İlk zamanlarda ayet sayısının 6666 olduğu fakat daha sonraki zamanlarda bu sayıdan 333 ayetin çıkarıldığına inanmaktadırlar (dede ve talipler). Çıkarılan ayetlerin Ehl-i Beyt ile ilgi olduğunu iddia etmektedirler. Seyyithasan köyü dedesi bu eksik kalan kısmı cemlerde düvazlar okuyarak tamamladıklarını söylemektedir.

“ İncil Tevrat Zebur Kur'an ey hoca

Bir eliften olur on yedi hece

Dört kitapla Rasul yüceden yüce

Hutbe-i dozda imam yazıldı. ”⁴⁵

Kuran hazinenin bulunması için bir haritadır fakat bu haritanın bir parçası eksik.⁴⁶ Yöre Alevileri Kur'an-ı Kerim'e inanmaktadırlar ve bazı surelerini okumaktadırlar. Onlara göre üç İhlas bir Yasin Kur'an'ın özünü oluşturur ve sadece bunları bilip okumak yeterlidir. Araştırma yaptığımız bir köyde henüz faaliyete girmemiş, cem evine bağlı, Kur'an kursu olduğuna şahit olduk. Bu durum bize Kur'an'a saygı ve hürmetin olduğunu ve Kur'an'ın öğrenimine önem verildiğini göstermektedir.

Netice itibarı ile yöredeki Aleviler kutsal kitaplara ve Kur'an-ı Kerim'e iman etmektedirler. Yöre Alevileri tarafından kutsal kitaplara ve Kur'an-ı Kerim'e saygı duyulmakta ve bunların kutsallığı kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in öğüt olduğunu dolayısıyla diğer dillerde okumamızın sakıncası olmadığını söylemekte, muhkem ve müteşabih ayetlerin varlığını kabul etmektedirler.

Yöre Alevileri taziyelerde, vefat eden kişinin yanında, Yasin okumaktadırlar. Ayrıca Perşembe günleri mezarlıkta da Yasin okumaktadırlar. İbadetlerinde erkânlarda, özel gün ve gecelerde bildikleri yerlerden okurlar.

---

⁴⁵ Hasan Baykut, Diyarbakır doğumlu, Dede.

⁴⁶ Hasan Baykut, Diyarbakır doğumlu, Dede.

4. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed'in Nübüvveti

Peygamberlere iman konusu, diğer iman esasları gibi temel iman esasları içinde mütalaa edilmektedir. Alevi topluluklar da geleneksel biçimde tüm peygamberleri kabul etmekte, özellikle bunların içinde dört büyük peygamber olan Hz Musa, Hz Davut, Hz İsa ve Hz Muhammed'de gönderilen kitapların kutsal olduğuna inanmakta ve sık sık bunları saygıyla anmaktadırlar. Yine Hz Muhammed'in de Allah'ın insanlara göndermiş olduğu son elçisi olduğuna ve onun bu yüzden peygamberlerin en faziletlisi olduğuna inanmakta, onu bu yüzden çok sevdiklerini ifade etmektedirler.

Alevilere göre peygamberin makamı nübüvvet makamı olup o, bu misyonu Kur'an'ı tebliğ etmiştir. Yine o, nurdur, ışık veren etrafını aydınlatan bir güneştir, ancak şu kadar var ki bu anlayışa göre Ali ile birleşince bütünselliğe/mükemmelliğe kavuşur böylece Hz Muhammed; Ali'siz, Ali de Muhammed 'siz olmaz, ikisi de aynı nurdan yaratılmış olup etle tırnak gibidirler. Bu yüzden ikisini birbirinden ayırmak ayrı düşünmek mümkün değildir. Yine Hz Muhammed'in bize bırakmış olduğu iki emanet bulunmaktadır. Bunlar, Kur'an ile Ehl-i Beyt'tir.

Yöredeki halk Hz Muhammed'e iman konusuna Hak-Muhammed-Ali üçlüsünün ayrılmaz bir parçası olarak bakmaktadır. Hz Muhammed'in İslam'ı temsil ettiğine inanmaktadır. Hz Muhammed'i sevmeyenin dini ve imanı olamaz inancını benimsemekteler. Hz Muhammed ve Hz Ali'nin durumu bir elma gibidir, yarısı Hz Muhammed diğer yarısı Hz Ali olarak kabul edilmektedir. İnanışa göre, Hz Muhammed kendisini ilmin şehri, Hz Ali'yi ise ilmin kapısı olarak görmektedir. Ayrıca Hz Muhammed'i sevmeyenin şefaet bulmayacağına inanılmaktadır.

Aleviler, Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen peygamberlere, yüz yirmi dört bin peygambere, üç yüz on üç elçiye⁴⁷ iman ederler. Aleviler peygamberlerin nebi, resul ve Allah'ın elçisi olduklarını kabul ederler.⁴⁸ Hz Muhammed'in Allah'ın son

---

⁴⁷ Anonim, (haz. Osman Eğri), "Kitab-ı Dar", Ank., 2012, s. 94

⁴⁸ Alevi klasiklerinden "Kitab-ı Dar 'da" Kur'an-ı Kerim'de geçen peygamberlerin isimleri ve kendilerine kitap gönderilen peygamberler ifade edilerek bu peygamberlerin hürmetine günahlarının bağışlanmasını istemektedirler. Dolayısıyla peygamberlere iman konusunda hiç şüphe yoktur. Anonim, Kitab-ı Dar s. 65-78.

peygamberi olduğuna, dünya ve ahretin efendisi, bilgililerin en bilgilisi, peygamberlerin efendisi, kâmil, mükemmel, Makam-ı Mahmud'un sahibi, temizlerin yücesi, vefa kubbesinin ay yüzlüsü, yaratılmışların efendisi ve ümmetin şefaathçisi⁴⁹ olduğuna inanırlar. Kur'an-ı Kerim ve sünnetin temel kaynağı Hz. Muhammed'tir. Anadolu Alevileri Allah sevgisini, Muhammed sevgisini ve Ali sevgisini beraber anarlar. Hz Muhammed'in Ehl-i Beyt' ten olması, peygamber olması, günahkârların şefaathçisi olması⁵⁰ mucize ve kerametlerinin olması,⁵¹ Hz Hasan ve Hüseyin'in dedesi olması, Hz Fatıma'nın babası olması, Hz Ali'nin kayınbabası olması nedeniyle Alevi ve Bektaşilikte farklı bir yeri vardır. Aleviler, nübüvvet ve Hz Muhammed'e iman etmekte, ayrıca Hz Muhammed'in son Peygamber, günahsız, çamur suretindeyken gönderilen nebi, nebilerin en şerefli, takvalıların efendisi, temizlerin önderi, Âdem ve Havva'nın göz bebeği, nübüvvet ve risaletin sultanı, gökyüzünün dolunayı, Kur'an'ın sahibi ve diğer peygamberlerden üstün olduğunu kabul etmektedirler.⁵²

Aleviliğin nübüvvet telakkisi içinde Hz Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin tamamı sünnet olarak değerlendirilmektedir. Alevi-Bektaşî klasikleri sünnet kavramını Hz Peygamber'den nakledilen kavli, fiili, takriri işler ve onun yaratılış sıfatlarını kapsayan özelliklerinin tamamı olarak tanımlamaktadırlar.⁵³ Alevi anlayışında sünneti terk etmenin dinen doğru olmadığı, Hz Peygamber'e itaat etmenin Kur'an'ın emri olduğu zikredilir.⁵⁴ Ayrıca Anadolu Aleviliğinde Şiilikten kaynaklanan etkileşimlerden dolayı sünnet kavramının kapsamı genişletilmiş ve Hz.

---

⁴⁹ Hacı Bektaş-ı Veli,(haz. Baki Yaşa Altınok), "Fevaid", Hacı Bektaş-ı Veli Külliyyatı, Ank., 2010 s. 25,81.

⁵⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, (haz. Hamiye Duran) "Besmele Tefsiri", TDVY, Ank., 2012 s. 41.

⁵¹ Anonim, Kitab-ı Dar, s. 82; Muhammed bin. Hanefiyye Cengi, (haz. Ceyhun Ünlüer), Ank., TDVY, 2010, s. 81.

⁵² Fevzi Rençber,a.g.e., s. 65.

⁵³ Hacı Bektaş-ı Veli, "Makalat",(haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDVY, Ank., 2013 s.

⁵⁴ Cabbar Kulu, Kitab-ı Cabbar Kulu, (haz. Osman Eğri), Ankara, TDVY, 2007, s. 328

Ali ve onun sulbünden gelenlerin sözleri, fiilleri ve takrirleri de sünnet içine dâhil edilmiştir.⁵⁵

Alevi ve Bektaşî, sözlü ve yazılı literatüründe Hz. Peygamber'in peygamberliği kabul edilmekte, hadisleri de kaynaklarda delil olarak kullanılmaktadır. Klasik Alevi kaynakları Hz. Peygamber'e salat ve selamla başlar; kendisinden, âlemin, peygamberin sevgisinden dolayı yaratıldığı, peygamberlerin ulusu resullerin reisi olduğu şeklinde bahsedilir. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli ilmin üç çeşit olduğunu ifade ederken peygamberimizin sünnetini de "sabit sünnet" şeklinde ilmin bu üç çeşidinden biri olarak kabul eder.⁵⁶

Çün senin boşluğına yarattı Sani' âlemi
Ayağın toprağına canım fedadır ya Nebi
Her münafık kim seni gönlinde inkâr eyledi
Ta ebed yanmag cehennemde revadır ya Nebi

(Hatai)

Erdebilli Safevi tarikatı kurucusu Şeyh Safî bu salat ve selamı övgü cümleleriyle süslerken Hz Muhammed'in vasıflarını zikreder:

Ol server-i kainat ve hülâsa-i mevcudad, ol şefi-i ümmet ve serheng-i kıyamet ve Erkan-ı Risalet, an bülbül-i gülîstan-ı hakikat ve an Hâce-i Dünya ve ahret, Sadr-i Saffe-i Safa ve Mah-ı Kubbe-i Vefa, Mualla ve Müzekka ve Mücteba a'ni Hz. Muhammed el Mustafa Sallallahu Teala aleyhi ve Sellem hazretleri.⁵⁷

5. Kadere İman

İnsan hayatını ve insanın başından geçen olayları doğrudan ilgilendiren kader ve bununla bağlantılı olarak irade özgürlüğü meselesi, tarih boyunca insan düşüncesini meşgul eden önemli bir meseledir. Önemli ölçüde teorik özellikler arz eden kader meselesi dini olduğu kadar felsefî ve sosyolojik boyutlara da sahiptir. Hemen her dini inanç sistemi ile felsefî akımda tartışıldığı gibi İslam düşünce ve

⁵⁵ Cabbar Kulu, a.g.e., s. 521-525; Virani Baba, "İlm-i Cavidan" (haz. Osman Eğri), TDVY, Ank., 2008, s. 215.

⁵⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, "Makalat", (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDVY, Ank., 2013 s. 43, 96-97.

⁵⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, "Alevi İnançlarında Hz. Muhammed", Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.229.

Mezhepler tarihinde de itikadi bağlamda ele alınıp tartışılmış ve üzerine birbirinden oldukça farklı şeyler söylenmiştir.⁵⁸

Kader konusunda aleviler Mutezile Mezhebinin görüşünü benimsemektedirler. Nitekim bu görüşe göre kulun hayır veya şer ile ilgili bütün fiillerinin yaratıcısı kendisidir. Bu nedenle ahrette sevap ve ceza ile karşılaşacağı konusunda şüphe yoktur. Onlara göre Allah kötülük (şer) ve zulümden küfür ve günah olan bir fiili meydana getirmekten de münezzehtir. Çünkü Allah nasıl ki “adl” i yarattığında adil ise zulmü yarattığında da zalim olması gerekir.

Cafer-i Sadık, insanların ihtiyari fiillerinin kendilerine nispet edileceğini, fiillerin hayır ve şer olmasından dolayı mükâfat ve ceza göreceklarini ve kıyamet gününde iradeleri dışında maruz kaldıkları şeylerden dolayı sorumlu tutulacaklarını söylemiştir. Ona göre Allah kullarına gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemeyebilir. Fiilleri işleyip işlememe gücüne sahip olan insan yaptıklarından sorumludur. İnsanın iradesi olmasaydı mükellef olmazdı, sevap ve cezanın da bir manası kalmazdı.⁵⁹

Yöredeki Aleviler kadere iman konusunda şunları söylemektedirler: Tedbir eyle takdir Allah'ındır. İnsan bütün fiillerinde hürdür. Mutlak ve muallak olmak üzere iki çeşit irade olduğuna inanılmaktadır. Mutlak irade değişmez olup Allah'ın iradesidir. Muallak ise kula bağlı değişen iradedir. Hidayet dede bize bir örnekle şöyle bir açıklama yapmaktadır; eline silah alıp başkasını vuran bir kimseye Allah mı git vur diyor? Hayır. Kendi bunu yapmak istediği için yapıyor. Bu durumda kendi işlediği bir suçu Allah'a yükleyemez.

Yöredeki aleviler kadere iman konusunda aynı görüştedirler. Hepsisi kadere inanmaktadır. Allah'ın adaletini kabul etmekte ve insanın iradesinde özgür olduğunu söylemektedirler.

6. Ahiret gününe iman

Ahiret günü için, Kur'an-ı Kerim'de ; “din günü” , “hesap ve ceza günü” , gibi terimler de kullanılmaktadır. Ahiret gününe iman, ölümden sonra ebedi hayatın varlığına iman demektir. Alevilere göre ölümden sonra ahiret hayatı haklıdır. Şayet

⁵⁸ Harun Yıldız, a.g.e., s. 122.

⁵⁹ Mehmet Atalan, “Cafer-i Sadık”, TDVY, 2013,Ank., s. 119, 121.

insanlar ölümden sonra dünyaya tekrar geri dönme hususunda serbest olsalardı ecirlerinin daha da artması için dünyaya geri dönüp belalara maruz kalırlardı.

Hacı Bektaş-ı Veli, zahiri olanın bu dünya olduğunu, Bâtını olanın ise ahret hayatı olduğunu söyleyerek ahret hayatının varlığına dikkat çekmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli, kıyametin nasıl kopacağını “Besmele Tefsiri’nde” Kur’an’dan ayetlerle anlatmaktadır.” sura ilk üflenince tanrının diledikleri müstesna herkes korkuya kapılacak. Tanrı’nın dilediği kullardan başka bütün yaratılmışlar korkudan yüzüstü düşerler. Daha sonra ikinci kez İsrail sura üflediğinde göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Yani o saika çaldığında göklerde felek yerde ise hiçbir yaratılmış kalmayacak, hepsi ölecek. İsrail üçüncü kez suru çaldığında bütün yaratılmışların ruhları bedenlerine girerek kıyama duracaklardır. Yaratılmışlar ayaklarının üzerine kalkıp bakarlar. Yıldızların nasıl parça parça olduğunu görürler. Dağların nasıl pamuk gibi atıldığını görürler. Cehennem nasıl kızarıyor görürler. Zebaniler, kâfir ve asilere nasıl üşüşüyor görürler. Terazi nasıl kurulur, görürler. Amellerinin kitabının nasıl olduğunu görürler. Ata ve ananın oğuldan kızdan nasıl yüz çevirdiğini görürler. Ateşin kâfir ve günahkârları nasıl karşıladığını görürler. Gökler nasıl çatlayıp parça parça olur bakarlar.” Diyerek kıyametin nasıl kopacağını, sonrasında nelerin olacağını, hesap, kitap, mizan, şefaât, sırat, süt ve bal akan sekiz kat cennet⁶⁰ ve cehennem gibi kavramları açıklamaktadır.⁶¹

Şefaât konusuna değinecek olursak Alevilere göre şefaât haktır. Şefaati inkâr eden biri kendi taraftarı olamaz. Hz Peygamber büyük günah işleyen ve günahkâr olan Müslümanlara şefaât edecektir. Bu durum şöyle anlatılır: “ Cehennem alevleri görülür. Kullar ayakta beklemekten yorulur. Feryat ederek “ dayanacak gücümüz kalmadı. Mahşer yerinin sıcaklığı yaktı bizi. Beyinlerimiz kaynayıp tere boğuldu. Biz ne zamana kadar bekleyeceğiz. Gücümüz kalmadı gelin Âdem Peygamber’e halimizi arz edelim. Allah-u Teâlâ’ya durumumuzu anlatsın da şu dertten kurtulalım. Bu derdi çekmektense cehennemde yanalım daha iyi” derler. Daha sonra Hz. Âdem’e giderek ondan yardım isterler. “ sen hem bizim atamız hem de Allah-u Teâlâ’nın

⁶⁰ Anonim, Kitab –Dar, s. 85.

⁶¹ Hacı Bektaş-ı Veli, (haz. Hamiye Duran),“Besmele Tefsiri”, TDVY, Ank., 2012 s. 82-86, 109, 118, 129, 137, 145.

Peygamberisin. Bizim halimizi Allah-u Teâlâ'ya arz et, bize şefaet et dayanacak gücümüz kalmadı. Derler. Bu sözleri işitince Hz. Âdem ağlar. “ ben günah işlediğim için bu söylediklerinizi Allah-u Teâlâ'ya anlatmaya utanıyorum. Benden size bir fayda olmaz. Der. Bu şekilde birkaç peygambere gidip yardım isterler. Hepsi kendi durumlarını anlatarak ağlarlar. Hiçbirinden dertlerine çare bulamazlar. Varlıklar endişe içindeyken bir gürültü olur. Mahşer yerindeki varlıkların bir kısmı yüz üstü düşerler. Cehennem su sığırı görüntüsünde ağzından alevler ve köpükler çıkartarak, kükreyerek ve gürleyerek varlıkların üzerine doğru geldiğini görürler. Allah dostları ve peygamberlerin hepsi akıllarını kaybederek ne yapacağını şaşırırlar. “ benim halim ne olacak” diye ağlamaya ağlaşmaya başlarlar. O sırada Hz. Peygamber'in dışındakiler, kendi çocuklarını unutmaya başlarlar. Hepsi kendi dertlerine düşerler. Hz. Peygamber Cehenneme doğru yönelir. Allah'ın emriyle geri dönmesini sağlar. Cehennem sakinleşerek tekrar yerine döner. Daha sonra mahşer yerinde bulunan varlıklara soru sorulmaya başlanır.⁶²

Yöredeki Aleviler hesap ve ceza gününe inanıyor olsa da oradan rahat çıkmak için hesabı bu dünyada vermek gerektiğine inanıyorlar. Bunu da dedeler, cem esnasında görgü alarak uyguluyorlar. Görgüsü alınan kişinin hesabı görülmüş sayılmaktadır. Bu açıdan Sünnilerle farklılık arz ederler. Cem erkânı başlamadan önce kul hakkı yiyenler, haksızlık yapanlar, dedenin huzurunda kurulan halk mahkemelerinde, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturup nefislerini temize çıkarmaktadırlar.

7. Ehl-i Beyt İnancı ve Hz. Ali

“Ehl-i Beyt”⁶³ tamlaması, ”Ehl” ve “Beyt” kelimelerinden gelmektedir. Ehl(u'l-racul), “aşireti, akrabaları, eşi, ailesi...” anlamlarında olup “Ehl” kelimesi, başka kelimelerle tamlama şeklinde kullanılmaktadır. Ehl-i Kitab, Ehl-i sünnet, Ehl-i hadis gibi... Beyt kelimesi ise “ev, mesken, çadır, aile, kabir” gibi anlamlara gelmekte

---

⁶² Cabbar Kulu, a.g.e., s. 529-530.

⁶³ Anton Josef Dierl, “Anadolu Aleviliği”, Ant Yayınları, Ocak 1991, s. 141-149.

olup, Kâbe'ye "Allah'ın evi" denmektedir. Ehlü'l Beyt yalın haliyle "evin sakinleri" anlamındadır.⁶⁴

Anlam olarak " Hz. Muhammed'in ailesi" demektir. Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed, Hz. Ali Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'den oluşmaktadır. Farklı alevi tez ve yorumları bulunmakla beraber, alevi inancının temelini " Ehl-i Beyt sevgisi ve bağlılığı" oluşturur. Ehl-i Beyt'e bağlılık ve muhabbetin ibadet olduğuna inanılır.⁶⁵

Hız. Peygamber'in aile fertleri için kullanılan bir tabir. Ev halkı" anlamına gelen Ehl-i Beyt (Ehlü'l-beyt) terkibi ev sahibiyile onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i Beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olmuştur. Daha çok Şîî kaynaklarında bunun yerine itre (العتره) kelimesi de kullanılır.

Şîî ve bilhassa İsnâ aşerî âlimlerine göre Ehl-i Beyt kapsamına ilk olarak Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin girer; ayrıca imam kabul edilen diğer dokuz kişi de Ehl-i Beyt'e dâhildir. Resul-i Ekrem'in hanımlarıyla Fâtıma dışındaki çocukları, Hasan ve Hüseyin dışında kalan torunları ise Ehl-i Beyt'e dâhil değildir. "Ehl-i Kisâ, Pençe-i Al-i Abâ" veya "Hamse-i Al-i Abâ" diye de anılan ilk beş kişinin Ehl-i Beyt 'ten oldukları tevatür derecesine ulaşan hadislerle sabittir. Her ne kadar ilgili ayetin öncesinde ve sonrasında Peygamber hanımlarına hitap edilmesinden -umumî ve zahirî manada- onların da Ehl-i Beyt'e dâhil oldukları anlaşılabilirse de Ehl-i Beyti'n geçtiği ayetin Hz. Peygamber'in hanımları hakkında değil Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin hakkında nazil olduğu çeşitli hadislerde belirtilmiştir. Bu hadisler, Ehl-i Beyt ayetinin öncesi ve sonrasıyla irtibatlı olmadığını gösterdiği gibi Ehl-i beytin söz konusu beş kişiye tahsis edildiğini de ispat etmekte ve umumi manasını hususi hale getirmektedir.⁶⁶

Ehl-i Beyt kavramı, tarihsel süreçte birbirinden oldukça farklı anlamlarda

---

⁶⁴ Adnan Demircan, "Arap Siyasi Geleneğinin Ehl-i Beyt Tamlamasının Kavramlaşma Sürecine Etkisi", Marife S.3, yıl.4, kış 2004, s. 95.

⁶⁵ Cafer Solgun, Alevilerin Kemalizm'le İmtihani, Timaş yayınları, İstanbul, 2011, s. 291-292.

⁶⁶ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", DİA, C.10, s. 498-501.

kullanılmış, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren sosyal bir olgu olarak İslam toplumu içerisinde ağırlığını hissettirmiştir. Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, onun vefatından sonra da bu durum aynı şekilde devam etmiştir. Bu süreçte de insanlar, onu yakınları olan Ehl-i Beyt'e olan sevgi ve saygılarını her zaman muhafaza etmişler, her konuda onların görüşlerine itibar göstermişlerdir. İş başına gelen halifeler de önemli konularda onlarla istişare ederek, Ehl-i Beyt'e verdikleri değeri göstermişlerdir. Bu dönemde kavramın siyasi bir boyutunun olmadığı, gerek Peygamber, gerekse sahabe tarafından Ehl-i Beyt'e ayrı bir özellik ve kutsiyet atfının da bulunmadığı görülmektedir.⁶⁷

İslam tarihinde, çok geniş kitleler tarafından Hz. Peygamber'den sonraki en önemli şahsiyet olarak gösterilen ve öyle olduğuna inanılan ilk ve tek isim Hz. Peygamber'in kanatları altında yetişen sevgili yeğeni, gençlerden ilk inanan, damadı, kardeşliği ve kendisinden sonra dördüncü sırada yerine geçen Hz. Ali'dir⁶⁸. Çocukluğunda hiç puta tapmadığı için diğer halifelerden ve sahabeden farklı olarak [kerremallahu vechehu / Allah onun yüzünü yüceltsin-şerefli kılsın] dua sözleriyle de anılmıştır. O, sadece İslam siyasi tarihi için değil İslam kültür ve tasavvuf tarihleri için de önde gelen ve vazgeçilmeyen isimlerin ilk sırasındadır. Nitekim hem Sünni ve Şii edebiyatında ve halk inanışlarında hem de Alevilik ve Bektaşilikte Hz. Peygamber dışında, Hz. Ali'nin sahip olduğu müstesna yer ve şöhrete erişebilmiş ikinci bir kişiye rastlamak hemen hemen imkânsızdır. Türkiye'de, Balkanlarda ve dünyanın muhtelif ülkelerinde yaşayan Alevilere ve Bektaşilere göre ise Hz. Ali, bu söylenenlere ek olarak, Alevi inancının köşe taşıdır; Aleviliğin temel direğidir. Onsuz bir Alevilik ve Bektaşilik kesinlikle düşünülemez. Aleviler-Bektaşiler için onun Ali, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Murtaza, Ebu Turab⁶⁹ Ebu'r-reyhaneteyn, Şah-ı Merdan, Esedullah (Allah'ın Arslanı), Vechullah (Allah'ın Yüzü), gibi isim ve sıfatlarını bilmek, kullanmak ve hatta taşımak; evlerini Hz. Ali'yi tasvir eden

⁶⁷ Fevzi Rençber. a.g.e., s. 81.

⁶⁸ Mehmet Azimli, a.g.e., s. 14-35; "Şiilere göre Hz. Ali, Allah'ın emriyle peygamber tarafından vasi tayin edilmiş; masum bir imamdır" Adnan Demircan, "Hz. Ali Dönemi Ve Ehl-i Beyt" Beyan Yayınları, İst. 2016 (2. Baskı).

⁶⁹ Ebu Turab İçin Ayrıca Bkz., Anonim, (haz. Doğan Kaplan), Erkanname-1, TDVY, Ank., 2007, s. 125.

rivayetlere dayanılarak donatmak bir şereftir, ibadet ayarında bir iştir. Onun hikmetli sözlerini, hutbelerini ve hakkındaki güzel sözleri, şiirleri, nefesleri ezberleyip tekrar etmek ve çocuklarına öğretmek, evlerde tablolar halinde sergilemek kutsal bir görevdir, adeta bir ibadettir.

Yerde insan gökte melek yok iken

Kudretinden bir nur indi süzüldü

Cümle mahlûk kandildeki nur iken

Ayn Ali, mim Muhammed yazıldı.

“Allah-Muhammed-Ali” üçlemesi, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin nur birliği meselesi Alevi-Bektaşî edebiyatında 16. yy’dan itibaren giderek artan bir heyecanla işlenmiş bir konudur.

Alevi kültüründe ulûhiyet tabii olarak Nur’un aşlıdır. Nübüvvet nuru, peygamberlerin sonuncusu (Hatem’ul-Enbiya) Hz. Muhammed’de; nübüvvet halkasının tamamlandığı noktada başlayan velayet nuru da Hz. Ali’dedir. Bunun içindir ki ona, Şah-ı Velayet de derler. Nübüvvet ve velayet, esas itibarıyla ulûhiyetin mümessilleri oldukları ve aynı kaynaktan çıktıkları için yan yana zikredilmeleri de o kadar tabiidir. Çünkü zinciri tamamlayan halka hükmündedirler.⁷⁰

Müslümanların genel çoğunluğunun oluşturduğu anlayışa mensup alimler Hz. Ali’yi Ehl-i Beyt mensubu, Hulefa-yi Raşidin’in dördüncüsü, ashabın önde gelen bir ferdi, ilim ve yiğitlikte zirve bir şahsiyet olarak tanıyıp takdir etmiştir. İslam toplumunun ana gövdesinden ayrılarak en büyük aynılığı teşkil eden Şia, onu Hz. Peygamber’den sonra ilk halife, ilk imam kabul etmiş; bu kabulünü iman esaslarından biri saymış, itikadi ve fıkhi telakkilerini ona ve onun soyundan gelen imamlara dayandırmıştır. Sıffin Savaşı (37/657) akabinde Ali’nin ordusundan ayrılarak ilk müstakil fırka hüviyeti arz eden Hariciler ise onu "Allah'ın kitabını bırakıp meseleyi hakerelerin çözümüne bıraktığı yahut buna rıza gösterdiği için" açıkça küfre nispet ederek anmışlardır. Ayrıca çeşitli dönemlerde genellikle Şia

---

⁷⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, “Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, Alevi-Bektaşî Teolojisinin Temel Taşı: Alevi- Bektaşî İnançlarında Hz. Ali”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, s. 241, 243-244.

içinde ortaya çıkan aşın gruplardan (gali ve batını fırkalar) söz gelimi Nusayri'ler, Ehl-i Hak, Aliyyullahi gibi kesimler ona açıkça ulıhiyet nispet etmişlerdir.⁷¹

Kendisiyle görüşme yaptığımız Hasan Baykut dede bu konuda Alevilerin temel motifi olan Kırklar inancını şöyle dile getirmektedir: Peygamber bir gün Kırklar'ın toplandıkları yerin kapısına gelerek kapıyı çalmış ve ona “kim o?” diye sorulmuş, peygamber de “ben Peygamber'im” demiş, bunun üzerine kapıyı açmamışlar. O daha sonra tekrar gelerek kapıyı çalmış, yine “kim o?” diye sorulmuş, Peygamber bu kez “ben Allah'ın nebisiyim” diye cevap vermiş, yine kapıyı açan olmamış. Peygamber daha sonra tekrar gelerek kapıyı çalmış ve bu defa “ben yoksulların hizmetkârıyım” diyerek kendini tanıtmış, bunun üzerine kapı açılmış ve peygamber, içeri girmiş içerde 39 kişi görmüş, başlarında ise Hz. Ali varmış. Ali, Selman'dan bir salkım üzüm istemiş ve Peygamber de, bu üzümün suyunu çıkarmış herkes bu sudan içmişti. Peygamber, bu mecliste kendi eliyle kuşağını açmış Ali'yi de bağrına basmış ve ikisi de bir gömlek içine girerek birleşmişler, birbirinin musahibi olmuşlardır. Böylece Ali'nin kanı, Muhammed'in kanı, eti onun eti ve ruhu da onun ruhu haline gelmiştir.

Yöredeki Aleviler Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir nurdan yaratıldığına inanmaktadırlar. Hz. Peygamber'e atfedilen; “Ben ilim şehriyim Ali de bu ilmin kapısıdır” şeklindeki söze inanmaktadırlar. Ehl-i Beyt ve Ali konusunda diğer Alevilerle aynı görüştedirler. Dedeler soylarının Ehl-i Beyt'e dayandığını söylemektedirler. Muhammed'i Alisiz, Ali'yi de Muhammedsiz düşünmek inanç eksikliği olarak kabul edilmektedir.

C- ALEVİLİKTE İBADET

Sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelen ibadet dinî bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder; ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâmî literatürde genellikle bu tür

---

⁷¹ İlyas üzüm, “Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, İslâm Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 11, s. 76.

davranış biçimleri için ibadet, insanın, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubudiyet ve ubûdet terimlerine yer verilmiştir. Bir tanıma göre ubudiyet “kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması”, ibadet ise “O'nun razı olacağı işleri yapmasıdır. Buna göre ibadette belirli davranış şekilleri öne çıkarken ubudiyette ahlâkî ve mânevî öz ağır basmaktadır. Bununla birlikte böyle bir özden yoksun olan davranışlar ibadet sayılmaz.⁷²

İslam'ın beş şartı olarak bilinen ibadet boyutu, herhangi bir mezhebe tarıkata ve cemaate ait değildir. Bunlar, namaz, oruç, hac ve zekât gibi başlıca ibadetler, mezhepler ve tarikatlar ortaya çıkmadan önce Hz. Peygamber döneminde kurumsallaşmış İslam'ın, mezhepler ve tarikatlar üstü boyutuyla ilgili hususlardır.⁷³

Alevilerin kaynaklarına göre, salavat getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve gücü yeterse hacca gitmek, kâfire karşı gaza (cihat) yapmak gibi İslam'ın şartları olarak kabul edilen bu ibadetlerle Müslümanlık gerçekleşmiş olur.⁷⁴

Cafer-i Sadık şöyle demiştir; “ Allah'a yemin ederim ki, Allah, kullarını güçlerinin yetemeyeceği hiçbir şeyi yüklememiştir. O, onlar üzerine bir gece ve gündüz boyunca yalnız beş vakit namazı yılda yalnızca bir ay orucu; zekât olarak iki yüz dirhem gümüşün beş dirhemini ve hayatında yalnızca bir defa hac etmeyi emretmiştir.⁷⁵

Aleviliğin ibadet düşüncesi, diğer gruplardaki gibi olmamakla birlikte, geliştirdikleri erkân dediğimiz asıllarda kendini göstermektedir. Çeşitli tarihi rivayetlerde bu zümrenin namaz kılmadığı, oruç tutmadığı, haramları helal saydığı gibi bir kısım ifadelerle rastlanmakla birlikte, alevi toplumunun değer verdiği Buyruk'ta; İslami ibadetlerin hakkı batıldan ayıran ilk kapı olan şeriatın teşkil ettiği, başlıca ibadetlerin de namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁶

⁷² Mustafa Sinanoğlu, “ İbadet”, DİA, 1999, C.19, s. 233-235.

⁷³ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 88.

⁷⁴ Anonim, Erkanname-I, s. 137.

⁷⁵ Mehmet Atalan, a.g.e. , s. 129-130.

⁷⁶ Anonim, Erkanname-I, s. 134-137; Cabbar Kulu, a.g.e., s. 200, 251, 272, 593, 597.

1. Gusül ve Abdest Anlayışı

Geleneksel Anadolu Aleviliğinde temizlik; zahiri ve batını olarak iki anlamda ele alınmıştır. Zahiri temizlik; yüce Allah'ın, Müslüman'ın temiz olması gerektiğini Kur'an-ı Kerim'de emretmesidir: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya başladığınızda, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı mesh edin, topuklara kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz temizlenin. Hastaysanız yahut yolculuktaysanız yahut biriniz abdest bozmaktan gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız, su da yoksa temiz bir toprağa teyemmüm edin. Bunun için de yüzlerinizi ve ellerinizi o toprakla mesh edin. Allah size bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve şükürde bulunmanız diye de üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor.” (Maide: 5/6); “elbiseni temiz tut” (Müddessir: 74/4) buyurarak Müslümanların maddi temizliğe önem vermelerini istemektedir. Zikredilen ayetler, Allah'ın maddi temizliğe önem verdiğinin işaretidir. Bâtını temizlik ise ruhun, kalbin, vicdanın temiz olmasıdır.⁷⁷

Yöre Alevileri zahiri temizliğe önem verdikleri gibi Bâtını temizliğe de önem vermektedirler. Her zahiri temizliğin Bâtını bir yönü olduğuna inanmaktadırlar. Örneğin abdest alımında eller yıkanırken; Allah'ım ellerimi harama bulaştırma, ellerimle cennet ırmaklarından içmeyi nasip eyle”, ağza su verirken, “Allah'ım ağzımdan kötü söz çıkmasına, yalan söylememe müsaade etme”, Allah'ım, senden ve Ehl-i Beyt 'ten başkasını aklıma getirme, kulaklar yıkanırken “Allah'ım, kulaklarımla kötü söz işittirme”. Ayaklar yıkanırken de “Allah'ım ayaklarımla kötü yola gitmeme engel ol.” Şeklinde dua etmektedirler. Yıkayan her uzvun bir manevi anlamı çağrıştırdığına inanmaktadırlar.

Yöre Alevilerinin “gusül ve abdest”⁷⁸ konusunda diğer Alevilerden kısmen farklı bir görüşe sahip olduklarını gördük. Hatta kendi aralarında dahi fikir birliği olmadığı hususu dikkatimizi çekti. Özellikle abdest konusunda; “ bizde abdest yok gusül var diyen hasan Baykut dedenin aksine Hidayet Ulugerçek dede; ben abdest

⁷⁷ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 93.

⁷⁸ Cenksu Üçer, “Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, [www.din bilimleri.com], 2005, C. V, S. 2, s. 161-189.

alıyorum, bizde abdest iki kez elleri, iki kez yüzü, yıkamak, başı ve ayakları mesh etmek şeklindedir diye anlattı. Boy abdesti hususuna gelince hepsi aynı görüşteler. Yöre Alevileri boy abdestini ibadetler için ve cem evine geldiklerinde almaktadırlar. Diğer hallerde boy abdestine gerek duyulmaz, alınacaksa da sadece manevi temizlik için alınır inancındalar. Eşler birbirlerinin helali olduğundan, cinsi münasebet nedeniyle bir abdest alımını doğru bulmamaktadırlar. Yine de yıkanmak gerekiyorsa bunu temizlik için yapmaktadırlar.

2. Namaz Anlayışı

Alevi toplumundaki ibadet anlayışı, yaygın olan İslami anlayışlardan farklılık arz etmektedir. Zira her şeyden önce yöre Alevileri arasında ibadetin açık bir şekilde değil de, gizli, kimsenin göremeyeceği ortamlarda yapılması gerektiğine inanılmaktadır, böylece kişinin, gösteriş yapma tehlikesine düşmekten de kurtulmuş olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ibadetin ille de camide yapılması gerektiği gibi bir şartla yapılması kabul edilmemektedir. “Yeryüzünün tümü ibadet yeridir” denilerek, belli bir yer kısıtlamasına karşı çıkılmaktadır. Ayrıca ibadetin belli bir zamanının da olmayacağı düşünülmekte ve genellikle de çalışma zamanı olduğundan dolayı gündüz vakti değil de, gece saatlerinde ve herkesin kendi evinde yalnız bir şekilde ibadet yapılmaktadır.

Yöredeki Alevilere göre çalışma saatleri de ibadet sayılmaktadır. Dolayısıyla insan gündüz kendi işinde çalışırken de ibadet etmiş olmaktadır. İbadetin gizli olmasına önem verdiklerinden bir kısım Aleviler sabah ve akşam saatlerinde namaz ibadetini yerine getirmekteler. Namaz vakitlerinin ve namazın kılınış şeklinin Kur’an’da açıkça ifade edilmediğine inanmaktalar. Bu nedenle namazlarında hem vakit hem de şekil açısından farklılık olduğu görülmektedir. Bir kısmı günde üç vakit namaz olduğunu kabul ederken bir kısmı iki vakit olduğuna inanmaktadır. Hidayet dede namaz kıldığını dile getirirken bu namazı Sünnilerden farklı kıldığını da anlatmaktadır. Dizlerinin üzerinde ve secde ederek namaz kıldığını, ayakta ya da eğilerek bir namaz kılmadığını böyle bir şeklin insanlar tarafından ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Yörede yaptığımız bir başka araştırmada Seyyithasan köyü dedesi namaz hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır; “ gönlü temiz olmayanın üstü ya da bedeni

temiz olsa ne olur, önemli olan iç güzelliği ve temizliğidir. Namaz duadır, dua her yerde yapılır yeri ve zamanı yoktur. Yürürken, koşarken, otururken ne zaman isterse dua yapabilir. Kur'an'da beş vakit namaz yoktur. Şekli de yoktur. Bizde Sünnilerdeki gibi bir namaz yoktur, namaz bizim için duadır, Ehl-i Beyt'e çağırmadır anmadır.⁷⁹

Alevi-Bektaşî klasiklerinde namaz açıkça zikredilmesine rağmen, Anadolu Aleviliğinde zaman içerisinde namaza Bâtınlılığın etkisiyle değişik anlamlar yüklenmiş, namazda farklı uygulamalara gidilmiştir.⁸⁰ Namaz te'villerle asıl anlamından başka anlamlara çekilerek şekil ve muhteva açısından değişik bir formda kılınmıştır.

3. Oruç Anlayışı

Allah'ın bütün Müslümanlara farz kıldığı ibadetlerden biri de Ramazan ayında Ramazan Hilali görülmeye başlayınca oruç tutmaktır. Oruç, Allah'ın rızasını kazanmak için tan yerinin ağarmasından başlayıp güneş batıncaya kadar yeme, içme ve cinsel isteklerden Allah rızası için uzak durmaktır. Oruç bedenle yapılan bir ibadettir. Allah, akıllı, ergenlik çağına ermiş, sağlık ve sıhhati yerinde olan Müslümanları Ramazan ayı boyunca oruç tutmakla yükümlü kılmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi, sizin üzerinize de farz kılındı." (Bakara: 2/183) buyurularak, oruç tutmanın bütün Müslümanlar için farz olduğu ifade olunmuştur.⁸¹

Yöredeki Alevilere göre muharrem orucu bir ibadet olmaktan çok Hz. Hüseyin'in katledilmesi nedeniyle matem olarak geçmektedir. On iki gün tutulmaktadır. Kerbeladaki şehitler anılmaktadır. Yöredeki aleviler on iki gün boyunca su içmezler, sulu yiyecek yemezler, biraz ayran yudumlayabilirler, kan akıtmazlar, hayvan kesmezler, kesilen hayvan etinden yemezler(hayvansal ürünlerden uzak dururlar), televizyon izlemezler, eşleriyle beraber olmazlar, yıkanmazlar, tıraş olmazlar, nişan ve düğün türünden eğlenceler yapmazlar, davetlere gitmezler, aynaya bakmazlar.

⁷⁹ Abbas Öztürk, Dede.

⁸⁰ Cabbar Kulu , a.g.e., 93, 130, 208, 228-231.

⁸¹ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 101.

Yöre Alevileri daha önce muharrem orucunu yedi gün tutmaktaydılar, bunu “ sekizi aş, dokuzu baş”, şeklinde ifade etmektedirler. Daha sonraki dönemlerde bu günlerin on iki imam ve Ehl-i Beyt aşkına on iki güne çıkarıldığına inanmaktadırlar. Ramazan ayında Hz. Ali’nin öldürülmesi sebebiyle üç gün oruç tutan aleviler de bulunmaktadır. 30-31 Ocak, 1 Şubat tarihleri arasında Hızır orucu tutmaktadırlar.

Sonuç olarak yörede orucun kendisine yönelik olumsuz bir tavır olmadığını fakat önemli bir kesimin de Ramazan orucuna soğuk bakıp tutmadığı, buna karşılık Muharrem ve Hızır oruçlarının tutulduğu görülmektedir.

4. Hac Anlayışı

İslam’ın beş temel esaslarından biri olan hac hem mal hem de beden ile yapılan ibadettir. Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de: “ Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim⁸² vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin hac etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün alemlerden müstağnidir. (kimseye muhtaç değildir, her şey O’na muhtaçtır.) (Al-i İmran: 3/97). Ayetiyle haccı gücü yetenlere farz kılmıştır. Peygamberimiz de bizzat uygulamış ve Müslümanlara haccın nasıl yapılacağını göstermiştir.

Yöre Alevilerine göre Hac, insanların birbirlerini ziyaret edip birbirlerinin gönüllerini alması şeklindedir. Allah’ın asıl mekânı, insan kalbi olarak kabul edildiğinden insanın kalbini kazanmak, hacca gitmek anlamına gelir, çünkü insan, Kur’an-ı Natık (gerçek, konuşan Kur’an olarak değerlendirilmektedir.) Ayrıca geleneksel Alevi düşüncesinde yaygın olan anlayışa göre müminin kalbi, Allah’ın hazinesi ve Allah’ın aynası, hatta Allah’ın evi olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede yer ve göklere sığmayan yüce Allah insanın kalbine sığımaktadır. Bu yüzden insanın gönlünü kıran kişi, Allah’ın evini de yıkmış sayılmaktadır. Yine bu yüzden eğer kişi, eline diline beline sahip değilse bin kere de hacca gitse yapılan ibadetin anlamsız olduğuna inanılmakta ve bu anlamda haccın, insanın kapısının önünde olduğu; insan gönlünün, Kâbe’den daha üstün olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede Hac-ı Bektaş-ı Veli’ye ait olduğu söylenen “Benim Kâbem insandır” sözü

---

⁸² Bakara Suresi: 2/125.

sık sık dile getirilmekte. Ayrıca bu yüzden yakın çevreye iyilik yapmak, örneğin bir fakire yardım etmek, bir yetimi evlendirmek, ayrıca bir çeşme, yol, köprü ya da okul gibi halka hizmet edecek şeyler yaptırmak da hac olarak görülmektedir.

“Gittiğin hac ola
Burası mahreç ola
Nutuklar nefesler cem ola”⁸³

Yöredeki Alevilere göre Bâtını bir anlam yüklenerek hac için belli bir yere gitmek gerekmediği kişinin kendi içinde hac edebileceğine inanılmaktadır. Sonra başka insanların kalbinde bulunabileceğine inanılmaktadır. Hac için uzaklara gitmeye gerek yok, ne ararsan kendi içindedir düşüncesine sahiptirler.

Hararet nardadır sacda değil
Keramet baştadır tacda değil
Ne ararsan kendinde ara
Mekke Kudüs Hac 'da değil
(Hac-1 Bektaş-1 Veli)

Yöre Alevilerinin hac için gittikleri ziyaret yerlerinden en önemlisi Kerbela'dır. Önce Hz. Hüseyin, sonra Hz. Ali'nin mezarı ziyaret edilmektedir. Ayrıca Nevşehir'de bulunan Hac-1 Bektaş-1 Veli türbesi ziyaret edilmektedir. Rivayete göre; “günahkâr bir kişi Hac-1 Bektaş-1 Veli'ye gelir ve günahlarından dolayı af ister. Hac-1 Bektaş-1 Veli kendisine yedi yıl boyunca kavun karpuz ekip herkese bedava dağıtmasını ve her sene bir ağaç ekip o ağacın yeşermesini beklemesini ister. Ne zamanki o ağaç yeşerir filizlenirse o zaman affedileceğini söyler. Adam söyleneni yapar aradan yedi yıl geçmiştir. Bir gün yoldan geçen bir atlıyı durdurur ve kavun karpuz ikram eder, atlı, çekil önümden gitmem lazım der, hayır bu dilimi yemeden bırakmam der adam. Atlı itiraz edince adam atlıyı vurup öldürür. O anda ektiği ağaç yeşerip filizlenmeye başlar. Bunu gören adam şaşırır ve hemen Hac-1 Bektaş- Veli'nin yanına gider, olayı anlatır. Hac-1 Bektaş-1 Veli: o atlı

⁸³ Hasan Baykut, Dede.

iki masum insanın canına kıyacaktı sen bunu onu öldürerek engelledin ve o anda bütün günahların affedildi der.” Günahı olan her alevi de bu inanca dayalı Hac-ı Bektaş-ı Veli türbesini ziyaret etmektedir.

Yöredeki diğer ziyaret yerleri ise Seyitmençek/Şarabi köyü Ağuçan ocağı dedesinin evidir. Oraya ziyarete gidilmekte kurban kesilmekte ve o evin avlusunda bulunan kuyu suyundan içilmektedir. Kuyu suyunun zezem suyuna eşdeğer olduğuna inanılmaktadır. Şifa niyetine içilmektedir. Kuyunun yanında bulunan topraktan da yenmektedir.

5. Zekât Anlayışı ve “ Hakkullah”

Zekât İslam’ın temel esaslarından biri olup, fakir, yoksul, miskin ve kimsesizlere sahip çıkıp, onlara yardım etme yoluyla toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan çok önemli bir ibadettir. Dini kaynaklarda malın korunmasıdır şeklinde de tabir edilmektedir. Varlıklı bir kimsenin ihtiyaç sahibine hakkı olanı vererek malını koruma altına alması ve temizlemesi şeklinde de ifade edilmektedir. Zekâtın kimlere verileceği hususu Kur’an-ı Kerim’de: “Zekâtlar, yoksullara, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, gönülleri İslam’a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah için cihat edenlere verilir. Allah bilendir hikmet sahibidir.” (Tevbe: 9/60). Ayeti ile bildirilmektedir.

Yöredeki aleviler “komşusu açken tok yatan bizden değildir” hadisini beyan ederek fakire ve komşuya yardım etmeyi dini bir vecibe olarak değil, bir insanlık vazifesi olarak görmekte dirler. Yapılan yardımın gizli diğer ibadetlerde olduğu gibi gizli olmasına dikkat etmektedirler. Belli bir miktar ya da maldan değil ihtiyaç sahibinin ihtiyacına göre yardım yapmaktadırlar.

Hakkullah;⁸⁴ yöredeki dedelere, cem ayinlerini yönetmeleri, cenaze işlerine bakmaları, nikâh işlerine bakmaları ve her türlü problemleri çözmek için çabalamaları nedeniyle halk tarafından verilen yardıma denilmektedir. “ Eğer Allah’a ve hakkı batıldan ayıran o günde (bedirde), kulumuz Muhammed’e indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah’ın, Peygamber’in ve yakınlarının; yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır...”(Enfal 8/41) ayetine

---

⁸⁴ Hakkullah için ayrıca Bkz. Harun Yıldız, “Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme”, Ank.,2004, s. 153.

dayanarak uygulamanın doğru olduğuna inanmaktadırlar. Yöredeki dedeler hizmeti hak için yaptıklarını, başka bir geçim kaynaklarının olmadığını ileri sürerek taliplerin yaptığı yardımlarla geçimlerini sağladıklarını beyan etmektedirler.

6. Kurban Anlayışı

Kurban, Arapça 'da gerek maddî gerekse mânevî her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurban kelimesi dinî terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.⁸⁵ Önceki din ve kültürlerde farklı şekil ve amaçlarla da olsa varlığını sürdüren ve Cahiliye toplumunun dinî hayatında önemli bir yeri olan kurban âdeti İslâm dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek taabbüdî, malî ve sosyal nitelikleri bir arada bulunduran bir ibadet halini almıştır.⁸⁶ Kurban ibadeti Kur'an-ı Kerim'de: "Rabbin için namaz kıl, kurban kes". (Kevser, 108/2). Ayetiyle ifade edilmektedir. İslam dini bu ibadetin yerine getirilmesiyle, insanlarla, onların inanmış oldukları yüce varlık olan Allah arasında yakınlık kurmayı, insanları Allah'a yaklaştırmayı hedeflemektedir.

Yöredeki aleviler kurban ibadetini çeşitli şekillerde yerine getirmekteler. Hatta bazı kurbanlara değişik kavramlarla anlam yüklemekteler. Örneğin; tavuk/horoz Cebrail kurbanı, kuzu İsmail kurbanı, oğlak/keçi İsrail kurbanı, tosun Âdem kurbanı olarak isimlendirilmektedir. Bu kurbanlar kişinin maddi durumuna göre kesilmektedir. Kurban kesilmeden evvel bıçak tekbirlenmekte, "kurban-ı Halil, ferman-ı celil, itaat-ı İsmail" duası yapılarak kesilmektedir. Kurban'da aranan şartlar Sünnilerdekinin aynısıdır. Bütün uzuvlarının sağlam olmasına dikkat edilmektedir.

Anadolu Aleviliğinde görülen kurban çeşitlerinin bazılarını Diyarbakır Alevilerinde de rastlamak mümkündür.

Bayram kurbanı: yöredeki aleviler tarafından kurban bayramında gücü yeten kişiler tarafından kurban kesilmektedir. Kurban bayramı günü kurban kesmekle

---

⁸⁵ Ahmet Güç, DİA, 2002, C. 26, s. 433-435.

⁸⁶ Ali Bardakoğlu, DİA, yıl: 2002, C. 26, s. 436-440.

birlikte cem ayini yapılmakta ve bu kurban eti taliplere ikram edilmektedir. Kurbanın başı, göğsü ve derisi dedeye verilir.

Adak kurbanı: Allah'tan bir dilekte bulunup dileği kabul edildikten sonra ya da bir rüyadan sonra kesilen kurbanı denilmektedir. Duaları kabul olunan taliplerin kestikleri kurbandır. Keçi, koyun, koç vb. gibi hayvanlar adak olarak gösterilmektedir.

Görgü-ıkrar kurbanı: Geleneksel Anadolu Aleviliğinde yola giren talibin rehberin ya da mürşidin yanında gerekli dini eğitimi aldıktan sonra yola kabul edilen kişinin, bu yolun kendisine hayırlar getirmesi için kestiği kurbandır.⁸⁷ İkrar verecek kişi için cem erkânı düzenlenir. Bu cemde on iki hizmet görülür. Yola girecek olan kişi de cem erkânına katılır, cem erkânından sonra kurban etinden yapılan yemek topluca yenir.

Düşkünlük kaldırma kurbanı: Alevi inanç ve öğretisine uymayan, verdiği ikrarı bozan, suç işleyen kişiye, cemlerde yapılan sorgu ayininden sonra, suçun ağırlığına göre belli bir süre için yoldan erkândan düşürülmek, toplumdan uzaklaştırılmak suretiyle yapılan cezalandırmaya “düşkünlük” denir⁸⁸ düşkünlük cezası verilen kişiye “düşkün” denir. Düşkün kabul edilen talibin işlediği suçtan dolayı pişmanlık duyduğunu ifade etmesi; bu vesileyle kendisine verilen cezanın bitmesi ve düşkünlüğün kalkması sonrasında tekrar yola girecek olan talibin kesmesi gereken kurbandır.⁸⁹ Bu kurban düşkünlüğün kaldırılması için düzenlenen cem erkânında kesilmektedir. Dedenin huzurunda düşkün cezası yiyen talip tekrar dedenin huzurunda düşkünlüğü kaldırılmaktadır.

Musahiplik kurbanı: musahip; dedenin huzurunda ahret kardeşi olmaya karar veren iki aileye denilmektedir. Musahip olabilmenin şartları vardır. Dede her iki ailenin bu şartlara uyup uymadığına bakar sonra onların musahip olup olmayacağına karar verir. Bu durum tüm halka duyurulur ve herkesin huzurunda gerçekleşir. Musahip olduklarına karar verilen ailelerin durumu herkese ilan edilir. Bu erkânda kurban kesilmektedir. Kesilen kurban ceme iştirak edenlere ikram edilir.

---

⁸⁷ Geniş Bilgi İçin; Erkanname-1, s. 97-113.

⁸⁸ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 186.

⁸⁹ Yöre Alevilerinde düşkünlüğün cezası en az yedi yıl toplumdan uzaklaştırılmaktır. Bir çeşit boykot uygulanmaktadır.

Dardan indirme kurbanı: ölen bir kişinin arkasından, yakınları tarafından düzenlenen dardan indirme ayininde kesilen kurbandır. Bu vesileyle herkesten rızalık istenerek hakkını helal etmesi istenir. Bu ritüel yörede çok yaygın olmamakla beraber halen uygulayan aleviler de mevcuttur.

Muharrem kurbanı (aşure kurbanı/Hz. Hüseyin kurbanı): Muharrem ayının genellikle on ikinci gününde Muharrem orucu sonrası kesilir. Muharrem kurbanı yörede çok değer verilen bir ritüeldir. Gücü yeten herkes bu kurbanı mutlak surette katılmaktadır.

7. Dua ve Niyaz anlayışı

Alevilikte dua hak kelimadır. Hakk'ın içinde bulunduğu her kelime, her cümle duadır. Alevilikte her hizmetin kendine has duası vardır ve hizmetin de bir piri vardır. Dolayısıyla hizmet dualarında duayı Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye, Ehl-i Beyt'e ve pire bağlamak gerekir. Alevi sözlü ve yazılı geleneğinde dua her zaman Allah-Muhammed-Ali adları anılarak dualara bu isimler vesile kılınarak yapılmıştır. Aleviler dualarında yakarışlarında, gülbanklarında, işlerinde, ibadetlerinde, hâsılı hayatın her safhasında Allah-Muhammed-Ali adlarını zikreder ve bu isimlere kutsiyet atfederler.⁹⁰

Yöredeki aleviler duaya önem vermektedirler. Her ibadetin başında ve bazılarının içinde dua etmektedirler. Dualar kişisel olmakla beraber topluca da edilen dualar vardır. Yapılan her iş Allah'a şükür kabilinden dua sayılmaktadır.

Niyaz ise; genellikle sağ el kalbin üzerine konularak yapılan bir saygı çeşididir. Dua, yakarış anlamlarına da gelmektedir. Niyaz ellere, ağza ve gözlere yüz sürerek yapılmaktadır. Avuç içlerine Allah-Muhammed-Ali denilerek ve avuç içi öpülerek yapılır.

Avuç içi kişinin kendisini yansıtır tıpkı bir ayna gibi. Kişi avuç içine bakarak yüzünü görür. Kendi yüzüne doğru dua eder. Bu nedenle niyazda avuç içi önemlidir.⁹¹ Yöredeki Alevilerde niyaz vardır. Niyaza Muhammed-Ali makamı denilen yerde başlanır. Cemlerde o makama ya da Ehl-i Beyt'i temsilen dedeye niyaz

⁹⁰ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 126.

⁹¹ Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

edilir ve oturulur. Avuç içine Hak-Muhammed-Ali denilerek avuç içi öpülür. Kalkarken de sağ ayak başparmağın, sol ayak başparmağının üzerinde olması gerekir. Rivayete göre Hz. Fatma, çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den su ister, ikisi annelerine daha çabuk su vermek için yarışa girerler. Hz. Hüseyin suyu getirirken sol ayak başparmağını kapının eşiğine çarpar ve kanar. Hz. Hüseyin kanayan parmağını gizlemek için sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağının üstüne koyar. Annesinin görmemesi ve üzülmemesi için bu şekilde suyu ikram eder. Buna dar-ı Fatma denir. Bu konuya ayrıca “dar” başlığında değinilmiştir.

8. Alevi-Bektaşî Erkânı Olarak Cem ve Semah

Sözlükte “toplamak, bir araya getirmek, birleştirmek” anlamına gelen cem‘, İslâm aile hukukunda bir erkeğin kendileriyle aynı anda evli olması haram sayılan kadınların durumuyla ilgili olarak geçmektedir⁹² farsça “ibadet şekli adet ve görenek” anlamlarına gelen ayin ile Arapça “topluluk, toplamak ve toplantı anlamındaki cem kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan Ayin-i cem, toplantı töreni ve cem töreni anlamına gelmekte olup Alevî/Bektaşîlerin dede ve on iki hizmet sahiplerinin bir araya gelerek cemaatle yaptığı en önemli erkânı ifade eder. Cem, Kırklar Cemi, Erenler Cemi, Cem Ayini, Cem Erkânı, Muhabbet Cemi, Meydan Cemi, Mahşer Cemi, Cem Bezmi, Cem Töreni, Cem Ritüeli şeklinde ifade edilmektedir.⁹³

Alevi ve Bektaşî ibadetinin özünü oluşturan tarikat ayini, tarikat erkânı cemdir. Anadolu Aleviliğinde kutsal kabul edilen cem erkânının farklı bir önemi vardır. Çünkü Cem, alevi ve Bektaşîlerin en önemli erkânı, Aleviliğin özüdür.⁹⁴

Cem ayininin ilk olarak nerede, nasıl, kimler tarafından yapıldığı net bir biçimde ortaya konulamamaktadır.

Cem törenlerinin tarihsel ve dinsel dayanakları hakkında değişik hipotezler ileri sürülmektedir.

⁹² Kazım Yetiş-Hulusi Kılıç, “DİA”, 1993, C. 7, s. 276.

⁹³ Fevzi Rençber, Alevi Geleneğinde “Cem Evinin” Tarihsel Kökeni, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.din.bilimleri.com], 2012, C. XII, S.3, s.74.

⁹⁴ Fevzi Rençber ,a.g.e., s. 128.

1-Alevîlere göre cem erkânları Hz. Muhammed'in Miraçtan döndükten sonra "Kırklar Meclisi" olarak isimlendirilen topluluğu ziyaret etmesi ve orada bulunan kişilerle olan konuşmalarına dayanır. Her cem erkânı bu olayın hatırlanması, canlandırılması, ruhsal olarak yeniden yaşatılmasını sembolize etmektedir. Alevîler cem ayininin ilk olarak burada yapıldığını iddia ederler.

2-Türklerin kadınlı-erkekli toplantılar yaparak buralarda içki içip eğlenmeleri, çalgılar çalıp sema etmeleri töreleri icabı idi. İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu adetleri terk etmeyerek onları İslami bir kılığa sokarlar. İşte Alevî-Bektaşî ceminin aslı budur. "Sekâhum sırrı" da eski Türklerin içki alışkanlığına Kur'an'dan delil bulma gayretinden başka bir şey değildir. Bu tarikat mensupları tamamen eski bir Türk töresine dayanan içki toplantılarını Miraç ile ve ayetlerle açıklamaya çalışmışlardır. Kur'an'da (İnsan Süresi 21. ayet) "Sekâhum Rabbuhum şarâben tahûrâ (Rableri onlara gayet temiz şarap içirmiştir) bildirisinin bulunduğunu söyleyerek adetlerinin kaynağını İslamiyet'te bulmaya çalışırlar." Bu dini toplantılar, İslamiyet'in kabul edilmesi ve Türkler arasında yayılmasıyla beraber özellikle kırsal kesimde belli ölçülerde İslami öğelerle daha farklı boyutlarda ilişkilendirilip zenginleştirilmişlerdir. Bu anlamda cem ayinleri en az iki bin yıllık geçmişi olan İslami renge bürünmüş dini toplantılardır.

3- Alevi ve Bektaşilikteki bu içkili çalgılı törenlerin Zerdüşt dini dışında binlerce yıl önce Anadolu'da üzüm toplama döneminde uygulanan "Dionyos" ayinlerinden de etkilendiğini söylemek mümkündür. Günümüzde, üzüm toplama mevsiminde İvriz Kabartması önünde halen bu tür törenler yapılmaktadır. "Alevîlik-Bektaşilikteki cem ayini, Antik Anadolu kült ve kültüründen etkilenecek günümüze kadar devam etmiş olan bir erkândır. Cem ayini ile bu kültürdeki kutlamalar arasında paralellik olduğu iddia edilmektedir. Ayinleri en az iki bin yıllık geçmişi olan İslami renge bürünmüş dini toplantılardır.

4-"Yakutlarda Isı-ah denilen bir ayin yapılırdı ve bu ayinde topluca kırmızı içilirdi. Ayini şaman yönetir, kadın erkek bir yerde toplanarak birbirilerinin ellerinden tutup daire meydana getirirlerdi. Sonra "Hû Hû" diyerek raks etmeye başlarlardı."

5-"Farsça bezm (meclis, eğlence) ve cem kelimelerinden yapılmış bir tamlama olup "Cem meclisi" anlamına gelir. Cem kelimesinin taşıdığı mana dolayısıyla "hükümdar meclisi, sultan meclisi" anlamını da içine alır. Klasik Fars ve

Türk edebiyatlarına göre ilk defa içki meclisi kurarak bezmi icat eden Cem olduğu için bezm ona izafe edilmiş ve "Bezm-i Cem" tamlaması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak her türlü içki meclisine "Bezm-i Cem" veya kısaca "bezm" denilmiş ve bu terim klasik edebiyat konuları arasında önemli bir yer tutmuştur. Bezm-i Cem'e; Ayin-i Cem, Bezm-i Nûşânûş, Bezm-i Cihan, Bezm-i Hâs, Bezm-i Mehabbet, Bezm-i Safâ, Bezm-i Vuslat, Bezm-i Mey, Bezm-i İşret, Meclis-i Cem gibi adlar da verilmiştir.”

6- “Hacı Bektaş-ı Veli’nin sohbetlerinde, bütün muhipler bir araya toplanır, şiirler söylenir, zikirler yapılır ve Kur’an okunurdu. Böylelikle ilk cem törenlerinin temeli atılmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli bu uygulamasından dolayı tepkilerle karşılaşmıştır. Ancak o, anlatımında kolaylığı seçmiş ve tepkilere aldırılmamıştır.”

7-Diğer bir rivayet ise ilk cem erkânlarını İmam Cafer-i Sadık’ın yaptığı yönündedir.⁹⁵

Alevî ve Bektaşiler, geçmişten günümüze erkân yürüttükleri mekânları farklı şekillerde isimlendirmişlerdir. Bektaşî ve Alevîlerin ritüellerini yaptıkları yerlere Kırklar Meydanı, Acem Meydanı, Meydanı Ali, Horasan Meydanı, Meydan Evi, Erenler Meydanı, Er Bacı Meydanı, Hak Divanı, İbadet Meydanı, Kardeşlik Meydanı, Huzur Meydanı, Eşitlik Meydanı, Hak Huzuru, Muhammed-Ali Divanı, Hacı Bektaş-ı Veli Meydanı, Erkân Meydanı, Erler Meydanı denilir.

Cem evi günümüzde Alevî ve Bektaşilerin erkânlarını icra ettikleri, görgülerini gördükleri, ikrarlarını verdikleri, dört kapı kırk makamı öğrendikleri yerlerdir. “Günümüzde Alevîlerin ritüellerini icra ettikleri yerler için de “secde edilen yer” manasında, 1970’li yıllardan sonra “cem evi” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Cem evi, Alevî-İslam inancının ayin ve erkân yeridir. Cem erkânının yapıldığı yerdir.”Alevîler asırlarca cem erkânlarını, köydeki veya yaşadıkları yerdeki büyük bir evde, Bektaşiler ise dergâh ve tekkelerde yapmışlardır. Şehirlerde yaşayan Alevîler ve Bektaşiler ise cem erkânlarını tekke, zaviye ve dergâhlarda yapmışlardır. Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapanmasından sonra Alevîler Avrupa’daki örgütlenme biçimi olan vakıf ve dernekleri Türkiye’de de kurarak cem

---

⁹⁵ Fevzi Rençber, a.g.m. s. 76-78.

erkânlarını bu mekânlarda yapmaya çalışmışlardır. Alevî ve Bektaşîler, erkân icra ettikleri vakıf, dernek ve kültür evlerine ve diğer mekânlara dini bir yapı ve görünüm kazandırmak için kurdukları mekânlara cem evi demişlerdir.

Alevî-Bektaşî kültüründe cem erkânı vardır fakat cem evi denilen dini bir kurum yoktur. Cem evi olarak adlandırılan kurum, Cumhuriyet sonrası dönemde varlık göstermiştir; cem evi kavramının 1970'li yıllardan sonra literatürümüze girdiğini ifade etmek gerekir. Dolayısıyla cem evlerinin tartışıldığı platformlarda bu durumun değerlendirilmesi, göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz. Kendilerine özgü ritüelleri olan Alevîlerin en önemli ritüelleri Cuma geceleri yapılan kadın ve erkeklerin birlikte iştirak ettikleri "Cem Âyini"dir. Cem ayini Birlik Cemleri, Bayram Cemleri, Görgü Cemleri, Musahiplik Cemleri, Yöresel Cemler, İkrar Verme Cemleri, Abdal Musa Cemleri, Kerbela Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Dardan İndirme Cemleri (Can Ekmeği Cemleri), Baş Okutma Cemleri, Aşure Cemleri, Nevruz Cemleri, Düşkün Kaldırma Cemleri, Düğün-Nişan Cemleri, Hidrellez Cemleri gibi isimlerle de yapılmaktadır.⁹⁶

Aleviler cem erkânını çoğunlukla Cuma akşamları yapmaktadırlar. Zamanla şehirleşmeyle beraber cem erkânları yapılması gereken zamanların dışında yapılmaya başlanmıştır. Hatta yapılamadığı da olmuştur. Araştırmamız sonucunda yöredeki cem evinde hafta sonları ve gündüz de cem erkânının yapıldığını öğrendik. Genel uygulama ise cem ayinlerinin perşembeyi cumaya bağlayan gece, dede, talip ve on iki hizmet sahiplerinin bir araya gelmesiyle cemaat şeklinde yapılıyor olmasıdır.

Hemen her tasavvufi oluşumda ya da tarikatta bir yola veya tarikata girmiş olan kişinin, yol içinde gelişim süreci (seyr-ü süluk) boyunca kendisine kılavuzluk edecek ve kendisini yetiştirecek rehber, mürşid, pir, vb. hiyerarşik seçilmişler grubu bulunur. Buyruklarda da işlenen konular itibarıyla, Alevilikte de; pir, mürşid, mürebbi ve rehberden oluşan bir tarikat otoritesi mevcuttur. Bu bağlamda alevi Bektaşî inancında önemli görevleri olan kişileri açıklamamız yerinde olacaktır. "Alevi-Bektaşî tarikatında önemli görev alan kişiler şunlardır: Dede Baba; tüm dünyada ki Bektaşîlerin başıdır. Törenle seçilen dede Baba ölene kadar bu görevde

⁹⁶ Fevzi Rençber, "Alevi Geleneğinde "Cem Evinin" Tarihsel Kökeni", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.din.bilimleri.com], 2012, C.XII, S.3, s.73-86.

kalır. Halifebaba, Dedeba'ya bağılı olarak çalışırlar. Sayıları en fazla on ikidir. Babalar tarikatının eğitici kadrosudur. Muhipleri yetiştirmekle gevlidirler. Rehber; tarikata girenlere yol gösteren kişidir. Bektaşi tarikatının en zor ve en uzun süreli olan kademesidir. Talip (muhip); isteklilik süresini başarıyla bitiren adayın, ikrar erkânı içinde biatının alınıp tarikata kabul edilmesine muhiplik denir. İkrar verip nasip alan kişi artık taliptir. İstekli olarak tarikata girmek isteyen kimseye denir. Bu on iki hizmet sahipleri şunlardan oluşmaktadır:

Mürşit: Dede, pir ve Dedebabadır. Cem erkânının başıdır, Cem'in dinsel manada tek sorumlusudur. Alevi ve Bektaşilerde dede ikrar verilen nasip verendir. Kırklar makamını temsil eden kişidir. Dede veya pir topluma örnek olan kişidir. Dede, yaşamı boyunca zevklerinden feragat eden kişidir. Konuşmasıyla, oturmasıyla, kalkmasıyla örnek olan ve insanlara yol gösteren kişidir.⁹⁷

Dede ve Dedebabalar cem erkânlarını yürüttükleri gibi, alevi toplumunun, dini, sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm bulmaya çalışırlar. Taliplerinin sorunlarını dinler, onları aydınlatır, eğitirler. Diyarbakır Alevileri, Dedelerin ehlibeyt soyundan geldiğine, Dedenin on iki imamdan sonra Dedelik makamının temsilcisi ve postun sahibi olduğuna inanırlar. Dede ancak talipleri tarafından Dedelik makamına uygun görülüyorsa kendisine sevgi ve saygı görülüyorsa Dedelik yapabilir. Aksi takdirde dedelik makamına geçemez, toplumun lideri olamaz.

Rehber: Dededen sonra Cemi yöneterek Dedeye, mürşide, pire ve taliplere yardımcı olmak içinde cemde bulunan kimsedir. Mrebbe olarak da bilinir. Alevilik ve Bektaşiliğin yol, erkân, usul ve edebini bilen kişidir. Dede olmadığı zaman cemi yönetir, taliplerin problemlerini dinler ve onlara yardımcı olur. Rehber, Alevilere yolun kurallarını; dört kapı kırk makamı, on iki hizmeti, adap ve erkânı yönetir, taliplerin mrebbisidir.⁹⁸

Gözcü: Cem erkânının problemsiz olarak yürütülmesinden sorumludur. Cemde rehberden sonra cem erkânının usulüne uygun yürümesine yardımcı olan kişidir. Cemin huzur ve sknetinden birinci derecede sorumludur. Cemin düzenli, huzurlu sknetli gitmesini sağlar. Cem erkânının aksamaya uğramaması için,

⁹⁷ Hasan Baykut, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

⁹⁸ İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), "Buyruk", Kapı Yayınları, s. 45-46, İst., 2013; Fevzi Rençber, a.g.e., s.135; Geniş Bilgi İçin Bkz. Doğan Kaplan a.g.e. s.201-206.

canları uyarır. Kendinden geçenlere, bayılanlara, aşka ve cezbe tutulanlara, gerekli ilgi ve alakayı gösterir.⁹⁹

Çerağcı: Çerağcının diğer adı delilcidir. Cemevinin aydınlatılması, cemde mumların temizlenmesi, meydanda veya cemevinde şamdanlıkların yakılmasından sorumludur.¹⁰⁰

Zakir: Âşık veya ozan da denir. Cemde zakirlik yapan kimsedir. Bağlama çalıp mersiye, nefes, düvaz, tevhit, naat, miraçlama, muharremiyye, deyiş okuyan saz ve bağlama çalan kişidir. Dedenin yanında oturur. Etkili ve duygulu şiirler okuyarak cemaatin dini heyecanlarının artmasına vesile olur.¹⁰¹

Süpürgeci: bu görevi yapanın diğer adı Ferraş'tır. Cem evinin, meydan evinin, ibadet edilecek mekânın temizliğinden ve süpürülmesinden sorumlu olan kimsedir. Ayin ve erkân yapılacak yerin maddi temizliğinden sorumlu olduğu kadar, manevi temizliğinden de sorumlu olduğu için sembolik olarak cem erkânı esnasında meydana gelerek süpürgesini yere sürer. İbadet edilecek mekânın ibadete hazır hale geldiğini sembolize eder.¹⁰²

Bekçi: kapıcı olarak da isimlendirilir. Aleviler ve Bektaşiler ibadetlerini belli dönemlerde gizli olarak sadece kendi bireylerini içine alacak şekilde yaptıklarından bekçi, cem evinin ve köyün belli giriş ve çıkışlarından sorumluydu. Günümüzde ibadetlerini açık bir şekilde yaptıklarından köyün giriş ve çıkışına bekçi koyma geleneği ortadan kalkmıştır. Şimdilerde ise bekçi cem evinin sadece dış güvenliğinden sorumludur. Bekçi yabancı kimselerin Cem erkânına girmesine izin vermez.¹⁰³

Kurbancı: Kurbancının diğer adı da sofracıdır. Kurbancı veya sofracı gelen lokmaları, kurbanları eşit şekilde gelen canlara dağıtır. Cem erkânı başlamadan Ceme gelenler, beraberinde lokma denilen yiyeceklerden getirirler. Ceme katılan

---

⁹⁹ Fevzi Rençber, a.g.e., s.135.

¹⁰⁰ Fevzi Rençber, a.g.e., s.135.

¹⁰¹ Geniş Bilgi İçin Bkz: İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), a.g.e., s.47-49; Fevzi Rençber, a.g.e., s.135.

¹⁰² Mehmet Yaman, "Alevilikte Cem", Can Yayınları, Mart 2003, s.23; Fevzi Rençber, a.g.e., s.136.

¹⁰³ Fevzi Rençber, a.g.e., s.136.

bütün talipler, lokmalarının gelen cemaate dağıtılmasını isterler. Cem erkânı Dede¹⁰⁴ tarafından bitirilince Kurbancı, bu dağıtma işlemi yapar. Ayrıca Kurbancı, Ceme getirilen kurbanların kesilmesi, pişirilmesi ve dağıtılmasından da sorumludur. Kurbancı lokmaları ve kurbanları dağıttıktan sonra herkesten helallik ister ve hakları birbirine geçmiş ise birbirlerine haklarını helal ederler.¹⁰⁵

Sakka: Saki, ibrikdar, dolucu veya şerbetçi olarak ta isimlendirilir. Sakka Ceme gelenlerin su isteklerinin temini için görev yapar. Cem esnasında gerekli olacak abdest sularının teminini sağlar, havluyu ayarlar. Ayrıca su, şerbet vb. içecekleri Cem esnasında, cemaatin üzerine şifa olsun niyetiyle serper. Sakka Cem esnasında elinde ibrik ve leğenle Ceme katılanların tarikat abdesti denilen sembolik abdesti almalarına yardımcı olur. Cem erkânlarında, saka suyunun anlam ve önemi Kerbeladan gelmektedir. Hz. Hüseyin ve Kerbala da şehit düşen diğer ehlibeyt fertleri için su dağıtılır, saz eşliğinde mersiyeler okunur. Kerbela Şehitleri hayırla yâd edilir ve kendilerine dua edilir. Cem erkânlarının bu kısmında canlarda hüznün, gözlerinde gözyaşı vardır. Saki, cemaate su serper.¹⁰⁶

Pervaneci: cem esnasında yapılacak semahın icra edilmesinden sorumlu olan kimsedir. Semah grubuna verilen adlandırmadır. Semaha döneceklerden oluşur. Pervaneci semahın nasıl yapılacağını ve çalınan bağlamanın veya sazın ritmine göre nasıl dönmek gerektiğini bilir. Günümüzde Büyükşehirler de yaşayan Aleviler, Cem evlerinin bünyesinde, semahın genç nesillere öğretilmesi ve yaşatılması için kurslar düzenlemektedirler.¹⁰⁷

Peyikçi: Ayakçı, davetçi olarak da isimlendirilir. Dede köye geldiğinde Cemin yapılacağını taliplere haber veren kişidir. Cemin olacağını taliplere, canlara ve on iki hizmet sahibine haber vermekle mükelleftir. Ayrıca Cem ayini sırasında Dedeyle canlar arasındaki iletişimi sağlayan kişidir. Peyikçi, Dedenin taliplerini taliplere ulaştırır. Cem esnasında ve sonrasında haberleşmeye dair problemleri çözer.

108

---

¹⁰⁵ Mehmet Yaman, a.g.e., s. 80-82; Fevzi Rençber, a.g.e., s.136.

¹⁰⁶ Mehmet Yaman, a.g.e., s. 71-73; Fevzi Rençber, a.g.e., s.136.

¹⁰⁷ Fevzi Rençber, a.g.e., s.136-137.

¹⁰⁸ Fevzi Rençber, a.g.e., s.137.

İznikçi: Diğer adı ise meydancıdır. Ceme gelenlerin ağırlanmasından sorumludur. Nerede oturulacağını nerede ibadet edileceğini gösteren, cemaatin düzenli oturmasını sağlayan kişidir. İznikçi Ceme gelenleri misafir etmekle vazifelendirilen kişidir.¹⁰⁹

Yukarı da sayılan on iki hizmet sahiplerinin görevlerinin isimleri bölgeden bölgeye farklılık arz etse de genel olarak bu şekilde tanımlanmaktadır. Diyarbakır yöresinde on iki hizmeti yapacak az sayıda insan vardır.

“On iki hizmet”¹¹⁰ sahiplerine Alevilik ve Bektaşilikte, on iki imamı temsilen görevlendirme yapılmıştır. Anadolu Aleviliğinde, on iki sayısı kutsal kabul edilmiş, Alevilik ve Bektaşiliği temsil eden kavramlar arasına girmiştir. Cem evlerinde on iki imama nispet edilen sembolik sayıya binaen, on iki post ve bunların sahipleri bulunmaktadır.¹¹¹

Eskiden Cem ibadetleri evlerde yapılırdı. Evlerin geniş odaları Cem için hizmet görürdü. Köyümüzde Cem evi görevini bizim evimiz yapmaktadır. Köyden kente göç başladığından beri, kentlerde oluşa kalabalığın ihtiyaçlarını karşılamak için Cem evlerinin yapılmasına başlandı. Cem evlerinde erkân yapılır, küskünler ve dargınlar barıştırılır. Cem evleri Alevi toplumunun sosyal, dini ve ekonomik sorunlarının çözüme ulaştırıldığı yerdir.¹¹²

Cemlerde Kur'an'ı Kerim'den ayetler, “deyişler, nefesler, miraciyeler, muharremiyeler ve düvazimamlar”¹¹³ okunmaktadır. Cemlerin eskiden köylerin büyük odalarında özellikle sonbahar aylarında yapılır. Dede köye gelir, peyikçi taliplere haber verir ve akşam Cem erkânı yapılır. Buralar eğitim yerleridir. Normalde Cem büyük köy odalarında yapılırken şimdilerde ise Cem erkânı Cem

---

¹⁰⁹ Fevzi Rençber, a.g.e., s.137.

¹¹⁰ “Oniki hizmet sahipleri sağ başta rehber olmak üzere meydanın orta yerinde dara dururlar. (meydana, hizmetlerle ilgili bir deyiş çalınarak da gelirler.) adı okunan himmet sahibi meydana gelir. “Allah, Muhammet, Ya Ali” diyerek secdesini yapar ve dara durur. Dede, dua ve tecella duası verir.” Mehmet Yaman, “Alevilikte Cem”, Can Yayınları, Mart 2003, s.28.

¹¹¹ Fevzi Rençber, a.g.e., s.137.

¹¹² Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹¹³ Hüseyin Dedekargınoğlu, “Alevilikteki Tanım ve Terimler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.60, 2011, s.388.

evlerinde yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca günümüzde Cem evleri birer kültür merkezi olarak hizmet vermektedirler.¹¹⁴

“Dar”¹¹⁵, hem Arapça hem de Farsça asıllı bir kelime olup, Arapçada fiil anlamı; dönmek, dolaşmak, deveren etmek; isim anlamı ise, evdir. Farsça olarak ise, ağaç ve meydan anlamlarına gelmektedir. Şemsettin Sami, dar kelimesinin her iki dildeki anlamıyla ilgili ayrıntılı açıklama yapmıştır. Buna göre dar kelimesi Arapçada şu anlamlara gelmektedir: Büyük ev, birkaç daireyi içeren mesken; mahal, mekân, makam: Dar-ı dünya, dar-ı ahiret, daru’l-eman, daru’l-harb, daru’l-hilafe, daru’s-selam, daru’l-funun gibi. Aynı kelime Farsçada ise isim olarak idama mahkûm olanları asmak için dikilen direk, darağacı anlamına gelmekte iken fiil olarak daşten kökünden ism-i mastar olarak tutan, sahip ve malik anlamlarına gelir. Defterdar; (defter tutan), Hazinedar (hazineci), Maldar (mal sahibi, zengin) gibi.¹¹⁶

Dara duran canlara dar duası şu şekilde verilmektedir: Geldiğiniz yoldan durduğunuz dardan çağırduğunuz pirden şefaât göresiniz. Darlarımız divanlarımız kabul ola, muratlarımız hâsıl ola, hizmetleriniz Dergâh-ı Ali’ ye yazılmış ola. Darına durduk ya ilahi kabul eyle. Ya Allah, Ya Allah, Ya Allah... Divanına durduk Ya Muhammed, Ya Muhammed, Ya Muhammed... Keremine sığındık Ya Ali, Ya Ali, Ya Ali... İnyet eyleyin ya on iki imamlar. Yol gösterin ya on dört masumu paklar. Yardım eyleyin ya on yedi kemer bestler. Ceminize alın ya kırklar.¹¹⁷ Bağışlanma senin yüzün suyun hürmetine olsun ya pirim Hünkâr Hacı Bektaşî Veli. Ya rabbi... Hallacı Mansur’ un, Seyyid Nesimi’nin, Fazlı’nın ve Fatma Anamızın darını kabul eylediğim gibi, bizlerinde darını, didarını ve divanını kabul eyle. Durduk darına, sığındık ihsanına, kabul eyle Ya Rabbi... Nuru Nebi, Keremi Ali. Pirimiz üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli. Ya rabbi! Darlarımızı, divanlarımızı, dergâhı izzetinde kabul eyle. Gerçeğe Hu, mümine Ya Ali...¹¹⁸

Yörede dar çeşitlerinden bazıları sembolik olarak yapılmaktadır:

¹¹⁴ Hasan Baykut, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹¹⁵ İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), a.g.e., s.116-117.

¹¹⁶ Doğan Kaplan, a.g.e, s.261.

¹¹⁷ Cabbar Kulu, a.g.e. s. 395-396.

¹¹⁸ Hasan Baykut, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

Darı Mansur: Hallacı Mansur darağacına asılarak idam edilmiştir. Hallacı Mansur'un darağacına asılarak ölüme mahkûm edilmesi, Hallacı Mansur'u Alevi hayatının önemli sembollerinden biri haline getirmiştir. Darı Hallaç Alevi yolu için gerekirse asılarak canımızı vermeye hazırız anlamına gelmektedir. Dedenin huzuruna talipler gelerek sanki darağacında asılıyormuşçasına darağacında sallanır gibi kollarını bırakarak dara durur (sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağın üzerinde eller göğüste çapraz veya yana sarkık, baş hafiften sola eğik). Bu şekilde dara durmak Hallacı Mansur' dan dolayı Darı Mansur olarak adlandırılır.¹¹⁹

Darı Fatıma; Fatıma darı ayağını birbirinin üstüne koymaktır. Fatıma Darı, İmam Hüseyin' den kalmıştır. Bir gün İmam Hasan ile İmam Hüseyin dururken Sultan-ı Embiya Hazretleri bir su istedi. İmam Hüseyin çabuk idi. İmam Hüseyin ivenessi davranınca sol ayağının mübarek parmağını taşa vurup kanattı. Efendimize su verirken utandığından dolayı sağ ayağını, sol ayağının üstüne koydu.¹²⁰

Darı Fazlı: Alevi geleneğinin oluşmasına Aleviliğin inanç öğretisi haline gelmesinde Fazlullah Hurufi'nin (ö. 1394) büyük tesirleri vardır. Fazlullah Hurufi'nin Alevi İnanç Terminolojisine Hurufiliğin girmesinde önemli rolü olmuştur. Darı Fazlı, Hurufi gibi yol uğruna başı gövdeden hazır olduğunu söylemektedir. Darı Fazlı, yüreğine bıçak saplansa da yolundan asla dönmeyeceği anlamına gelmektedir. Darı Fazlı, cem esnasında yüz üstü secdeye kapanır şekilde yapılır.¹²¹

Darı Nesimi: İnanç olarak kabul ettiği Alevi yolu için, Nesimi gibi derisinin yüzülmesine hazır olmasının sembolüdür. Diz üstü durarak bu dar yapılır.¹²²

Çengel Dar'ı: Dâra duracak canlar; meydana gelerek, erkekler sağ başta olmak üzere yaş sırasına göre sıra olurlar. Erkekler eğilerek sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağının üzerine koyup dizlerini kırmadan eğilerek sağ elinin parmaklarını sağ ayağının başparmağının üzerine dokundurur. Sol elini de kolunu çapraz tutarak eli açık şekilde göğsünün üzerine kapatır ve o şekilde dâra

---

¹¹⁹ Fevzi Rençber, a.g.e., s.140. Ayrıca Bkz: Fuat Bozkurt, a.g.e., s. 116

¹²⁰ İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), a.g.e., s 117.

¹²¹ Fevzi Rençber, a.g.e., s.140; Fuat Bozkurt, a.g.e., s. 116.

¹²² Fevzi Rençber, a.g.e., s.140; Fuat Bozkurt, a.g.e., s. 117

durur. Buna dârda mühürleme ya da peymençe denir. Bu dâr, cemde yapılan dâra duruş şeklidir.¹²³

Yukarıda görüldüğü gibi Alevi erkânında yapılan dar çeşitlerinin birçoğu; Alevilik için canlarını veren, Alevi anlayışında tarihi anlamları olan şahsiyetlerin örnek davranışlarının cem erkânı esnasında dedenin huzurunda canlara sembolize edilmesidir. Canlar, bu dar çeşitlerini görerek Alevilik için gerekirse canlarını vermeleri gerektiğini öğrenir ve kabul ederler. Aleviler; Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Hallacı Mansur, Nesimi, Hurufî gibi yol uğruna canlarını vermiş Alevi büyüklerini sembolik birer kahraman olarak ibadetlerinde hatırlamakta ve yaşatmaktadırlar. Yukarıda sayılanların dışında Alevi ve Bektaşî geleneğinde farklı dar çeşitleri de bulunmaktadır.¹²⁴

Cem erkânı söz konusu edilince hatırlanması gereken diğer bir program da semahtır. Kelime anlamı itibarıyla semah, Arapça kökenli sema sözcüğünden gelmiş olup, gökyüzü, işitme, dinleme demektir. Müzik ve semah nefesleri eşliğinde ilahi bir aşkla, coşkuyla dönülerek yapılan ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Semah, Zemah, Zemak, Pervaz, Mevlevilerde semah olarak ifade edilen semah tasavvufi anlamıyla hakka ve hakikate ulaşmayı simgeler. Varlık birliği ilkesine dayanan Alevi Bektaşilikte semahın insanı insanla, insanı doğa ve tanrı ile birleştirilen, bütünleştirilen bir özelliği vardır. Semah esnasında sağ elin avuç içleri ile göğe, sol elin yere doğru uzatılmasına ise “ haktan alıp, halka verme” ye atıf yapılır.¹²⁵

Semah¹²⁶, cemlerde deyişler eşliğinde yapılan dinsel törenin adıdır. Hacı Bektaş Veli semah için “ilahî bir sır” demiştir. Semahın kaynağının kırklar meclisine dayandığına inanılır. Kırklar efsanesinin değişik anlatım ve versiyonları bulunmakla beraber en yaygın anlatıma göre; kırklar meclisine gelen Hz. Muhammed ‘e Kırklar meclisinden Selman-ı Farisi tarafından bir üzüm tanesi verilir ve kendisinden bunu paylaşırması istenir. Hz. Muhammed üzüm tanesini sıkarak kırk kişiye bölüştürür. Bunu için Kırklar “Ya Allah” deyip semah dönmeye başlarlar.

¹²³ Hüseyin Dedekargınoğlu, “Alevilikteki Tanım ve Terimler” HBVAD, 2011, S.60, s. 390.

¹²⁴ Fevzi Rençber, a.g.e. s, 141.

¹²⁵ Fevzi Rençber, a.g.e. s, 141.

¹²⁶ Geniş Bilgi İçin Bkz: Necdet Subaşı, a.g.e., s.109-110. Ayrıca Bkz. resim-10

Semah cemlerinde veya Aleviliği tanıtmak gibi amaçlar taşıyan ortamlarda yapılır. Son yıllarda “türkü bar” veya benzeri eğlence ortamlarında semah dönmesini, deyişler söylenmesini inançlı aleviler doğru bulmamaktadır. Çünkü semah dönülen ortamın özel ve “ilahi” bir ortam olması gerektiğine inanılır.

Kadın ve erkeklerin döndüğü semahta, alevi ozanların deyişleri bağlama eşliğinde okunur. Semah esnasında el ele tutuşulmaz, ayaklar çıplaktır, semah dönenler karşı karşıya veya halka şeklinde hareket ederler. Semah ağır çalınan ve söylenen nefesler eşliğinde dönülür. Nefesler hızlandıkça, semah dönenler de hızlanır. Semahçılar Dede/Mürşidin oturduğu bölüme sırt sırtlarını dönmezler. O bölüme geldiklerinde yüzleri çerağa (çıra) dönük ve boyunları hafif bükük geçerler.

127

Semah; alevi ve Bektaşilikte müzik eşliğinde icra edilen tören nitelikli ayinlerde dini müzik eşliğinde taliplerin ilahi aşkla dönmesidir. Semah, Alevilere göre bir ibadettir. Semahın kaynağı da kırklar meclisine de dayanır. Bu mecliste Kırkların “Ya Allah” deyip semah dönmeye başlaması Alevi-Bektaşî geleneğinde dini ayinle ilgili olarak sembolize edilmiştir. Semahın tarihsel kökenleri hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Aleviler, semahı Hz. Peygambere kadar götürürler. Bazı araştırmacılar ise semahı, şaman kültürünün kalıntısı olarak kabul ederler. Semahın her bölgede farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Sema veya semah İslami tarikatların ortak özellikleridir. Fakat her tarikat veya grup semaha farklı şekillerde, farklı anlamlar yükleyerek dönmektedirler.

Anadolu Aleviliğinde birçok semah çeşidi vardır. Turna Semahı, Miraçlama Semahı, Cebrail Semahı, Hubyar Semahı, Tevhid Semahı, Dem Geldi Semahı, Kırat Semahı, Erzincan Semahı, Kırklar Semahı, Sarı Kız Semahı, Gönüller Semahı, Allı Turna Semahı, Tokat Semahı, Arguvan Semahı, Adıyaman Semahı, Malatya Semahı, Maraş Semahı, Alaçam Semahı, Hacı Bektaş Semahı, Urum Semahı, Morey Semahı, Çark Semahı bunun dışında tahtacılar da İçeri Semahı, Gençler Semahı, Gösteri Semahı, Baldırı Çıplaklar Semahı yapılırlar. Ayrıca Bozok Semahı, Kerbela Semahı, Tevhid Semahı, Hıdır Semahı, Hubyar Semahı, Demi Dem Semahı da dönülür.¹²⁸

¹²⁷ Cafer Solgun, a.g.e. s, 292.

¹²⁸ Fevzi Rençber, a.g.e. s, 142.

Genel olarak aleviler semahın dinsel içerikli olduğunu, kutsal yönünün bulunduğunu, kişiye huzur verdiğini, semahın hakka varmak, hakla bütünleşmek olduğunu, folklorik veya kültürel amaçla yapılan semahların amacından uzaklaştığını günümüzde semahın folklorik ve kültürel bir öge olarak gösterilmeye çalışıldığını ifade etmeye çalışmışlardır.¹²⁹

Yörede yaptığımız görüşmelerde semahın öğrenilemeyeceğini, yapmacık olarak dönülemeyeceğini semahın doğal olması gerektiğini, kişilerin içinden geldiği gibi dönmesi gerektiğini, semahın belli kalıplarla yapılamayacağını, semah dönülürken kişilerin ilahı aşkla ve coşkuyla yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹³⁰ Semah, yöreden yöreye farklılık göstermektedir ve Diyarbakır yöresinde erkekli kadınlı yapılan semah yaygın olarak cem erkânlarında icra edilmektedir.¹³¹

Semah, Alevi ve Bektaşiliğin cem erkânının ayrılmaz bir parçasıdır. Alevi ve Bektaşilere göre semah Kırklar Meclisinde Kırkların vecd haline geçerek Allah aşkıyla dönmelerinden kaynaklanmaktadır. Semahla anlatılmak istenen her şeyin merkezinde Allah'ın olduğudur. Semah oynanmaz, semah dönülür. Bu dönüş kişinin benliğini yüce yaratıcı olan Allah'a ulaşmasını amaçlar. Semahın cemin sonunda yapılmasının sebebi ilahı aşk ve şevkin zirveye tırmandığı yer olmasındandır. Semah hakla birleşmektir. Semahtaki hareketlerin sembolik dini anlamları vardır. Semah, Allah'tan geleni kula vermek, hakka varıp hakla birleşmek manalarına gelmektedir. Anadolu Aleviliğinde semah, cem esnasında erkek ve kadının karşılıklı olarak çalınan saz ve ezgiler eşliğinde yaptıkları dinsel bir dönmedir. Semah cem ayının ayrılmaz bir parçasıdır. Semahta kalkanların benliklerinden sıyrılıp ruhlarını Allah'a vermelerinin adı olarak hissiyatın, coşkunun zirveye çıktığı andır. Semahta 1,3,5,7,9,12 ve 40 kişi olabilir.¹³²

Sonuç olarak cem erkânı dar ve semah Diyarbakır Alevileri tarafından ibadet olarak görülmektedir. Haftanın belirli günlerinde talipler bir araya gelerek dedenin huzurunda cem evlerinde cem ayinlerini yapmaktadırlar. Yörede genel olarak bütün cemler gerekli görüldüğünde yapılırken çoğunlukla görgü ve hıdırellez cemleri

¹²⁹ Fevzi Rençber, a.g.e. s, 143.

¹³⁰ Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹³¹ Yöredeki Semah Örneği İçin Bkz: Resim-10.

¹³² Fevzi Rençber, a.g.e. s, 144.

yapılmaktadır. Cem erkânlarını yürütecek dedelerin her zaman yörede bulunmamaları nedeniyle ve yöredeki Alevilerin çeşitli sebeplerle göç etmeleri sebebiyle cemler her yerde ve her zaman yapılamamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR ALEVİLERİNDE

AHLAKİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

A- ALEVİLİKTE AHLAKİ PRENSİPLER

Ahlak ilkeleri, dini bir sistem içerisinde bireysel bir özelliğe sahip olarak karşımıza çıktığı gibi, toplumsal bir özelliğe sahip olarak da karşımıza çıkar; zira ahlakın birey olarak kişiye hitap eden, onu geliştiren yönleri bulunduğu gibi kişilerden oluşan toplum yapısına da hitap eden, bu yapının dengeli bir şekilde sürmesine yardım edecek olan yönleri de bulunmaktadır. Ahlak ilkeleri, metafizik düzlemde kişilerin inanç ve ibadetlerindeki samimiyetleriyle ilişkili olduğu gibi, bu anlayışın insanlarla ilişkilere yansımaları, onlara karşı saygılı ve dürüst olma gibi güzel tutum ve davranışlar sergilenmesine neden olması da söz konusudur. Ayrıca ahlak ilkelerinin temel hedefinin de toplum içinde öncelikle kendisi ile barışık, dürüst, olgun ve çevresindeki insanları incitmeyen iyi insanlar, eskilerin deyimleriyle kendilerine insan-ı kâmil denen yetkin ve olgun insanlar yetiştirip, böyle ahlaki erdem sahibi kişiler aracılığıyla içlerinde yaşadıkları toplumu da sağlam bir şekilde ayakta tutmak olduğu söylenebilir.¹³³

Yöredeki Alevilerin halen geleneksel ahlaki kurallar içinde yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi toplumun her kesimini etkilediği gibi Alevilerin yaşamlarını da etkilemektedir. Gençlerin çeşitli yerlerde okul okumaları farklı kültür ve yaşamlarla karşılaşmaları onları geleneksel kültürden uzaklaştırmaktadır. Kırsal kesimlerde ahlaki müeyyideler halen etkisini sürdürmektedir. Bu kurallara uymayanlar toplum tarafından hoş karşılanmamakta etkin bir disiplin çerçevesinde dışlandığı gözlenmektedir.

Bu başlık altındaki hedefimiz, yörede yaşayan Alevi topluluklarının genel olarak ahlak anlayışlarını ve ilkelerini ortaya koymak ve bu ilkeler hakkında bilgi vermektir. Bu ilkeleri sıralamadan önce yola girecek olan bir talibin uyması gereken ve bazı kaynaklarda alt başlık olarak verilen ahlaki kuralları şöyle sıralayabiliriz:

Talip; edep beklemeli, avamdan kesilmeli, mahremini bilmeli, bütün kötü fiillerini terk etmeli, evliyayı hazır ve nazır bilmeli, Hakk'a ve halka yaramaz iş etmemeli. Her zaman şeyhinin korkusu üzerinde olmalı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali ve on iki İmam'ı her yerde hazır ve nazır bilmeli, yüzü sürekli yerde olup niyaz halinde olmalıdır, rehberinden izinsiz hiçbir şey yapmamalı, dürüst olmalı ve verdiği

---

¹³³ Harun Yıldız, a.g.e., s.179.

sözü yerine getirmelidir, doğru yürüyüp, doğru söylemeli, hal ehli olmalı, kal ehli olmamalı, dili arı olup ağzından boş söz çıkmamalı, yükü ağır, kulağı sağır olmalı, eliyle koymadığını yerinden almamalı, kimseye yük olmamalı, kendisi için ne isterse başkası için de onu istemeli, bütün yaratılmışlara bir gözle bakmalı, bütün renkleri bir saymalı, mümin olan kişinin hırsı halim, nefsi selim olmalı, ahlakı ziyadesiyle geniş olmalı, farkıyla oturup mizanıyla söylemeli, elinden gelen işi yapmalı, iş bitirici olmamalı, halktan gelen her türü cefaya tahammül etmeli, Hak'tan ne gelirse onu ganimet bilmeli; her daim şükredici olmalı, gönlüne vesvese getirmemeli, kendisini teselli etmeli, akıllı olmalı, tüm hareketlerini zapt etmeli, muhalif olmamalı, yanlış yola gitmemeli, gündüzün nübüvvet, gecenin velayet olduğunu bilmeli ve gündüzü kesrette, geceyi vahdette geçirmelidir. Yani gündüzleri normal işlerine bakmalı, halk içinde olmalı ancak geceleri hak ile olmalıdır. Ceme geldiğinde konuşulanları iyice dinlemeli ve anlamaya çalışmalıdır. Kendisine bir şey sorulduğunda cevap vermemeli, cemiyet nazarında lal olmalıdır. Böyle biri konuştuğu zaman, bin bir özür-niyaz ederek ve “emir erenlerindir” diye konuşmalıdır. Yemeğe büyüklerden önce başlamamalıdır, sırr-ı faş etmemelidir, aksi takdirde kendisini faş etmiş olur; sakla beni saklayım seni. Talip Hak ehli olmalı ve tüm davranışlarını buna göre ayarlamalıdır.¹³⁴

1. Dört Kapı Kırk Makam

Aleviliğin esasları olarak zikredilen dört kapı-kırk makam, bir talibin hakka ulaşması için kat etmesi gereken yolu ifade etmektedir. Buna göre dört büyük kapı ve dört kapıya bağlı kırk makam vardır. Birinci kapı şeriat, ikinci kapı tarikat, üçüncü kapı marifet, dördüncü kapı hakikat kapısıdır.

Bektaşiliğin temel erkânı olan dört kapı-kırk makam, İslam dininin de temel dinamiklerini yansıtmaktadır. Dört kapı-kırk makam Alevilik ve Bektaşiliğin teolojik alt yapısını İslam dini ile bütünleştirmiştir. İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkelerinin kolay öğrenilmesi için sistemli hale getirilmiştir.¹³⁵

¹³⁴ Doğan Kaplan, “Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik”, Ank., TDVY, 2012, s. 178-181, 189-192; Erkaname-I, s. 26-42; Cabbar kulu, a.g.e., s. 407-411.

¹³⁵ Cabbar Kulu, a.g.e., s. 30, 79-83, 105.

Tasavvufi özellikleri yapısında barındıran Anadolu Aleviliğinin inanç yapısı dört kapı-kırk makam olarak düzenlenmiştir. Bu tasavvufi ilkeler tarikat geleneğinde kişiyi Allah'a ulaştıracak manevi makam ve kapılar olarak kabul edilir. Bu dört kapı ve kırk makam Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makalat'ında ve Buyruk'larda, ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.¹³⁶

Alevi inancında “insan-ı kâmil”¹³⁷ mertebesine ulaşmanın dört kapı-kırk makam'dan geçilerek gerçekleşeceğine inanılır. Hac-ı Bektaş-ı Veli bunu “kul tanrıya kırk makamda erer, ulaşır, dost olur. Bu makamların onu şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu marifet içinde ve onu da hakikat içindedir.” Sözleriyle formüle eder.¹³⁸

Dört kapı-kırk makam Makalat'ta şöyle geçmektedir:

Şeriat kapısında bulunan on makam:

İman getirmek; ilim öğrenmek; namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmamak ve cenabetten temizlenmek; helal kazanmak ve ribayı haram bilmek; nikâh kıymak; hayız ve lohusalık hallerine riayet etmek; cemaat sünnetine riayet etmek; şefkatli olmak; temiz yemek ve temiz giyinmek; iyiliği emredip kötülüğü menetmek.

Tarikat kapısında bulunan on makam:

tevbe etmek; mürid olmak; saç kesmek; nefsi olgunlaştırmak için mücadele etmek; hizmet etmek; korkmak; ümidvar olmak; hırka, zenbil, makas, seccade ve subha (yüz taneli tesbih) gibi emanetlere sahip olmak, onlardan ibret almak ve hidayete ermek; nasihat ve muhabbet sahibi olmak; aşk, şevk ve Allah'ın zenginliği karşısında insanın kendini fakir hissetmesi.

¹³⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), “Makalat”, TDVY, Ank., 2013, s. 27-32; Anonim, Erkanname-I, s.166-189;Cabbar Kulu, a.g.e., 79-83, 105; Fevzi Rençber, a.g.e., s. 151-156.

¹³⁷ Bir kişinin insan-ı kamil olabilmesi için nefsin en düşük mertebesinden en üstününe çıkması gerekmektedir, yani kişi nefs-i emaresinden kurtulup sırayla nefs-i levvame, nefs-i mülhimeyi de aşarak nefs-i mutmaine mertebesine ulaşmalıdır. Geniş bilgi için Bkz. Doğan Kaplan, a.g.e., s. 239-243.

¹³⁸ Cafer Solgun, “Alevilerin Kemalizm'le İmtihanı”, Timaş Yayınları, İst., 2011, s. 304-305.

Marifet kapısında bulunan on makam:

Edep; korku; perhizkârlık, haram olanlardan sakınma, takva sahibi olmak; sabır; utanmak; cömertlik; bilgi sahibi olmak; miskinlik, benlikten geçip kişinin kendini Allah'a vermesi; marifet sahibi olmak Allah'ı bilmek; kişinin kendini bilmesi.

Hakikat kapısında bulunan on makam:

Toprak gibi mütevazı ve verimli olmak; bütün herkese aynı gözle bakıp ayıplamamak; elinden gelen her iyiliği yapmak ve yerine getirmek; dünyadaki her şeyin ve herkesin kendisinden güvende olması; mülkün mutlak sahibi Allah'a karşı itaatkâr olmak, O'na olan muhabbetini göstermek; sohbet etmek ve hakikat sırlarını söylemek; seyr-u süluka girmek; sır saklayabilmek; Allah'a yalvarıp yakarmak; Allah'ın varlığını müşahede etmek.¹³⁹

Yöredeki Aleviler de dört kapı- kırk makam erkânına önem vermekte, dört kapı-kırk makamın Aleviliğin özünü oluşturduğuna inanmaktadırlar. Dört kapı-kırk makama manevi bir anlam da yüklemektedirler; şeriat insanın derisine, tarikat insanın etine, marifet insanın kemiğine, hakikat ise insanın iliğine benzetilerek insan-doğa ilişkisi olduğuna inanmaktadırlar.

2. Üç Sünnet Yedi Farz

Üç sünnet yedi farz anlayışı, dört kapı ve kırk makam ile birlikte geleneksel Aleviliğin ahlak anlayışını meydana getirmektedir. Tıpkı dört kapıda olduğu gibi üç sünnet ve yedi farzla ilgili olan ilkeler de, genel olarak Buyruk'ta ifade edilen anlayışa yakın bir şekilde algılanmaktadırlar.¹⁴⁰

Buyrukların neredeyse tamamında üç sünnet ve yedi farz sıralandıktan sonra bunları yerine getirmeyenlere ya da teknik ifadesiyle bunlardan düşenlere verilecek cezalar da belirtilmiştir. Bu cezalardan dikkat çekici olanı Şah'a nezir olarak alınan para (akçe) cezasıdır.¹⁴¹

¹³⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), "Makalat", TDVY, Ank., 2013, s. 27-32

¹⁴⁰ Harun Yıldız, a.g.e., s. 184.

¹⁴¹ Doğan kaplan, a.g.e., s. 247.

Üç sünnet yedi farz prensiplerini şöyle sıralamak mümkün:¹⁴²

Üç sünnet

1- Kişinin Allah'ın kelamını dilinden düşürmemesi ve kelime-i tevhid'ten ayrılmaması. Kalp ile tasdik, dil ile ikrar anlayışı sünnetlerin ilkidir.

2- Kalpte bulunan kin ve nefreti ortadan kaldırmaktır. İnsanlara karşı hoşgörülü olmak, birlikte yaşamaya çalıştığımız hayatta birbirimize karşı küskünlük varsa onu ortadan kaldırarak yerine kardeşliği ve dostluğu tesis etmek.

3- Sufinin/talibin üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesidir. Bu durum talibin sorumluluk bilincine sahip olmasını gerektirir. Verilen görevi itiraz etmeden yerine getirmesi beklenir.

Yedi farz

1-Sır saklamak

2-Candan geçmek fakat Haktan geçmemek

3-Tevbe etmek

4-Sürekli birlik içinde olmak

5-Mürebbisine itaat etmek

6-Kuşak kuşanmak, hırka ve taç giymek

7-Musahip tutmak şeklinde kısaca özetlenebilir.

Yörede görüşme yaptığımız aleviler üç sünnet yedi farzı bilmeseler de yaşamlarının her alanında uygulamaktadırlar. Önemli olan bunları bilmek değil uygulamak inancındadırlar.

3. Eline Diline Beline Sahip Olmak

“Eline diline beline sahip ol” Hacı Bektaş-ı Veli'nin sözüdür. Aleviler tarafından inançlarını öz olarak ifade eden bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Alevilere göre insanın bu üç organı toplumu ve insanı geliştirdiği, özgürleştirdiği gibi aynı zamanda düşkünleştirebilir, yozlaştırabilir. Buna göre EL: insanın eli her türlü iyiliğin ve kötülüğün uygulayıcısıdır. İnsan eline sahip olmadı mı katil, hırsız olur. İnsan eline sahip oldu mu üretir. Üreten ve yaratan, çaba sarf eden, emek harcayan insan güzel insandır. BEL: İnsan kendi hayvani cinsel güdülerine hâkim

¹⁴² İlyas,Üzüm, “Buyruk'ta “Üç Sünnet-Yedi Farz” Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu”, İslâm Araştırmaları Dergisi, 2001, sayı: 5, s. 161.

olmadı mı her türlü sapıklığı yapar. Sapıklık toplumsal çürümeye, ahlaksızlığa götürür. İnsan cinselliği ahlaki ölçülerle olumlu anlamda bir üreme aracı olarak değerlendirdiğinde sonuç, toplumsal ve bireysel huzur olur. Yine insan doğan çocuğuna gereken ilgiyi göstermedi mi çocuk toplumun başına bela olur. Her türlü zararlı olaya açık olur. İnsan eline, beline hâkim olmakla salt hayvani güdülerini dizginlemez, bununla beraber oluşturduğu aile sistemiyle kendisinin vesile olduğu çocuğunu da eğitir. DİL: dil insanlar arasında iletişimi sağlayan organdır. Bir insan dilini iyilik için de kullanabilir, kötülük için de. İnsan dilini yalandan, riyadan, sahtelikten korumalı ve yalana, sahteliğe alet etmemeli, yani diline sahip olmalı. Duyduğu olumsuzlukları düzeltmeli, yalandan kaçmalı, kilit vurmali. Dilini iyi, güzel insanı ve toplumu huzura kavuşturacak şekilde kullanmalı. Bir insan eline diline beline sahip olduğu müddetçe iyi bir insandır.¹⁴³ Yöredeki aleviler de bu görüştedir.

B- ÖRF VE ADETLER

Gelenek, oluşumu açısından tarihsel sürecin, değişik inanç ve alışkanlıkların, birbirinden farklı iç ve dış kültür unsurlarının ve bir takım kültür alışverişlerinin etkisi altında şekillenmekte ve ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik anlamda ise, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, düşünce ve kültür birikimini ifade etmektedir. Bu kitlesel aktarma işlemi de, toplumsal istikrar ve sürekliliği güvence altına alan sosyal bir fonksiyona sahiptir. Diğer taraftan örf ve adetler, insan hayatının değişik aşamalarında değişik şekillerde ve farklı birtakım pratiklerle ortaya çıkmaktadırlar. İnsan hayatında geleneğin en fazla kendini hissettirdiği dönemler, sırasıyla doğum, sünnet töreni, evlenme ve yaşamın sonunu ifade eden ölümdür. Bunların her biri insanın yaşam süreci içinde kendi içlerinde farklı birer geçiş dönemini ifade ederler.¹⁴⁴

Bu bölümdeki amacımız yöredeki Alevilerin uygulayageldikleri farklı örf ve adetler hakkında bilgi vermeye çalışmak olacaktır. Alevilerin sosyal hayatını gelenek ve görenekler şekillendirir. Yöredeki aleviler de geleneklerine bağlı yaşamaya gayret etmektedirler. Belli başlı örf ve adetleri şöyle sıralamak mümkün:

¹⁴³ Cafer Solgun, a.g.e., s. 299-300; Ayrıca Bkz.; Fevzi Rençber, a.g.e., s. 160-163.

¹⁴⁴ Harun yıldız, a.g.e., s. 187.

1. Çocuğa Ad verme

Evrende bulunan her şeyin bir ismi vardır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Allah Âdem'e isimleri öğretmiştir" (bakara suresi: 2/ 31) buyurmaktadır. Bu ayet bize isim vermenin Allah tarafından öğretildiğine işaret etmektedir. Allah isim verme melekesini yarattığı varlıkların arsından insanoğluna vermiştir. Peygamber efendimiz dünyaya gelen çocuğa güzel bir isim vermeyi kendisi de başta uygulayarak her anne babaya tavsiye etmiştir. Yeni doğan çocuğa peygamber efendimiz üç şeyi mutlaka yapardı: güzel anlamı olan bir isim koyma, tahnik (yani bebeğin ağzına hurma sürme) ve başı tıraş etme. Bu uygulamayla anne ve babalara örnek olmuştur. İsimlerin insanların karakterinde önemli bir rolü olduğuna inanmaktadır.

Doğum insan hayatının başlangıcını ifade etmekte ve bu yönüyle insanın hayatının önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. İnsanoğlunun dünyaya gelişi doğumla olmaktadır. Doğum dünyanın her yerinde olduğu gibi Anadolu'da da sevindirici bir olay olarak kabul edilmektedir. Her şeyden önce, doğum vasıtasıyla ailenin devam etmesi ve neslin sürekliliği sağlanmaktadır. Bundan dolayıdır ki hemen her aile çocuk sahibi olmak istemektedir. Dünyaya gelen çocuğun sevinç ve heyecanı sadece ailede değil akraba ve komşularda da yaşanmaktadır.

Doğumdan sonra en geç bir hafta içinde çocuğun adı konulmaktadır. Bu durum ya anne ve baba ya da dede tarafından yapılmaktadır. Dede çocuğa ismini verdikten sonra bir dua okumaktadır. Çocuğun sağlığı, eğitimi, evliliği, ahlakı ile ilgili güzel bir dua yapılmaktadır. Sağ kulağına ezanı ve sol kulağına kameti okur. Ezan Sünni uygulamadaki gibi okunur. Ancak "Eşhedu enne Muhammeden Rasulullah'tan" sonra iki defa "Eşhedu enne Emirül-mü'minin Aliyyen Veliyullah" denir. Ezanın ardından dede tarafından çocuğa verilmesi kararlaştırılan isim çocuğun kulağına üç kez okunur. Eller açılır ve dua edilir. Çocuğun başı tıraş edilir ve ağırlığınca altın veya gümüş fakirlere verilir. Konulan ismin Ehl-i Beyt isimlerinden ya da on iki imam isimlerinden olmasına önem verilmektedir. Zira o çocuk ömür boyu bu ismi taşıyacaktır. Durumu iyi olan aileler isim verildikten sonra kurban keser yemek yapar aile yakınlarına ikramda bulunurlar. Ziyarete gelen tüm yakınlar çeşitli hediyelerle gelir, hayırlı olsun, Allah analı babalı büyütsün, derler.

Ayrıca daha önceki doğumlar bebeğin ölümüyle sonuçlanmışsa, ya da anne düşük yapmışsa, daha sonra yeni doğan bebeğin de aynı durumla karşılaşmaması

için, yeni doğan bebek dedeye götürülür, dedenin gömleğinin içinden geçirilip diğer taraftan çıkarılır. Bu olaya yakadan geçirme denir.¹⁴⁵ Yakadan geçirilen çocuğun korunduğuna inanılmaktadır.

Doğum yapan kadına lohusa denmektedir. Lohusalık süresi kırk gündür. İnanışa göre loğusa olan anne ve yeni doğmuş bebeği bu süre içinde evden dışarı çıkmazlar. Çıkarlarsa başlarına kötü bir şeyin geleceğine inanılmaktadır. Evdeyken de yalnız bırakılmazlar. Lohusalık bittikten sonra artık dışarı çıkılabilir. Bebeğin ilk gittiği ev sahibi bebeğe hediye vermektedir. Bazı aileler ise kırk gün bitiminde kırklama dedikleri hem anne hem de bebeği yıkayıp temizlemektedirler.

Tabi son yıllarda değişen zamanla birlikte alevi kültüründe de değişimler olmuştur. Çocuğa isim konulmasında alevi kültürünün etkisi azalmıştır. Geleneksel kültür yerini modern kültüre bırakmak zorunda kalmış olsa da halen kırsal kesimde bu kültür devam etmektedir.

2. Sünnet ve Kirvelik

Sünnet, erkeklik organının ucundaki deri kılıfın alınmasıdır. Bu işleme “sünnet” denir. Basit bir ifade ile sünnet olmak budur. Sünnet olmak, İslâm’da dini bir görevdir. Çocuk açısından da, ana baba açısından da bu böyledir. İslâm âlimlerinin birçoğuna göre sünnet olmak, vacip derecesinde bir sünnet-i müekkededir.

Her şeyden önce sünnet özellikle erkek çocuğun hayatında önemli bir aşama olup bu yüzden düğün ya da mevlit gibi özel bir merasimle kutlanır. Erkek çocuklar genelde 4-5 ya da okul öncesi çağda sünnet olmaktadır. Sünnet merasimlerinin hafta sonu yapıldığı gözlenmiştir. Öte yandan öksüz-yeti ya da kimsesiz çocukların sünnetini varlıklı aileler üstlenmektedir.

Kirve; sünnet töreni esnasında çocuğu tutan kişiye söylenmektedir. Kirve akraba ya da tanıdıklar arsında çok sevilen kişidir. Sünnet töreniyle birlikte kirve ve sünnet edilecek çocuğun ailesi arasında güçlü bir sevgi, dostluk ve manevi bir bağ oluşmaktadır. Bu bağ kardeşlik bağı gibidir.

---

¹⁴⁵ Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

Kirvelik; alevi inanç ve kültürünün temel kurumlarından biri olarak sayılmaktadır. Aleviler için vazgeçilmez bir kurumdur. Bu tür kurumlar, aile ve dostluk bağlarını geliştiren, birlik ve beraberlik duygularını pekiştiren kurumlardır.

Diyarbakır'da kirvelik, musahiplik kadar kutsal görülür ve kirveliğe çok önem verilir. Kirve olan bir kimse, kirvesi olduğu aileden kız alamaz. Kirvesi olduğu çocuğun ailesinin torunlarına kadar bu durum böyle devam etmektedir. Kirvelik böyle bir haramlığı da beraberinde getirir. Diyarbakır Aleviliğinde kirve olanların kanı birleşmiştir.

3. Evlilik ve Düğün

Evlilik bilindiği gibi bir kadınla bir erkeğin yeni bir aile oluşturmak birbirlerine karşı sadakat ve yardımda bulunmak amacıyla kurmuş olduğu ilişkiler bütünüdür. Anadolu insanı yüzyıllardan bu yana evliliğe büyük önem vermiş ve bunu teşvik etmiş olup evlilik kurumu, mukaddes ve önemli bir hadise olarak kabul edilir. İnsan hayatında çok önemli bir aşama olan evlilik, yeni bir dönemi başlattığı için de önemli bir dönüm noktası olma özelliğine sahiptir. Ayrıca toplumsal hayatta farklı aileleri birbirine yaklaştırıp aralarında manevi ve sihri bağlar kurarak aile gibi önemli bir kurumun yaşamasını sağlaması da evlilik kurumunun önemli fonksiyonlarından biridir.

İlk aşamada evlenme çağına gelen erkeğin annesi ile yakın akrabaları uygun görülen kızın evine ziyarete giderler, bu esnada kız evinin tertip düzen ve temizliği ile kızın davranışları izlenir. Yine bu esnada görücü gidilen kız, ikramda bulunmak bahanesi ile kendini ziyaretçilere gösterir. Eğer kız beğenilirse içlerinde bulunan en büyük ve tecrübeli olan kadın, ileri bir tarihte hayırlı bir işe geleceğiz diyerek kızın annesine düşüncelerini açıklar ve ayrılırlar. Daha sonra kararlaştırılan tarihte erkeğin ailesi, ileri gelen akrabaları ile birlikte dünür giderek kız ailesinden isterler. Kız tarafı öncelikle “Allah nasip ederse, biz de araştırıp soralım düşünelim size haber veririz” diyerek cevap verir ve arkasından damat adayını araştırır, eğer olumlu sonuç alırlarsa kadınlar aracılığı ile tekrar gelmeleri için oğlan tarafına haber gönderilir. Bundan sonra artık söz kesme aşamasına gelinir ve erkeğin ailesi, kızın ailesinden randevu isteyerek ziyarete geleceklerini bildirir ve bunun için gün kararlaştırılır. Erkek tarafı öncekinden daha kalabalık bir şekilde kararlaştırılan gün bu ziyarete gelir kahveler içildikten sonra oğlan tarafından ileri gelen bir kişi sözü açar ve

“Allah’ın emri, peygamberin kavli, İmam Cafer’ in buyruğu üzerine kızınızı oğlumuz istiyoruz” diyerek uygun bir dille kızı istemeye geldiğini bildirir. Eğer kız tarafı kabul ettiğini beyan ederse “ Hayırlı olması” temennisi ile tebrikleşilir ve erkek tarafı gelirken getirdiği çikolata ve şekerlemeler dağıtılır, söz yüzüğü takılır, arkasından gelin adayı tarafından içirilen kahve içilir. Kahveler içildikten sonra bilen birisi tarafından dua yapılır ve arkasından taraflar, nişan ve düğün, düğün töreninin nasıl olacağını, yaklaşık olarak nikâh zamanını ve gelin adayına alınacak takıları, ayrıca karşılıklı alınacak hediye ile eşyaları konuşur, bunları kararlaştırırlar.¹⁴⁶

Nişan sürecinde taraflar birbirlerini daha çok tanıma imkânına sahip olurlar, nişanlılık sürecinin ardından düğün için hazırlıklar başlar, hazırlıklar tamamlandığında gençler düğün merasimi ile evlendirilir. Resmi nikâh yapıldıktan sonra gençler, dedenin huzuruna gelirler. Gençlerin anne ve babaları, yakınları ve cemaat, dedenin huzurunda toplandıktan sonra dini tören niteliğindeki nikah aşağıdaki gibi kıyılır.

Dede: Filan oğlu filan, filan kızı filan; sizler, iyi günde köyü günde, hiçbir baskı altında kalmadan veya herhangi bir etkinin altında kalmayarak Allah’ın emri, peygamberin kavli ile yolumuzun erkânı ve ahkâmıyla, pirimiz, üstadımız, hünkârımız, Hacı Bektaş-ı Veli’ nin erkânı gereğince, iyi ve kötü günde, sağlıkta, bollukta, yoklukta, her türlü şartlarda birbirinize karşı saygılı olacağınıza, birbirinizin haklarını koruyacağına, gökte melekler, suda semekler ve burada hazır bulunan cemaatin huzurunda kabul edip söz veriyor musunuz? Bu soru üç defa tekrar edilir, gençler her sorulduğunda evet diye cevap verirler. Daha sonra dede: ikrarınızda sabit kalasınız, hak erenler ömürlerinizi, canlarınızı sağlıklı, rızıklarınızı bereketli, evlatlarınızı sağlıklı, mutlu, huzurlu etsin der. Sonra düvazimam (dua) okunur. Bu duada sırasıyla bütün imamların isimleri zikredilir. Daha sonra peygamber efendimiz Hz. Muhammed’e ve onun Ehli Beyt’ine salavat getirilir. Dede daha sonra şöyle der: Bu nikâh Hz. Muhammed’in, Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasında kıldığı ak ve tertemiz nikâhtır. Aranızdaki yakınlık Hz. Ali ile Hz. Fatıma arasındaki yakınlık gibi olsun. Aranızdaki saygı ve sevgi azalmasın: Artsın ve çoğalsın. Hayırlı evlatlara kavuşup,

---

¹⁴⁶ Harun yıldız, a.g.e., s. 195.

sevinip, mutlu olasınız, soyunuz yeryüzündeki insanlara faydalı olsun. Dede daha sonra bir gülbank, düvaz okur.¹⁴⁷

Diyarbakır Alevilerinde tek eşlilik yaygındır. Çok eşliliğe rastlanmamaktadır. Çok eşlilik toplum olarak tasvip edilmez, hoş karşılanmaz. Diyarbakır Alevilerinde çok eşlilik tasvip edilmediği gibi, boşanmada uygun görülmez, herhangi bir sebebi yokken veya ileri sürülen sebepler geçerli bir sebep değilse bir kimse karısını boşamaya kalkarsa düşkün kabul edilir ve düşkün kabul edilen kişiye toplum olarak ambargo uygulanır; bu kişi meydana girmez, alevi cem erkânlarına ve dini muhabbetlere katılamaz. Eşlerden herhangi biri namusuna gölge düşürecek hal ve hareketler, aşırı geçimsizlik, aldatma, iftira, kul hakkı yeme vs. bulunursa boşanma talebi kabul edilir aksi takdirde başka sebeplerden dolayı boşanma talebi kabul edilmez. Ayrıca Diyarbakır Alevileri kadınlar ve erkeklerin eşit hakka sahip olduklarına inanır. Kadın haklarına saygı duyarak kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrıcalığın olmadığını kabul ederler. Yörede eskiden başka alevi dışındaki evlilikler hoş karşılanmazdı. Modern hayatın getirdiği sosyal değişim ile birlikte günümüzde aleviler ve Sünniler birbirlerine kız alıp vermektedirler. Artık alevi Sünni evliliklerin herhangi bir sakınca görülmemektedir. Taraflar birbirlerini seviyorlarsa bu evliliğin gerçekleşmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Yöredeki aleviler Sünnilere kız vermeyi pek hoş karşılamasalar da kız çok istiyorsa evlenmelerine karşı çıkmazlar.

Dedenin huzuruna gelmeden, dara durmadan, ikrarını vermeden, görgüsünü görmeden evlenen alevi gençler düşkün kabul edilir. Dedenin huzurunda görgüsü alınan gençlerin anne ve babası da hazır bulunması gerekir. Bunları yapmadığı zaman ebeveyn ve gençler düşkün kabul edilir.¹⁴⁸

4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar

Ölümün, Alevilikte başlıca iki yorumu bulunmaktadır. Birincisi “biyolojik ölüm”dür. Biyolojik ölümü, “ölme”, “ölüm”, “kalıbı dinlendirmek” ve “*Hakk'a yürümek*” gibi terimlerle dile getirmektedirler. Bu terimlerden “kalıbı dinlendirmek”

---

¹⁴⁷ Fevzi Rençber a.g.e., s.168-169.

¹⁴⁸ Hidayet Ulugerçek Diyarbakır Doğumlu, Dede.

ve “Hakk’a yürümek” ölümün bir son olmadığını yeni bir durumun başlangıcı olduğu inanişından kaynaklanmaktadır. Burada sözü edilen kalıp bedendir ve beden yaşlanmış, yorulmuştur ya da hasar görmüştür işlevini yerine getirmeyecek durumdadır. Bu durumda beden (kalıp) terk edilir. Kalıbını terk eden, Tanrıdan gelmiştir, Tanrıya dönecektir. Bu nedenle de, Hakk’a ulaşmak üzere kalıbı terk eder (Hakk’a yürür) denilmektedir. Yani ölüm/ölme, Tanrıya ulaşmak/öze yeniden kavuşmak olarak kabul edilmektedir. İkinci ölüm ise, “Nasip (ikrar) törenindeki ölüm”dür. Bu ölüm, Alevilerce “ölmeden önce ölmek” ve “ölmek” terimleri ile ifade edilmektedir. İkrar törenindeki ölmek, iradi bir ölümdür ve bu aşama Alevi eğitiminin belki de en çarpıcı ve en zorlu aşaması olarak kabul edilmektedir.

Alevilikte biyolojik ölümün “Tanrıya yeniden kavuşmak” olarak kabul görmesinin ana nedeni; nesnelere, düşüncelerin yoktan var olmayacağına inanılmasıdır. Heterodoks yapıdaki bu öğretiye göre, insan-Evren-Tanrı bir bütündür (vahdet-i vücud); bundan dolayı evrendeki nesnelere ve düşünceler Tanrının varlığından kaynaklanmakta ve bu durum (ölüm), varlığın (insanın) öze dönüşümü olmaktadır. Hakk’a yürüyen “can”ın aslında ölmediğine öze (Tanrıya) geri döndüğü inanişına Alevi-Bektaşî menakıbnamelerinde sıkça rastlanır. “Cenazeye imam Olmak” biçiminde de ifade edilen bu duruma dayanak olarak şu söylene anlatılmaktadır: “Hz. Ali’nin ölmeden önce vasiyeti üzerine, cenazesi evden almak üzere gelen kişiye verilir. Hz. Ali’nin cenazesini devenin üzerine yükleyip, oradan uzaklaşan yüzü örtülü yabancıyı Hz. Ali’nin oğulları gizlice takip ederler. Bir ara yüzündeki örtünün açılmasıyla, cenazeyi alıp götürenin de Hz. Ali olduğunu görürler”. Yani bu düşünce de ölüm, aslında bir yok oluş değil, bir dönüşümdür. Bu söylene, birçok Alevi-Bektaşî deyişine ve söylenesine de kaynaklık etmektedir. Hatai’nin, bu olayla ilgili dörtlüğü ise şöyledir:¹⁴⁹

Ali’dir cesetin kendisi yuyan yuyup
kefeniyle tabuta koyan Ali’dir
devesin kendisi yeden Hak ile
Hak olan Arslan Ali’dir .

¹⁴⁹ Ali Aktaş, Aleviler ‘de Ölümle ilgili Ritüeller
https://docs.google.com/file/d/0B_i.../edit?usp=sharing

Ölmek üzere olan birine yapılacak vazifeleri Ali Aktaş makalesinde¹⁵⁰ şöyle sıralamaktadır :

1-Su Vermek

Ölüm halindeki kişi de, ölüme ait belirtilerin (örneğin, nefes almada aşırı güçlükler, belleğin yitirilmesi, hareketlerdeki ani ve kontrolsüz değişiklikler vb.) görülmesi durumunda, ağızına az miktarda su verilir. Zaten ölüm döşeğindeki “can”a sürekli olarak belirli aralıklarla su verilir ya da su içmeyecek durumda ise dudakları bir bez veya pamuk parçası ile ıslatılır. Sünni inanışlı toplulukların ölüm halindeki kişiye kibleye çevirme geleneğine, Alevilerde -özellikle kırsal kesimde yaşayanlarda- pek rastlanılmamaktadır. Ölüm halindeki kişinin yatarken herhangi bir yöne doğru çevrileceğine ya da belli bir biçimde yatırılacağına ilişkin hiçbir yazılı veya sözlü kayıt bulunmamaktadır. Alevilikte, kibleye çevirme olgusunun bulunmaması, bu inanca göre kiblenin tanımlanmasının Sünnilikten farklıdır ve bunda Alevi düşünce yapısının önemli rol oynadığını söylemek olanaklıdır. Çünkü Alevilikte kible, insanın karşısında yer alan bir başka insanın yüzüdür (“can”ın cemalidir). Dolayısıyla ayrıca bir kible arayışına ihtiyaç duyulmamaktadır.

2- Kelime-i Tevhid Getirmek

Ölmek üzere olan ve tamamen şuurunu kaybetmemiş-söylenenleri anlayarak tekrar edebilen-kişinin yanında dinsel bilgi sahibi (Dede, Baba, mürşid, rehber vb. gibi) kişi tarafından üç kez “Tevhid Kelimesi” veya “Şehadet Kelimesi” söylenir:

“LA İLAHE İLLALLAH, MUHAMMEDUN RASULULLAH, ALİYYUN VELİYULLAH”

“Allah’tan başka Tanrı yoktur. Muhammed Mustafa Allah’ın elçisidir. Aliyyel-Mürteza, Allah’ın velisidir” ya da “İnanırım ve derim ki Allah’tan başka Tanrı yoktur; yine inanırım ve derim ki Muhammed Mustafa Allah’ın elçisidir. Ve yine inanırım ve derim ki Aliyyel - Mürteza Allah’ın velisi ve inananların önderidir”

---

¹⁵⁰ Ali Aktaş, Aleviler ‘de Ölümle ilgili Ritüeller
<https://docs.google.com/file/d/0B i.../edit?usp=sharing>

Bu sözleri ölüm halindeki kişinin tekrar etmesi için kesinlikle ısrar edilmez. Hastanın durumu bunları söylemeye uygun değilse, yalnızca “Allah” sözü telkin edilir. Ayrıca, ölmek üzere olanın yanında çok hafif sesle “düvazimam” okunabilmektedir. Çoğunlukla ölmek üzere olan kişinin yanına aile bireyleri ve onun en çok sevdiği arkadaşları alınmaktadır.

3-Kutsal Kitaptan Bölümler Okumak

Aleviliğin heterodoks niteliğine bakılarak bir takım tören ve ritüellerden yoksun sayılmak üzere dışıdır. Her inanış gibi, bu inanca bağlı topluluklarda tören ve ritüellerde bakımından zengindir. Sünni Ortodoks inançla yer yer benzeşen, zaman zaman da farklılaşan yönler, uygulamalara sık sık rastlanmaktadır.

Dede/Baba veya dinsel bilgi sahibi kimse, ölmek üzere olan kişinin yanında “Yasin” ve “Âyet-El-Kürsi” süreleri gizli olarak okur. Özellikle her aşamada “Yasin” suresi okunmaktadır/okutulmaktadır.

4-Vedalaşmak / Helalleşmek

Durumu ağırlaşan “can”ın hısımları ve akrabalarının hastanın yanı başında bulunmaları ve helalleşmeleri uygun bulunmaktadır.

Kişi öldüğünde yapılan işlemler: Hasta kişi “Hakk’a yürüdüğünde” (öldüğünde), “Dede/Baba” veya görevi üstlenmiş bir er/bacı tarafından ruhunu teslim eden canın gözleri açıksa kapatılır/gözleri yumulur; ağzı açıksa çenesine enli bir bez çekilip ağzı kapatılarak başından bağlanır. Alevilikte bu işlem sırasında Dede/er/bacı ölünün göğüs hizasında durup dualar/gülbanklar okunur:

“Bismillah ve alâ milleti Rasûlullahi, Allahumme yessir aleyhi emrehu ve sehhlil aleyhi mâ ba’dehu. Ve me esid bi likâike, v’ec’al mâ harace ileyhi hayran mimmâ harace anhu.” (Tanrı’nın adıyla. Rasûlullah’ın dini üzere. Tanrı’dan geldik, yine O’na döneceğiz. Tanrım onun işini kolaylaştır. Sana kavuşmasını mutlu kıl. Kavuştuğunu bıraktığından iyi kıl.) ve “Allah, Muhammed, Ali inancı üzerine ölmüş olsun. Ey Allah’ım, onu yarlığa, onun derecesini hidayete ermiş kimseler içinde yücelt, bizleri ve onu affet, ey evrenlerin Yaraticısı! Onun kabrini geniş eyle ve orasını ona ışıklı kıl.”(Bu dua sözleri birkaç kez tekrarlanır) Aynı zamanda mekân ve ortamın uygun olması durumunda “düvazimam” okunur, “salevat” getirilir.

Bir can “Hakk’a yürüdüğünde” üzerinden elbiseleri (yalnızca iç çamaşırları üzerinde bırakılarak) çıkarılır. Yere uzatılır ve elleri göğsünde birleştirilir ya da elleri yanlarına uzatılır. Sonra bir çarşafa sarılıp, “Rahat Döşeğe”/“Hak Döşeği”ne

bırakılır, yani yere indirilir. Bu işlemlerden sonra ölenin üzeri boylu boyunca bir örtülür. Başucunda üç adet mum yakılır. Yaşlı ve olgun insanlar ölünün olduğu evde kalırlar ve ev halkına yardım ederler. Ölen kişinin yanında güzel kokulu (esans, kolonya, gülsuyvb.) maddeler bulundurulur. Yıkıncaya kadar bir başka odada sesi fazla yükseltmeden dua okunduğu görülmektedir. Hatta ölünün bulunduğu oda geniş olur, ölünün de üstü tam örtülü bulunursa, bir köşede sessizce okunduğu gibi, ayrıca ölümle ilgili “düvazlar” ve “gülbang”da okunabilmektedir. Ayrıca ölenin karnının şişmemesi için karnının üstüne metal bir madde (demir parçası, makas, bıçak vb.) konulur. Ölenin içinde bulunduğu odanın pencereleri açılarak içerisi havalandırılır. Böylece ölüm kokusunun/kötü havanın çıktığına inanılır. Ayrıca ölünün bulunduğu oda (ışık, mum, lamba vb.) aydınlatılır.”¹⁵¹

Ölümden Sonraki İşlemler:

Ölümün Duyurulması ;

Ölüm olayının ardından ev sahiplerine yardım amacıyla ve cenazenin çabuk kaldırılması için ve de cenaze namazının (secdesiz namazın) kalabalık bir topluluk tarafından kılınmasını sağlayabilmek amacıyla ölüm haberi, ölenin sevenlerine hemen duyurulur. Ölümün duyurulması, oturlan yerleşim biriminin büyüklüğü veya küçüklüğüne göre değişmektedir. Kırsal yerleşim alanlarında ölenin yakınlarının ağlaması ile başlayan duyurulma süreci, olayı duyan komşuların ölü evinde toplanması ile başlar. Bundan sonra da ölenin yakınları ve komşuları ailenin acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölen kişinin ailesi/yakınları ve komşuları gerekli yerlere olayı haber verirler.

Ölene ağıt yakılır;

Alevilerce kutsal kabul edilen “Yedi Ulular”dan (yedi büyük ozandan) biri olan Pir Sultan Abdal bir kaza sonucu ölen oğlu için şu ağıtı söylemiştir:

Dinleyin âşıklar benim sözümü
 Felek yaktı kül eyledi özümü
 Elimden aldırırım körpe kuzumu
 Her gün kıyamet oğlum diye diye
 Bir gün kıyamet oğlum diye diye

¹⁵¹ Ali Aktaş , a.g.m

Yakarım yakarım ateşim tütmez
 Seslerim seslerim bülbülüm ötmez
 Oğlumun hayâli karşımdan gitmez
 Her gün kıyamet oğlum diye diye
 Bir gün kıyamet oğlum diye diye
 Pir Sultan'ım dünya fanidir fani
 İnsana verdiler emanet camı
 Dünyadan ahrete uludur yolu
 Bundan gayrı yol yok dönesin geri. Çıkarılır.

Cenaze Namazının Kılınması: Cenaze namazında rükû ve secde bulunmadığı için, “secdesiz namaz” da denmektedir. Hakk’a yürüyen (ölen) her “can”ın cenazesi için (kadın-erkek-çocuk) toprağa verilmeden önce cenaze namazı kılınır ve dua edilir. Cenaze namazı kılmak, cenaze sahipleri ve cenazeyi duyanlar için kutsal bir görevdir. Cenaze namazı ayakta, Allah rızası niyetiyle ve dört tekbir ile kılınır. Cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre “niyet” yapılır ve “tekbir” ile eller bağlanır. Tekbirleri, Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan ve cemaatin önünde yer alan kişi sesli, cemaat sessiz alır. Kefene sarılmış, tabutlanmış cenaze, başı batıya, ayakları doğuya gelecek biçimde “Kerbela” tarafa konulur ve niyet ederken ölü için olduğu belirtilmelidir. Tabut, musalla taşı üzerine konulduktan sonra, Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi ölünün göğsünün hizasında, Kerbela’ ya doğru durur. Cemaat Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişinin arkasında düzgün saflar halinde durur. Sıra, cenaze namazı kılmaya gelmiştir. Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi, ölünün kadın mı, erkek mi, ya da kız çocuk mu, erkek çocuk mu olduğunu yüksek sesle belirtir ve namaza başlamak için cemaate şu bilgileri verir: “Ey cemaat! Canlar! Saflarımızı sık ve düzgün tutalım. Cenaze namazı dört Tekbir ile ve ayakta kılınır. Birinci Tekbir’de, Tevhid kelimesi, ikinci Tekbir’de Salevat duaları, üçüncü Tekbir’de cenaze için dua okunur, dördüncü Tekbir’den sonra selam verilir. Bileniniz duasını okusun, bilmeyeniniz (Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali) desin, Oniki İmamları ansın...” Cenaze namazına başlamak için, Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi cemaate şöyle seslenir: Allah rızası için salâta, Muhammed Mustafa ve Ehl-i Beyt için salevata, Hakk’a yürüyen er kişi(ya da: Bacı kişi/erkek çocuğu/kız çocuğu) için duaya, Gönümüz Oniki İmam’a,

Er kişi (ya da: Bacı kişi/erkek çocuğu/kız çocuğu) niyetine, dört tekbir ile uyun hazır olan imama”,Deyip, birinci Tekbir’i alır, namaza başlanır. Tekbir’i, Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi açıktan (sesli) olarak, cemaat de sessiz (içinden) alır. Cenaze namazında selamlamadan sonra, cenaze namazı kıldıran Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi ellerini kaldırarak: “Ber-cemal-i Muhammed, Kemal-i İmam Hasan, Şah Hüseyin, Ali’yi pir bilene verelim candan salevat”, der, tüm cemaat salevat getirir. Sonra: “Cenaze namazı, niyaz ve dualarımızın Ulu Dergâhta kabulü ve Hakk’a yürüyen bu canımızın ruhu için, Allah rızası için el-Fatiha...” diyerek, cemaatin Fatiha okumasını ister (Fatiha’nın Arapçasını bilmeyenler, bu kitapta bulunan Türkçe anlamını okurlar). Cenaze namazı böylece kılınıp sona erince, Dede/Baba veya bu konuda bilgili olan kişi “Bismi Şah... Allah, Muhammed, Ya Ali” deyip, tabutun baş tarafından tutar kaldırır ve orada hazır bulunan canlar da sıra ile cenazeyi (düvaz ve dualarla) taşıyarak yerine kadar götürürler.

Alevi-Bektaşî geleneğinde olan ve yöre Alevilerinde de halen süren bir diğer erkân dardan indirme erkânıdır. “alevi-Bektaşî geleneğinde sadece hayatta olan talip ve dervişler dara çekilmez. Hakk’a yürüyen muhip, talip, derviş, dede, baba veya dedebaba için de dar çekilir. Hiçbir Bektaşî ölümünden sonra toplum önünde hata ve kusurlarının ortaya çıkmasını istemez. Bu nedenle ölen talipler için gerçekleştirilen dar erkânı bireysel ve toplumsal sorumluluğu artıran bir etki gücüne sahiptir. Hakk’a yürüyen kimse için, üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü yapılan törene; dardan indirme erkânı adı verilir. Dar çekilmeden önce, dede veya hoca dua eder. Topluma dünya ve ahiret hayatı hakkında aydınlatıcı bir konuşma yapar. Geride kalanları teselli edici sözler söyler. Çerağ uyandırılır, post serilir ve süpürge çalınır. Dede cemaatin bilgisine başvurur. Merhumun borcu veya alacağı varsa mirasçılarını bunları öder veya kabul ederler. Eğer herhangi bir alacak veya verecek yoksa orada hazır bulunanlar hep birlikte şöyle söylerler: gönül birliği ile hepimiz hakkımızı helal ettik. Allah ve erenler de bağışlasın. Biz razıyız, Allah da razı olsun. Hak-Muhammed-Ali yardımcısı olsun. Allah rahmet eylesin.”¹⁵²

Yörede Hakk’a yürüyen talip için üçüncü, yedinci ve kırkıncı gün lokma ve ölü aşı yapılmaktadır. Cenaze defnedildikten sonra cenazenin ruhunu tezkiye için

---

¹⁵² Anonim, Kitab-ı Dar, s. 25-27.

kurban kesilir ve kesilen kurbanın etinden yapılan yemek ve pilav, hazırlanan helvalar taziyeye gelen misafirlere ikram edilir. Daha sonra ölen kişi için dardan indirme erkânı, kırk gün sonra düzenlenir, kurbanlar kesilir, ölen kişiye dua edilir. Alevilikte hakka yürüyen can eğer ikrarını vermişse görgüden geçmişse yakınları tarafından dardan indirilir. Taziyelerde kuranı kerimden sure ve ayetler, gülbanklar, dualar okunur, ayrıca 12 imamın adları salavatların sonunda zikredilir. Diyarbakır yöresinde ölüm ve sonrası yapılanlar hakkındaki bir başka husus ölen kişinin yakınları tarafından ruhunu taziz için ölüm yıl dönümlerinde kurbanlar kesilmesi, cem erkânı düzenlenmesi ve lokmalar dağıtılmasıdır.

5. Ziyaret Yerleri

Anadolu Aleviliğinde dede, baba, pir ve erenlerin türbelerini ziyaret etmek teşvik edilir. Yaptığımız araştırmada yöredeki Alevîler tarafından ziyaret edilen, kutsallığına inanılan ve dolayısıyla ziyaret edilmesi gerektiği düşünülen türbe, ziyaret ve yatırlar bulunduğunu gözlemledik. Alevî vatandaşlar, buralarda adadıkları kurbanları keserler, ardından lokma dağıtırlar ve lokmanın duasını yaparlar. Bu ziyaret mekânlarında kurban kesmek zorunluluk olarak değerlendirilmez. Herkes kendi bütçesine uygun şekilde ikramda bulunur. Ekonomik durumu kurban kesip dağıtmaya müsait olmayanlar yalnızca lokma ikramında bulunurlar. Ziyaretçiler, türbede yatan kişinin ve türbe hizmetkârlarının hürmete layık olduğuna inanırlar. Türbede yatan zatlar, eren, evliya ve Allah'a yakın kimseler olarak kabul edilir. Alevîler bu nedenle türbede yatan zatın yüzü suyu hürmetine dualarda bulunurlar ve Allah'tan bu duaların kabulünü dilerler. Yöre halkı tarafından değişik zamanlarda bu ziyaretgâhlara ziyaretler gerçekleştirilir. Bu türbeler önemli gün ve gecelerde, duaların kabulü, hastalıkların, belaların, musibetlerin def edilmesi vb. dilekler için ziyaret edilir.

Diyarbakır ve çevresinde bulunan ziyaret yerleri aşağıdaki gibidir:

İmam Akıl Türbesi: Diyarbakır'ın Ovacık köyünde bulunmaktadır. Mayıs ayında adak adayan aleviler oraya gider ve kurbanlarını keserler. Tam teşekküllü bir yatırıdır.

Kuyu Damı Türbesi: Diyarbakır'ın Şarabi köyündedir. Aguçan dergâhı diye de anılır. Ağzı eğri olan, hasta olan, çocuk isteyen vs. aleviler burayı ziyaret ederler ve avluda bulunan kuyudaki sudan içerler. Suyun şifalı olduğuna inanılır.

Pırlı Baba: Diyarbakır'ın Şarabi köyündedir. İnanışa göre pır pır olup gitmiş. Mezar yok, sadece etrafı çevrili bir ziyaret yeri var. Buradan hiç kimse bir dal bile koparıp götürmez. Sır olup kaybolmuş. Adını buradan almıştır.

Güzel Şah Türbesi: Çınar'ın Şükürlü köyüne yakın bir yerdedir. Yöredeki aleviler adak için oraya giderler.

Deve Boynu Türbesi: Bismil'in Büyükkadı köyündedir. Asker ve ermiş bir zat olduğuna inanılır. İki metre boyunda uzunluğu var. Adak için buraya ziyarete gidilir.

6. Hayvanlara Bakış ve Tavşan Etinin Yenilmemesi

Alevi Bektaşi geleneğine göre bazı hayvanlar uğurlu sayılmaktadır; bunlar: Geyik, At, Kaz, Turna, Güvercin ve Horoz gibi hayvanlardır. Bunun yanında uğursuz olduğuna inanılan hayvanlar ise şunlardır: Keklik, Katır ve Tavşan. Özellikle tavşan uğursuz sayılmakta, eti de yenmemektedir. Tavşan etinin yenmemesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır; tavşanın kendisinde az etin bulunması, hayız görmesi, pişirilmesinin zor ve masraflı olması gibi sebeplerden dolayı tavşan eti yenmez.

Diyarbakır Alevileri de geleneksel tutuma uygun şekilde tavşan eti yemezler. Tavşan etinin yenilmemesinin sebepleri arasında tavşanın aybaşı görüyor olmasını, etinin lezzetli olmamasını, ayakları ile köpeğe, kafası ile kediye, kulakları ile eşeğe, burnu ile fareye, kuyruğuyla domuza benziyor olmasını ve çok kanlı olmasını görmekteyler. Tavşan eti yememe hususu bütün Alevilerin uyguladığı bir yasak şeklinde uygulanmamaktadır. Tavşan eti yiyen Alevilerin de bulunması ve bunu yerken bir yasağı çiğnediklerini düşünmemeleri bu durumun bir kanıtı sayılmaktadır. Tavşan etinin yenilmemesinin, kültürel, sosyolojik, fizyolojik ve coğrafik nedenleri olabileceği gibi yemek kültürü ile de alakası bulunmaktadır.

Geleneksel alevi kültüründe uğurlu ve uğursuz sayılan hayvanlar hakkındaki inanış Diyarbakır Alevilerinde de aynı şekilde benimsenmektedir.

7. Dem Veya Dolu Geleneği

Aleviler, Hz. Hüseyin' in Kerbela' da susuz kalarak şehit edilmesini cemaate hatırlatmak için cem erkânı icra edilirken cemaatin üzerine su serperler, bu gelenek

alevi erkânlarında zamanla farklı şekillere bürünerek günümüze kadar gelmiştir. Bu tarihi vakayı canlı tutmak için bazı aleviler tarafından cem törenlerinde su yerine ibadet niyetiyle içki içilmektedir. Bu olaya aleviler, Kırklar Meclisinde Kırkların üzüm suyu ile sarhoş olmalarını referans kılarak kutsallık kazandırmışlardır. İçki içme geleneği Türklerin törenlerinde de görülmektedir. Eski Türk geleneklerinde ki törenlerde içki içme âdeti Anadolu Alevilerinde Cem Erkanlarında içki içmeye veya dem tutmaya dönüşmüştür. Cem erkânlarında “ Aşkın şarabı, şarâben tahir” olarak içilen içki veya dolu canlarında vecde ve aşka gelmeleri içindir.¹⁵³ Yöredeki Alevilerin önemli bir kesimi Kurandaki içki ile ilgili sembolik ayetlerden faydalanmışlar, bu noktada içki içme alışkanlıklarını İslamiyet içinde meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bu ayetlerden birine örnek olarak: “Rableri onlara tertemiz bir içki içirmiştir.” (İnsan suresi, 76/21) ayeti verilmektedir.

Konuyu daha iyi anlamak için Hacı Bektaşî Veli'nin içki ile alakalı sözlerine bakmak faydalı olacaktır. Hacı Bektaşî Veli, “ Bir kaba içki koy, ağzını sıkıca kapat ve denizin içine bırak. O kabın dış kısmını günde on kez yıkasan kabın içindeki yine içkidir, yine pistir. Yine bir damla içki bir kuyuya damlasa o kuyunun suyunu çıkartıp başka bir yere boşaltsalar suyun döküldüğü yerde ot bitse ve o otu koyun yese takva sahibi insanların sözüne göre o koyunun eti haramdır. Çünkü içkinin haram olması ve murdarlığı şeytan fiilinden olmuştur.”¹⁵⁴ Alevi Bektaşî klasiklerinde içkinin haram olduğu ifade edilerek şeytan işi olduğu vurgulanmakta, içki geleneğinin Alevilik ve Bektaşilik ile ilgisinin olmadığına işaret edilmektedir. Bu durum Cabbar Kulu'nun şu sözü ile net bir şekilde ortaya konulmaktadır: “Bir kimse şarap içse, bazı kimseler de şarap içmedikleri halde yanında bulunsalar, mezesinden yeseler “Afiyet olsun deseler.” , şarap ikram etseler veya şarap satsalar, şarabı satan da, kadeh tutan da, afiyet olsun diyen de şarap içenin azabına uğrar.”¹⁵⁵

---

¹⁵³ Fevzi Rençber a.g.e. s.178-179.

¹⁵⁴ Hacı Bektaş-ı Veli (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), “Makalat”, TDVY, Ank., 2013, s. 51-52.

¹⁵⁵ Cabbar Kulu, a.g.e. s. 428-431, 581.

C- DİNİ KURUMLAR

Kurum bir menfaat birliği meydana getiren bireylerin bu birliği yürütebilmek, fonksiyonlarını yapar hale getirebilmek üzere oluşturdukları veya önceden oluşmuş olarak hazır buldukları yerleşik ilkeler ve usuller bütününe verilen addır. Günlük dilde, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda çeşitli etkinlikler yapmak amacıyla oluşturulmuş örgütlenmeler anlamındaki kullanımından farklı olarak, belirli iş veya amaca yönelik devamlılık gösteren yerleşik ilkeleri ifade eder.¹⁵⁶ Kurumlar, sosyal grubun varlığını yürütebilmesi görevlerini yerine getirebilmesi için kurup geliştirdiği veya kendisini içinde bulunduğu kurullardan oluşmaktadır.¹⁵⁷

Dini kurumlar, dinlerin içlerinde var oldukları toplumlarda varlıklarını devam ettirmeleri ve farklı kitlelere ulaşmaları açısından son derece önemlidir. Dini sistemlerin hem yaşamaları hem de kendilerini yeni yetişen kuşaklara tanıtmaları için dini kurumlara ciddi anlamda ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Bunların yanında dini kurumlar içlerinde buldukları dini sistemlerin kendilerini yenilemeleri ve din anlayışlarının farklı bir rotada seyretmesi gibi önemli fonksiyonlara sahiptir. Yeryüzünde yaşayan her din veya mezhebin sahip olduğu ve varlığını da önemli ölçüde kendisine borçlu olduğu dini kurumlar Anadolu Aleviliği için önemli işleve sahiptir.¹⁵⁸

Türklerin bir kısmının İslam anlayışı olarak kabul gören Alevilik ve Bektaşilik, içinde gelişip büyüdüğü topluma, farklı işlevselliği olan etkin kurumlar kazandırmıştır. Bu örnekleri din adamları hiyerarşisinde, ocak kurumunda, düşkünlük mekanizmasında, musahiplik dayanışmasında, kurdukları dernek, vakıf, dergâh, tekke, zaviye, kültür ve cem evleri gibi kurumlarda görebiliriz. Buradan hareketle Alevilik ve Bektaşiliğin topluma iktisadi, ahlaki, hukuki ve dini yönü bulunan kurumlar kazandırdığını söyleyebiliriz. Bu kurumlardan Türklerin İslam öncesi örf, adet ve dini ananelerine bağlı kalınarak sürdürülenleri olduğu gibi, Türklerin Müslümanlaşma sürecinde pratik gereksinimler sonucu oluşturulanları da bulunmaktadır.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Fevzi Rençber, a.g.e. s.181.

¹⁵⁷ Ahmet Taşgın, "Türkmen Aleviler", İstanbul, 2006, s.103.

¹⁵⁸ Harun Yıldız, a.g.e. s.80.

¹⁵⁹ Fevzi Rençber, a.g.e. s.181-182.

1. Dedelik Kurumu ve Ocaklar

Oğuzca kökenli olan “Dede” sözcüğü, edebi Türkçede “Baba, dede, cet, ihtiyar, amca, dayı” anlamlarında kullanılmıştır. Dede sözcüğünün Orta Asya’ da yaşayan Türk topluluklarında halka yol gösteren tecrübeli ve bilgili kişiler için kullanılan “Ata” ve “Baba” sözcükleri ile aynı anlamda fakat daha sonraki dönemlerde Anadolu’ da ise ilk zamanlarda kullanıldığı söylenebilir. “Dede” unvanı tıpkı “Ata” ve “Baba” unvanları gibi saygı ifadesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Dede unvanı Bektaşilik ve Mevlevilik tarikatlarında da kullanılmaktadır. Mevlevilikte dervişliğe ikrar verip dergâhta çeşitli hizmetler görerek bin bir gün çile çıkarmış dervişler “Dede” unvanını alırken Bektaşilikte Nevşehir’ de bulunan Hacı Bektaşî Veli Dergâhında pir postunda oturan Bektaşî Babası “Dedebaba” unvanı ile anılırdı. ¹⁶⁰

Dedelik, Aleviliğin omurgasını oluşturan bir kurumudur. Alevi geleneğinin yüz yıllar boyunca gelişimi ve sürdürülmesi dedeler eliyle gerçeklemiştir. Dedeler gerek okudukları nefeslerle gerek yürüttükleri cemlerle gerekse sorumlu oldukları taliplerine yön vermekle inanç ve kültürü taşıyıcı rol üstlenmişlerdir. Dedeler, sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunurlar. ¹⁶¹

Dedelik, Anadolu Aleviliğinin yüz yıllar boyunca ayakta kalıp kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan en önemli kurumu olup Aleviliğin sosyal ve dini yapılanmasında temel bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Anadolu Aleviliğinin sağlıklı bir tarzda anlaşılabilmesi bu kurumun anlaşılması ile eş değerdir dersek fazla abartmış olmayız. ¹⁶² Dedelik, Anadolu Aleviliğinin dini ve sosyal yapılanmasında önemli kurumların başında gelmektedir. Anadolu’daki Alevi köylerde dini ve sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunan Dedeler, cemaatin sosyal ve dini, lideri olup Türkiye’ nin değişik yerlerinde bulunan ve kutsallıklarına inanılan farklı ocaklara

---

¹⁶⁰ Ali Yaman, “Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, s.179-180.

¹⁶¹ İhsan Ünlü, “Alevilikte Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi 2007, s. 619.

¹⁶² Harun Yıldız a.g.e. s.224.

bağlıdırlar. Bu şekilde ocaklara bağlı olan dedelere “Ocakzade” veya “Ocakoğlu” denilmektedir.¹⁶³

Dedelik kurumunun oluşumu Anadolu’ya göçler sonrasında gelen şeyh ve dervişlerin öncülüğünde gerçekleşen kolonizasyon hareketi ile yakından ilişkilidir. Bugün hala yaşayan Alevi Ocaklarındaki dervişlerin adları bu yargıyı doğrulamaktadır. Alevi ocaklarının adları, bu yarı savaştı, gezginci dervişlerin adları ile anılmaktadır. Kendilerine bağlı oymaklarla Anadolu’nun çeşitli yerlerine yerleşerek tekke ve zaviyeler kuran, sosyal ve ekonomik yönden buraları zenginleştiren bu dervişler maddi ve manevi her yönden büyük nüfuza sahip kimselerdi. Bu dervişlerin adlarını taşıyan Alevi Ocakları, onların kutsal kimlikleri çerçevesinde ortaya çıkmış ve soylarından gelenler tarafından ocak geleneği sürdürülerek bugüne kadar gelmiştir.¹⁶⁴

Keramet veya hizmet soyu ile kazanılmış dede soylular dışında Alevi topluluklarda ocak organizasyonun kutsallığında en önemli unsurun bu ocakları oluşturmuş ailelerin aynı zamanda soylarının İslam peygamberine ve onun soyundan gelen on iki imama dayandığına inanılmasıdır. Bilindiği üzere on iki imam peygamberin kızı Hz. Fatıma ve amcaoğlu Hz. Ali’nin soyundan gelmektedir. Gelenek, dede ailelerini işte bu soya bağlamakta ve “Seyyit” adı ile de anmaktadır. Alevi Ocakları, Dede Garkın, Sarı Saltuk ve Hıdır Abdal gibi alevi geleneğinin evladı resul (Seyyit) saydığı ve kutsal kabul ettiği din ulularının adlarını taşımaktadır. Ocaklar zaman içerisinde bu kutsal dervişlerin soylarından gelenlerce kurumsal hale getirilmiş, bu soylardan gelenlere Ocakzade (Ocakoğlu) denmiş, dedelik görevinin Ocakzade dedeler (Seyyidler) tarafından yerine getirilmesi bir gelenek halini almıştır. “Buyruk”larda da yer alan bu seyit olma koşuluna karşın keramet veya hizmet yoluyla mürşitlik payesi kazanmış bir alevi ulusunun soyundan

---

¹⁶³ Fevzi Rençber a.g.e. s.182.

¹⁶⁴ İhsan Ünlü, “Alevilikte Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri”, Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi, 2007, s. 626.

gelen dedeler de bulunmaktadır. Bu tip dedeler daha çok çelebilere bağlı ve dede, baba veya vekil olarak bilinen Ocakzade dedelerdir.¹⁶⁵

Dedelerde bulunması gereken vasıflar : “Pir olacak kimseler kâmil insanlar olmalı, Muhammed Ali’nin soyundan gelmeli, dört kapı kırk makamı bilmeli, bunlar nerden geldiğini, neden hâsıl olduğunu, aslının ne olduğunu bilmelidir. Odu nedir, mayası nedir, tövbesi nedir, farzı nedir, sünneti nedir, nafiyesi nedir, işlemesi nedir, erkânı nedir, hayâsı nedir, edebi nedir sorularının cevabını bilmelidir. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat kaçtır bilmelidir. Şeriat neyle, marifet neyle, tarikat neyle, hakikat neyle tamam olur bilmelidir. Hiçbir kusuru olmamalıdır. “Zahirle ve batınla” Hakkı bilmeli; halka karşı insafli olmalı; nefesine daima kahr eylemeli; Salihlerin hizmetinde olmalı; eli altında olanlara merhametli olmalı; halka hayır ile nasihat etmeli; fakir karşı cömert olmalı; âlimlere karşı alçak gönüllü olmalı; düşmanına güzel ahlakla karşılık vermeli; cahilin yanında söylememeli; takva ne kanaat ehli olmalı.¹⁶⁶ Evliya tarikatında hiçbir kusuru olmamalı, soyu Muhammed Ali’ye kadar dayanmalı, evliya tarikatında var olan 28 soruya cevap verebilmeli.¹⁶⁷

İsteyen herkes dede olamaz. Dede olmak için, “Evladı Resul” olmak, yani Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin soyundan gelmek gerekir fakat evladı resul bir dedenin olmadığı bölgede gerekli bilgi deneyim ve ahlaka sahip olan bir kişi (Dikme Dede)¹⁶⁸ bağlı bulunduğu dergâhın icazeti ile dedelik yapabilmektedir. “Yolun bozulmasının” önüne bu şekilde geçilmektedir.¹⁶⁹

Dedelerin Nitelikleri

Aleviliğin temel ilkelerinin yazılı olduğu buyruk kitaplarından, diğer yazılı kaynaklardan ve diğer alan araştırmalarından elde ettiğimiz verilere göre alevi dedeleri şu niteliklere sahip bulunmaktaydılar:

¹⁶⁵ Ali Yaman, “Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 s.183.

¹⁶⁶ Fevzi Rençber a.g.e. s.183-184.

¹⁶⁷ Anonim, Erkanname I, s.138.

¹⁶⁸ Geniş Bilgi İçin; Ali Yaman, “Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 s.187.

¹⁶⁹ Cafer Solgun, “Alevilik Nedir, Ne Değildir”. Timaş Yayınları, İst., 2011 s.291.

Bir ocaktan (Ocakzade) gelmek, yani Evlad-ı Resul olmaları veya hizmet ya da keramet yoluyla mürşitlik payesi kazanmış bir erenin soyundan gelen Ocakzade bir aileye mensup olmak, Bilgili, eğitici ve terbiye edici (mürebbi) olmak, Adaletli, ahlaklı ve örnek insani özelliklere sahip (mürşid-i kâmil) olmak, Temel inanç esaslarını ve uygulamayı gösteren buyruk kitaplarında yazılı esaslara ve yerleşmiş geleneksel Alevilik esaslarına uyuyor olmak.

Dedelerin İşlevleri

Alevi dedelerinin geleneksel yapı çözülmeye başlamadan önce, kırdan kente göç öncesi dönemdeki başlıca işlevleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

Sosyal ve dinsel bakımdan topluma önderlik etme ve davranışlarıyla, yaşantısıyla örnek olma,

Toplumun irşad etme (aydınlatma) ve bilgilendirme,

Toplumda birliği ve dayanışmayı sağlamak,

Sosyal ve dinsel törenleri (cem, cenaze, evlenme törenleri vb.) yönetme,

Adaleti sağlamak, suçluları düşkün etme,

İnancın, gelenekleri yaşatma ve aktarma,

Kutsal güçleri nedeniyle, maddi manevi sorunu olanların, hastaların başvuru yeri olmak¹⁷⁰

Ocak; Radloff'a göre "ocak"ın anlamlarından biri "aile, soy, sülaledir". Çağatayca'da "ocak": kabile anlamına gelmektedir. Kamus-i Türki'de "ocak" mecazen büyük aile anlamını taşımaktadır. 15. Yüzyılda tespit edilen Ebumüslimname'de geçen ocak kelimesinin "sülale" anlamına geldiği bellidir. Alevilerde ise ocak terimi, dinsel hizmetleri gören dedelerin aileleri, bu aileler çevresinde oluşan organizasyonu ifade etmektedir ve kutsal temellere dayanmaktadır. Çünkü bu ocakları oluşturmuş aileler kutsal soylara mensup, keramet sahibi ululardan gelmektedir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Ali Yaman, "Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları", Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 s.187.

¹⁷¹ Ali yaman, a.g.e., s. 180. .

Diyarbakır ve çevresindeki ocaklar Türkiye'nin muhtelif yerlerinde bağlantısı bulunan ocaklardandır.¹⁷²

Alevi inancının önemli eserlerinden olan ve her Alevi'nin evinde olmazsa olmazlarından olan buyruklarda, bu ocakların Ehl-i Beyt'ten gelen, Seyyid-i Saadet Evladı Rasuller tarafından kurulduğunu ve yine Ehl-i Beyt evlatlarınca buralarda inançsal, kültürel, sosyal hizmetlerin verildiğini öğrenmekteyiz. Özellikle de imam Caferi sadık buyruğu olarak bilinen Buyruk'ta, Muhammed- Ali yoluna girecek olan talibe nasihatte bulunurken şu ifadeleri kullanmaktadır: “ Bir kişi Hakka talip olsa, Evladı Resulden başkasına kendini teslim eylese yani bilmediği bir yerden biat ve inabe kılsa (el etek tutsa) onun meşrebi ve tuttuğu eteğin silsilesi Evladı Resule ve Muhammed-Ali hazretlerine çıkmasa, o kişinin şeyhi şeytan olur. Mahşer gününde erenler katarında ve Hak didarında mahrum kalır.¹⁷³

Dede Ocaklarının Kuruluşunda Belirleyici Unsurlar:

Soy: ocak kurucularının bazıları gerçekten soy yoluyla Ehl-i Beyt'e bağlanabilir. Şecerelere her ne kadar ihtiyatla yaklaşmak gerekse de bunların tümünün düzmece olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Hac-ı Bektaş-ı Veli de dahil pek çok alevi ereninin soyu Oniki İmama bağlanmaktadır. Ehl-i Beyt soyundan geldiklerini söylemekle birlikte çoğu Türk, azı da Kürt ve Zaza olduklarını ifade eden Ocak zadelerin bunu açıklamaları köken olarak Ehl-i Beyt soyu ile kurulan akrabalık ilişkilerine dayandırılmaktadır.

Keramet: yine sözlü geleneğe ve şecerelerde yazılanlara göre bazı ocak uluları da olağanüstü güçlere sahip olmaları ve keramet göstermeleri nedeniyle kurucu sayılmışlardır ki bazı dedeler de onların soylarından gelmektedirler. Bu kerametler arasında ateşe hükmetme, zehir içme, duvarı yürütme gibi şeyler sayılabilir. Gelenek bu kerametleri menkıbeler ve deyişler vasıtasıyla anmaktadır. Bu bağlamda örneğin Tunceli ve çevresinde tanınmış ocak ulularından Şeyh Delil Berhican'ın kuzuyu diriltmesi, Ağuichen'in zehir içmesi, Baba Mansur'un duvarı yürütmesi, Hacı Kureyş'in vahşi bir ayıya binerek yılanı kamçı yapması, Hubyar Sultan'ın kızgın

¹⁷² Geniş Bilgi İçin Bkz: Ahmet Taşgın, “Türkmen Aleviler”, Ataç Yayınları, İst. 2006, s. 80.

¹⁷³ Kadir Bulut, “Alevilikte Ocak Sisteminin Ailesel Yapılanmasındaki Kerametsel Boyutu: Düzgün Baba Örneği”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2014, s.640.

fırına girmesi, Hıdır Abdal'ın mermer taşını İstanbul'dan Erzincan'a bağlı Aşutka (yeni adı Dutluca) kasabasına atması, Sarı Saltuk'un yedi tabutta baş göstermesi, Pir Sultan Abdal'ın Hakk'a yürümesinden hemen sonra birden aynı anda görünmesi gibi nesilden nesile aktarılan olağanüstü nitelikte çeşitli kerametlerle örülü menkıbeler bilinmektedir.

Hizmet: bazı ocak uluları da Hac-ı Bektaş-ı Veli dergâhında yaptıkları hizmetleri karşılığında Alevileri özellikle inanç ve ibadet konularında eğitmek üzere görevlendirmişlerdir. Menkıbelere göre Hac-ı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Seyyit Cemal, Güvenç Abdal gibi bazı ocak ulularını Anadolu'ya Alevi taliplere dedelik yapmaları için göndermiştir. Bazı ocakların da bu şekilde ortaya çıkması muhtemeldir. Bu tür ocakların bir bölümü Çelebilerden belli zaman aralıklarında icazetname almak suretiyle ocak olmanın gerektirdiği işlevleri yerine getirmektedirler. Sözlü gelenek, Baba Mansur, Hıdır Abdal, Garip Musa, Hubyar Sultan, Ağuiçen gibi ocak ulularının kutsallıklarını işte bu unsurdan biri, ikisi veya üçüyle birlikte açıklamaktadırlar.¹⁷⁴

Diyarbakır Yöresindeki Alevi Ocakları:

Dede Garkın Ocağı: Dede Garkın¹⁷⁵, garkın boyundan olan dede anlamında bir addir. Onun doğustaki adı Numan'dır. Dede Garkın, Ali Seydi ve Şeyh İbrahim gibi iki önemli ocağın kurucularının piridir. Onun bir başka özelliği 1240 yılında ortaya çıkan Baba Resul olayına katılan halifelerin piri olmasıdır. Bu özellikleriyle Dede Garkın, Alevilik tarihinde çok önemli bir özelliğe sahiptir. Dede Garkın'ın halifeleri, Baba İshak, Baba İlyas, Şeyh Osman, Hacı Mihman, Hacı Bağadın, Aynüddeve, Ali Seydi, Şeyh İbrahim, Baba Arslanoğlu ve Dirge Babadır. Dede Garkın ocağı üyelerine Sultan Yusuf Evladı da denmektedir. Dede Garkın ocağı üyelerin ve taliplerinin bulunduğu yer Diyarbakır'ın merkez ilçesine bağlı Kadıköy'dür. Köyün eski adı Kadikenti idi. Buradaki kent köy anlamındadır. Osmanlı kayıtlarında Yukarıkadı ve Aşağıkadı olmak üzere iki köy vardır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ali Yaman, a.g.e., s.182-183, Ayrıca Bkz: Kadir Bulut, a.g.m. s. 641.

¹⁷⁵ Dede Garkın Türbesi halen Mardin'in Derik ilçesinde bulunmaktadır. Yöredeki Alevilerce yeri pek bilinmemektedir. bknz: resim-9

¹⁷⁶ Hamza Aksüt, "Aleviler", Yurt Kitap, Ank., 2012, s. 137,147.

Avuçan (Aguişen) Ocağı: Diyarbakır merkez ilçeye bağlı Şarabi köyünde Seyit Mençek kolunun üyeleri ve talipleri vardır. Söylentiye göre dedeler 5-6 yy önce Dersim'deki Bargını' den köy halkı ise Necef'ten gelmiştir. Ocağın Kadıköy ve Şükürlü'de de talipleri vardır. Yöredeki Köseli, Karaçalı, Matrani ve Tilaloy köylerinin eskiden Alevi ve Türk olduğu, zamanla Sünnileştiği ve buna bağlı olarak Kürtleştiği söylenmektedir. Şarabilerin en önemli ziyareti Güzelce Şah Türbesidir.¹⁷⁷

Baba Mansur Ocağı: Mardin ile Kızıltepe köyünde Mansuriyye köyünde ortaya çıkmıştır. Sivas, Tunceli, Malatya ve Kayseri'de Baba Mansur ocağının dedeleri ve talipleri vardır. Türkmen Hacı Köyündeki Baba Mansurlular ilk yurtlarının Mardin Mansuriyye olduğunu söylüyorlar.

Beyazıd-ı Bostan Ocağı: Türkmenhacı köyünde üyeleri ve talipleri bulunan ocak, Beyazı Bostan, Beyazıdı Bostan ve Beyazıdı Bestam biçimlerinde telaffuz etmektedir. Ocağın Hatay Kırıkhan kökenli olduğu söylenmektedir. Gerçekten de Hatay'ın Kırıkhan kasabasındaki Romalılardan kalma kalede yöre halkının Beyazıd Bostanı dediği bir türbe vardır. Bu türbe Reyhanlı oymağının yöneticisi olan Mürseloğullarından Mustafa Paşa'nın girişimi ile On Dokuzuncu yy. da onarılmış ayrıca türbeye bir cami yapılmıştır. Mürseloğullarının anlattığına göre, devlet görevinden emekli olan Mustafa Paşa hacca gitmiş, orada "Evliya dosyasına" baktırarak Beyazıd Bostanının asıl adının Eba Yezidi Bestami olduğunu öğrenmiştir ve türbe binasının yazısı bu bilgiye göre düzenlenmiştir. Doğal olarak bu evliya dosyasının gerçekle bir ilgisinin olmadığını söylememiz gerekiyor. Türkmenhacı köyündeki Beyazıdı Bostan Ocağının mürşidi Gaziantep yöresinde Musa Kazım olarak anılan dede ocağıdır. Musa Kazım ocağı Batı Anadolu'daki çeplilerin de dede ocağıdır. Akkoyunlularda beyaz atlı bir oba vardı. Tarihçiler bu obayı bayat biçiminde yorumlama eylemindedir. Kitabı Diyarbekiriyye'de defalarca adı geçen beyaz obası konumuz olan Beyazıdı Bostan ocağına ad veren bir topluluk olabilir. Ancak; başka bir olasılık bundan daha güçlüdür. 1565 tarihinde Şarki Amit yöresinde Bayezidlü ve Bestam Viranı adlı yerleşimler kayıtlıdır. İki topluluk adının birleşimi Beyazıd Bestam olmaktadır ki bu ocağın telaffuzudur.

---

¹⁷⁷ Hamza Aksüt a.g.e. s. 220.

Sarı Saltuk Ocağı: Bismil'in Seyithasan köyünde yaşayan ocak üyeleri buraya İmamakil köyünden gelmiştir. Bilindiği gibi Sarı Saltuk, Hacı Bektaş' ın yanındaki erenlerdir ve Hacı Bektaş tarafından Dobrucaya gönderilmiştir. Ocağın Anadolu'daki öteki kolu Tunceli yöresindedir.

Battalgazi Ocağı: Bismil'in Türkmenhacı köyündedir.

Ersefil Bozkurt Ocağı: Türkmenhacı köyündedir. Alevi gelenekte kalender Bozkurt adlı bir erenden söz edilmektedir.¹⁷⁸

2. Alevi Hukuk Sisteminde Düşkünlük

Buyruklarda sosyal bir otokontrol sistemi olarak suç ve ceza konusu da işlenmektedir. Cezalar işlenen suçun/ günahın mahiyetine göre değişmekte olup daha çok belli miktarlarda maddi cezaları içermektedir. Verilen en büyük ceza ise düşkünlük olup bireyin yaşadığı toplumdaki izole edilmesi ve yalnızlaştırılmasıdır. Özellikle kapalı toplumlar halinde yaşayanlar için düşünüldüğünde son derece ağır bir cezadır.¹⁷⁹

Alevi inanç ve öğretisine uymayan, verdiği ikrarı bozan, suç işleyen kişiye cemlerde yapılan sorgu ayininden sonra suçun ağırlığına göre belli bir süre için yoldan, erkândan düşürülmek, toplumdaki uzaklaştırılmak suretiyle yapılan cezalandırmaya “düşkünlük” denir. Düşkünlük cezası verilen kişiye ise “düşkün” denir. Düşkünlük ahlaki değerlere inanç, örf ve adetlere dayalı bu hukuk sisteminin en ağır yaptırımlarından biridir. Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş düşkünlük kurumu, Anadolu kültür ve inanç mozağının önemli unsurlarından biridir. Coğrafi sosyal ve siyasi nedenlerle merkezi yönetimlerle arasında daima uyum problemi yaşayan göçebe unsurlar sorunlarını, davalarını kendi içlerinde çözüme kavuşmuşlardır. Bu sayede kendi aralarında hem hızlı hem pratik hem de caydırıcılığı olan bir düzen oluşturmuşlardır. Kendi içlerinde bu yargılama usulü Alevilerin örf ve adetlerine sıkı bir şekilde sarılmalarına sebep olmuştur. Düşkünlük, Alevilik toplumunun bütün koşullara rağmen birliğini koruyarak günümüze

¹⁷⁸ Hamza Aksüt, “Anadolu Aleviliğinin Oluşum Yerlerinden Biri Olarak Diyarbakır Yöresi”, Uluslar Arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 2004, s. 754-756.

¹⁷⁹ Doğan Kaplan, a.g.e., s. 297.

gelmesinde işlevi göz ardı edilemeyecek kadar etkinliğini koruyan bir sistem olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan aleviler toplumsal hayatın düzenli bir şekilde devamını sağlayacak, meşruiyetinin kaynağını dinden ve toplumun değerlerinden alan kuralla belirlemişler ve bu kuralları işlevsel kılma gayesiyle mahkeme kurmuşlardır. Bu mahkeme genellikle cemlerden önce kurulur. Canlar ve talipler dinlenir. Derdi ve sıkıntısı olanların dertleri ve sıkıntıları çözüme kavuşturulur. Dede bugünkü hâkim ve savcılarının gördüğü işlevi dini bir kisve ile bu hak mahkemelerinde görürdü. Suçlu dedenin verdiği cezaya razı olur; bazen de dede suç işleyen talibi Alevi toplumunda en ağır ceza olan düşkünlük ile cezalandırır. Tören başlangıcında öğütler verilmeden önce kişi “bu yol güçtür, ateşten gömlektir giyilmez, demirden leblebidir çiğnenmez, kıldan ince köprüdür geçilmez, kılıçtan kesindir dayanılmaz, demirden yaydır çekilmez, gelme, gelme! Dönme, dönme! Gelenin malı dönenin canı ...” bu uyarı yolun zorluğunu ve bu yoldan dönüşün vereceği sıkıntının ne kadar çok olacağını göstermesi açısından büyük önem arz eder. Bu uyarıdan sonra kişiye uyması gereken kuralları şöyle sıralar.

- Mürşidini, pirin, varisin ve gerçek baban; rehberini ise gerçek anan bil.
- Eline, diline, beline sahip ol.
- Yalan söyleme.
- Haram yeme.
- Gıybet etme. (Arkadan dedikodu etme.)
- Şehvetperest olma.
- Kibir ve kin tutma, kimseye haset etme. Garaz, buğz ve inat etme.
- Gördüğünü ört, görmediğini söyleme. Elinle koymadığın şeye yapışma.
- Elinin ermediği yere el uzatma.
- Sözünün geçmediği yere söz söyleme.
- İbretle bak.
- Hilm (Yumuşaklık) ile söyle.
- Küçüğe izzet, büyüğe hürmet ve hizmet eyle.
- İkrarını saf eyle.
- Hakkı kendi özünde mevcut bil.
- Erenlerin esrarına agâh ol.
- Özünü böylece bu yolda sabitkadem eyle.

Bu ant içme erkek ve kadın için aynıdır. Bu andan sonra artık dönüş olmaz. İkrarı bozan, verdiği anttan dönen için ceza ne ise uygulanır. Toplum karşısında kendi isteği ile kimsenin zorlaması olmadan bu andı veren, bu koşullardan sapar, azar yâda yoldan çıkarda düşkün olur. Alevilerin toplum olarak birlik ve beraberlikten ayrılmamalarının sebeplerinden biri de kurdukları halk mahkemeleri, dini veya örfi yargılamadır. Düşkünlük meydanı toplumun düzenle devamının sağlanmasına hizmet eden yerdir. Dede kendi cemaati arasında çıkan veya çıkması muhtemel problemlere çözümü burada üretir. Talip ve canların birlik ve beraberliğini burada sağlar.¹⁸⁰

Düşkün olan kişi işlediği suçun niteliğine göre sürekli veya geçici bir şekilde cezasını çekmektedir. Bu noktada cezaları belirleyen ise yörenin önde gelen dede ve müşitleridir. Burada cezanın sürekli olmasına yol açan suçlar, cinayet ve ırza tecavüz etme ile Hz. Ali ve Ehli Beyte dil uzatmaktır. Bu ağır suçları işleyen kişinin düşkünlüğü hiç kalkmaz ve hayat boyu topluluk tarafından dışlanır. Buna karşılık daha hafif sayılabilecek zina, hırsızlık ya da kadın boşama gibi suçları işleyenler eğer suçlu olduklarını kabul edip pişman olurlarsa geçici bir süre, yine suçun derecesine ve yol açtığı sonuçlara göre bunun sonuçlarına katlanmaktadırlar.¹⁸¹

Yöredeki Alevilere göre düşkünlüğün cezası en az 7 yıldan başlamaktadır.

3. Musahiplik

Musahiplik; buyruklarda talip ve sufi kavramlarından sonra en çok kullanılan kavram musahipliktir. Musahip kelimesi etimolojik olarak Arapçada s-h-b masdarından gelip dost, arkadaş edinmek anlamlarına gelir, musahip ise fiilin özne (ism-i fail) olup dost ve arkadaş anlamına gelir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dostları, arkadaşları anlamına gelen sahabe ve ashab kelimeleri de aynı köktendir.¹⁸²

Alevilik geleneğinde musahiplik, alevi inancında terim olarak, ikrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının seçtiği kefil anlamında yol kardeşliği demektir. Bu yol kardeşliğinin daha geniş olan tanımı ise şöyledir: “daha önce ikrar vermiş olan ve

¹⁸⁰ Fevzi Rençber, a.g.e., s. 186-189.

¹⁸¹ Harun Yıldız, a.g.e., s. 235.

¹⁸² Doğan Kaplan, a.g.e., s. 207.

kan bağı da taşımayan evli iki kişinin eşleri ile birlikte, dedenin ve cem topluluğunun önünde, Hakk'a yürüyünceye kadar kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına dair söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan manevi bir kardeşliktir. Musahipliğin yolun gereği olduğu ve bu dünya hayatında insanlar arasında dayanışmayı hedeflediği için yol kardeşliği, ayrıca bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliği ve musahibine karşı kişinin yaptıklarından, öte dünyada sorumlu tutulacağı için de bazı yörelerdeki ifadesiyle, ahiret/ahret kardeşliği ve can kardeşliği gibi isimler de verilir. Musahipliğin başlıca özellikleri şunlardır: Alevilik inancının gereğidir ve gerçekleştirilmesi için toplumsal baskı uygulanır; dini bir törenle gerçekleşir; katı kuralları vardır; sorumlulukları inancın gereği olarak kabul edilir; sorumlulukları ideal örneklere uygun bir şekilde yerine getirmenin gerekliliğine inanılır; sorumlulukların ihmal edilmesi inancın temel prensiplerinin ihlal edilmesi olarak kabul edilir; musahiplik, taraflara hem inanca kabul edilme imkânı hem de toplumda sosyal güvence vermektedir; sadece kişiler değil, aileler de akraba olur ve sorumlulukları daha sonraki kuşaklar için de geçerlidir; bireyler musahibini seçmede özgürdürler, fakat musahiplik ilişkisi kurmuş kişiler, bu ilişkiyi sürdürmeleri için inançla temellendirilmiş güçlü bir toplumsal baskı ve kontrolle karşılaşır.¹⁸³

Musahiplik kurumunun kökeni ile ilgili olarak farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu çerçevede daha çok sözlü kültüre dayanarak kimliklerini oluşturan Alevi-Bektaşiler ile bilimsel/akademik çevreler arasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Alevi-Bektaşi çevrelerde hâkim olan anlayışa göre bu gelenekle ilgili olarak, eski Türk inançlarından ziyade genellikle İslami birtakım temellendirmelerin yapıldığı görülmekte olup musahiplik, Hz. Peygamber döneminden kalma kutsal bir gelenek olarak kabul edilir. Bu çerçevede Hz. Muhammed'in arkadaşlarıyla birlikte 622 yılında Mekke'den Medine'ye yapmış olduğu hicretten hemen sonra, Medine'de Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin kardeş/musahip olmalarına ve dolayısıyla Medineliler (Ensar) ile Mekkeliler (Muhacirun) arasında yapılan kardeşlik anlaşmasına dayandığı kabul edilir. Buna göre Hz. Muhammed hicretten hemen sonra müminlerden kendilerine ölene kadar bozulmaması şartıyla bir kardeş tutmalarını istemiş ve

¹⁸³ Mehmet Yazıcı, "Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi, 2014, s. 732-733.

kendisi de Hz. Ali'yi musahip olarak seçmiştir. Alevi Bektaşî çevrede yaygın olan inanç budur. Bunun yanında Alevi Bektaşî çevrelerde Hz. Muhammed' in miraç çevresinde kırklar meclisine katıldıktan sonra arkadaşları ile görüşerek onlara “Her iki kişi birbirini kardeşliğe kabul etsin” dediğine ve birbirleri ile musahip olmalarını istediğine inanılır. Buna göre arkasından kendisi de Hz. Ali ile musahip olmuştur. Ayrıca musahiplik Hz. Peygamberin veda haccı dönüşünde Gadir-i Hum mevkiinde yaptığı konuşmaya ve burada Hz. Ali' ye göstermiş olduğu yakın ilgiliye de dayandırılır. Tüm bu görüşlerin ortak noktası Hz. Muhammed ile Ali'nin kardeşliğidir ve sonuçta musahiplik, Hz. Muhammed ile Ali' nin kardeşliğinin bir simgesi olarak görülür. Yine Alevi Bektaşî çevrelerde kutsal bir kitap olarak görülen buyruğun ikinci başlığı “Peygamber ile Ali' nin musahip olması” şeklindedir ve musahipliğin açık bir biçimde Hz. Muhammed ile Ali' den kaldığı hatta daha öncelere çıkıp Hz. Âdem ile Cebrail' e dayandığını böylece evrenin oluşumuna kadar uzandığını ifade etmektedir. Bu inanca göre gök ve yer yaratıldığı zaman Cebrail Hz. Âdem' in beline kuşak bağlayıp onunla kardeş olur. Diğer meleklerde bunu kutlamak için onlara helva ve ekmek getirir. O sırada Havva orada olmadığı için Âdem ona bir parça ayırır. Daha sonra Cebrail aynı kardeşlik bağı Muhammed ile de kurarak ondan aynı bağı tüm insanlar arasında kurmasını ister. Bunun üzerine Hz. Muhammed kendisine musahip olarak Hz. Ali'yi seçer. Aynı gömleği giyerek bir bedende iki baş görünürler.¹⁸⁴ Buyruklarda Musahipliğin tarihsel kökeni birçok bağlamda anlatılmaktadır. Risale-i Şeyh Safi' de marifetin beşinci makamı olarak musahiplik zikredilir. Burada musahipliğin Hz. Muhammed ve Hz. Ali' den kalışı şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Peygamberin son haccından dönüşte Cebrail, “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bun yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”¹⁸⁵ Ayetini getirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabına bir minder hazırlamalarını ister, minber olacak kereste bulunamayınca deve palanından minber hazırlarlar. Minbere çıkan Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin elinden tutar ve insanlara hitaben, “Ey insanlar! Ben sizin efendiniz değilim” diye sorar. “Evet,

¹⁸⁴ Harun Yıldız, “Alevi Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 401.

¹⁸⁵ Maide: 5/67.

öylesin.” Cevabını alınca Hz. Ali’ ye döner ve “ya Ali ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın” der ve Hz. Ali’yi kendine musahip kılar. Bu esnada cennetten bir gömlek getirmiş olan Cebrail gömleği verir. Hz. Ali gömleği giyince Hz. Peygamber “ etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur.” Der. Daha sonra yine Hz. Muhammed, “ ben sendenim sen bendensin, tüm peygamberlerin çocukları kendi sulblerinden geldi, benim çocuklarım senin sulbünden gelsin.” Der. Daha sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten olmuşlar. Son bir kez daha giydiklerinde başta ve tende bir olmuşlardır. Aynı yazmada kardeşlikle ilgili bir de şöyle bir anlatım mevcuttur. İslam ortaya çıkıp Müslümanların sayısı çoğaldıkça inananların bir araya gelip yol, erkân ve irşat yürütebilmeleri için Hz. Peygamberin emri ile bir ev toplanma yeri olarak düzenlenir. Hz. Resulun emri ile Hz. Abbas tüm müminleri o eve davet eder. Hz. Ali ve tüm inananlar eve vardıklarında Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin elinden tutar “Ey kardeşim Ali” der ve Hz. Ali ile kardeş olurlar. Orada hazır bulunan müminler de birbirleri ile kardeş olurlar. İşte bu sebeple müminler birbirlerine “kardeş” diye seslenirler.¹⁸⁶

Alevi grupları içinde bu gelenek yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Musahiplik geleneğinin işlevselliğini yitirmeden günümüze kadar gelmesinin şehir merkezlerinden uzak yaşayan Alevilerin kendi aralarında çıkacak problemleri azalttığını ve toplumun huzurlu bir şekilde yaşamasına vesile olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel süreçte din kardeşliğinin kan kardeşliğinden önemli olduğunun ortaya konması, aynı duygu ve düşüncelere sahip olan bireylerin musahiplik sayesinde birbirlerinden sorumlu tutularak işlevsel bir kontrol mekanizmasının oluşturulması musahiplik kurumunun faydalarını açıkça ortaya koymuştur. Musahiplik kurumu askerin ve polisin olmadığı yerde bireylerin kendilerini sorumluluk altında hissederek toplumsal birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasının hedeflemişlerdir. Musahip olacak kişiler için cem erkânı düzenlendikten sonra iki aile birbirlerinin dünya ve ahiret kardeşi olarak ilan edilir. Musahiplik kurumu, musahip olan kişilere beraberinde bazı yaptırımları ve sorumlulukları getirir. Musahip aileler birbirlerinin her zaman yanında olur acılarına ve

---

¹⁸⁶ Doğan Kaplan, a.g.e., s. 207-208.

sevgilerine ortak olurlar. Aralarındaki bu sorumluluk ölünceye kadar devam eder. İki aile birbirlerine karşılıklı olarak hayat boyunca sigortalamış olurlar. Aileler arasında yapılan bu dayanışma Anadolu Aleviliğine özgü farklı bir birlik ve beraberlik örneğidir. Musahiplik kurumun sonucu olarak musahip ilan edilen ailelerin çocukları öz kardeş olarak kabul edildiklerinden birbirleri ile evlenemezler.¹⁸⁷

Diyarbakır Alevileri de diğer Aleviler gibi musahip edinerek Hak-Muhammed-Ali yoluna girerler. Hz. Muhammed ve Hz. Ali musahip olmuşlardır. Medine' de ensar ve muhacir kardeş olmuşlardır. Bu sebeplerden dolayı musahiplik çok önemlidir. Yöreden, Alevilerin kendi aralarında anlaşabilecekleri bir aileyi musahip kabul etmeleri dini bir gereklilik kabul edilmektedir. Musahiplik bireylerin birbirlerinden sorumlu olmalarını sağlar. Musahiplerden biri diğerinin günahlarına engel olamıyorsa dedeye gidilir, durum arz edilir ve musahibi değiştirilir. Musahiplik erkânları bugün Diyarbakır yöresinde yaygın olmamakla beraber ihtiyaç duyulduğunda yapılmaktadır. Diyarbakır Aleviliğinde musahiplerde bulunması gereken özellikler ve musahip ailelerin uyması gereken dini sorumluluklar geleneksel Anadolu Aleviliği ile benzerdir.¹⁸⁸

Diyarbakır yöresinde musahiplik ve musahipliğe bağlı yapılması gereken erkân nadiren icra edilmektedir. Yörede musahip ve yol kardeşi edinme gibi gelenek çok az uygulanmaktadır. Kendileri ile görüşme yaptığımız alevi dedeleri çeşitli sebeplerle musahiplik kurumunun işlevselliğini yitirmesinden şikâyetçi olduklarını musahipliğin gereklerini yerine getirmenin zor olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁸⁹

4. Alevi Örgütlenmesinde Dernek Vakıf ve Cemevleri

Alevi dernekleri arasında en çok göze çarpan, en çok faaliyet yapan, gerek yurt içinde ve gerek yurtdışında en fazla şubeleri bulanan Hacı Bektaş-ı Veli Dernekleri, Pir Sultan Abdal Dernekleri, Pir Sultan Abdal Canlar Derneği çeşitli illerde bulunan dernekler bulunmaktadır. Özellikle Alevilerin kendi kurumlarını kurmakta zorlandıkları dönemlerde dernekler Alevi örgütlenmeleri için yasal bir zemin

---

¹⁸⁷ Fevzi Rençber, a.g.e., s.193.

¹⁸⁸ Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

¹⁸⁹ Hasan Baykut, Diyarbakır Doğumlu, Dede.

oluşturmuştur. Özellikle cemevi kavramının kullanılmadığı dönemlerde dernekler Alevi örgütlenmesi içinde en büyük paya sahip olmuşlardır. Derneklerin kuruluşu 1980 yıllarından itibaren daha fazla yoğunlaşmıştır. Özellikle yurt dışında bulunan Alevilerin örgütlenmeleri sonucu Türkiye’de de benzer kurumlar kurulmuştur. Bugün Aleviler nasıl serbestçe cemevi kurabiliyorlarsa o günlerde de Aleviler dini ritüellerini vb. faaliyetlerini dernekler çatısı altında yapmışlardır. Bunun dışında değişik şehirlerde kurulan Alevi dernekleri de mevcuttur. Bunlar dernek altında hala faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Hüseyin Gazi Derneği, Hacı Bektaş Veli Kültür Ve Tanıtma Dernekleri, Garipdede Derneği, Garip Musa Kültür Derneği, Kızılırmak Köy Dernekleri Meclisi, Halk Ozanları Derneği, Umut Kültür Sanat Ve Yardım Derneği, Kayseri Hacı Bektaş-1 Veli Kültürünü Araştırma, Yaşatma Ve Dayanışma Derneği, Beykoz Erenler Derneği, Şücaattinveli Turizm Ve Tanıtma Derneği, Niksar Hacı Bektaş-1 Veli Eğitim ve Kültür Derneği, Anadolu Kültür ve Görgü Derneği, Alevi Bektaş Kültürünü Tanıtma Derneği, Âşık Veysel Kültür Derneği vb. dernekler değişik şehirlerde faaliyetlere devam etmektedirler.¹⁹⁰

Alevi örgütlenmesine baktığımız zaman vakıf adı altında da Alevilerin örgütlendiklerini görmekteyiz. Vakıfların Alevi örgütlenmesi içinde payı büyüktür. Bu gün aktif olarak devam eden vakıflar olmakla beraber geçmişte çeşitli sebeplerden dolayı kapatılan vakıflarda mevcuttur. Aleviler tarafından kurulan, bugün faaliyet gösteren başlıca vakıflardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

a-Anadolu Kültürünü Koruma Ve Araştırma Vakfı: 1992 yılında Ankara’da kuruldu. Yönetim kurulu: Kanber Sönmez, (Başkan)İsmet Erdoğan, Abdurrahman Kurtaslan, Ali Sümer, Gülten Demirhan, Mesut Baş, Vedat Ertürk tarafından kurulmuştur. Vakfın amacı Anadolu kültürlerini köken kültürü bazında araştırmak, geliştirmek, yaymak, korumak ve diğer kültürlerle ilişkilerini ortaya çıkarmak.⁹ Bu

---

¹⁹⁰ Fevzi Rençber, “İstanbul’da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2008, s,5; Ayrıca Bkz. İlyas Üzüm, “Alevi Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevilikle İlişkisi”, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler, Bektaşiler, Nusayfiler, 1999, s. 335-375.

gün hala aktif olarak faaliyet göstermektedirler. Kültür Bakanlığı ile beraber çeşitli organizasyonlar yapmaktadırlar.

b-Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı Vakfı: Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesinde bulunan Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı hem resmi anma günlerinde hem de normal zamanlarda giderek hızlanan bir seyirle ziyaretçi akınına uğramaktadır. Özellikle resmi anma günlerinde binlerce insan ilçeye gelmekte ve bunların konaklama ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması problem olmaktadır. Vakıf 1995 yılında Hacıbektaş'a gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olmak, tarihi yerleri işletmeye açarak o yerlerin tanıtımını yapmak amacıyla kurulmuştur.10 Bugün vakıf resmi anma günlerinde Kültür Bakanlığı ile beraber ortak çalışmalar yapmaktadır. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin akınına uğramaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'den dolayı Alevilerce kutsal kabul edilen ziyaret yerlerinden birisidir. Bu sebepten dolayı vakıf kurulması ve beraberinde gelen ziyaretçilerin ihtiyaçları karşılanmaktadır.

c-Hacı Bektaş-ı Veli Eğitim Ve Kültür Vakfı: Vakıf 1995 yılında Niksar'da (Tokat) kurulmuştur. 100 dolayında oluşan vakfın amacı "Anadolu kültür mozaği içinde milletin birlik ve beraberliğini, vatanın bölünmez bütünlüğünü pekiştirmek için öteden beri halk arasında var olan yanlış anlayışları sona erdirmek, bunun yerine karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörüyü hâkim kılmak; Hacı Bektaş-ı Veli'nin felsefesini, yaşamını, yaşam anlayışı ve değer yargılarını, kültürünü, birikimini, düşünce törelerini, İslam tasavvufunu yurt çapında tanıtmak" biçiminde özetlenmiştir.

d-Semah Kültür Vakfı: Adını cem ayinlerinin belli bir aşmasında bağlama eşliğinde kadın ve erkek canların çalınan ezgiler eşliğinde dönmeleri anlamına gelen semahtan alan vakfın kurulma faaliyetlerine 1989'da başlanmış, ancak vakıf senedinde, vakfın amaçları içerisinde yer alan "Alevi kültürünü yaymak ve tanıtmak" ifadesinin medeni kanundaki "belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek gayesi ile kurulan vakıfların tesciline karar verilemez" hükmü gereği resmi anlamda kurulamamış, uzun süren mahkemeler ve itirazlar sonunda geçtiğimiz günlerde resmi onay alabilmiştir. Vakfın altı şubesi bulunmaktadır. 12 Bunların dışında Alevi ve Bektaşiler tarafından kurulan değişik yerlerde vakıflarda bulunmaktadır. Bu vakıflar küçük olmakla beraber faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu vakıflar: Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı, Ehl-i Beyt İnanç Eğitim Ve Kültür Vakfı, Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı, Cumhuriyetçi Eğitim Vakfı 13, Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı,

Aydost Vakfı, Ozanlar Vakfı, Kayseri Hacı Bektaş-ı Veli Kültürünü Araştırma Vakfı ve Tunceliler Vakfı Aleviler tarafından kurulan ve faaliyetlerine devam eden vakıflardır.¹⁹¹

1970'lerden sonra yurt dışına çalışmak için giden Aleviler gittikleri yerlerde kendi dernek, federasyonlarını kurarak örgütlenmeye çalışmışlardır. Türkiye'deki dernek, vakıf, kültür evleri ve cemevlerinin kurumsal manada temelinin oluşturulmasında esin kaynağı olmuştur.¹⁹²

Yaptığımız araştırmada yöredeki Alevilerin geçmişte farklı yerlerde ibadet yaptıklarını, günümüzde ise dernek ve vakıflar bünyesinde kurdukları cemevlerinde erkânlarını yürüttüklerini gözlemlemekteyiz. Yöredeki Alevilere göre Cemevleri Hak-Muhammet-Ali aşkını gözetenlerin toplandıkları mekânlardır. Güzel davranışların sergilendiği, sevgi, barış, hoşgörü, edep ve erkân yerleridir. Birlik ve beraberliğin sağlandığı, eğitim ve öğretimin merkezleridir. Sorunların çözüme kavuşturulduğu, geleceğe dair planların yapıldığı, inanç, ibadet ve erkânın uygulandığı, bir olma birlik olma birlikte hareket etme şuurunun kazanıldığı mekânlardır. Yörede bulunan bütün Alevilerin birleştiği, görüştüğü, tanıştığı, kaynaştığı, muhabbet ettiği mekânlardır. Sosyal ve kültürel anlamda her türlü konuların konuşulduğu, gerek duyulan konuların dede tarafından açıklandığı, yol, yöntem, erkân, öğrenildiği mekânlardır. Ayrıca cemevlerinde kütüphane ve misafirhane bulunması sosyal ve kültürel faaliyetlere verilen önemin bir göstergesi olmaktadır. Alevi kaynakları ve aleviler hakkında yazılmış kitap, dergi makale vs. her türlü ilmi çalışmayı cemevi kütüphanesinde bulmak mümkün.

Yörede bulunan Cemevleri sayıca çok azdır. Bismil'in Türkmenhacı köyünde cem erkânının yürütüldüğü ve yöredeki Alevilerin toplandıkları gayr-ı resmi faaliyet yapan ve yönetimini yörenin dedesi Hasan Baykut' un yaptığı bir cemevi var. Diyarbakır merkezde 2013 yılında belediyenin desteğiyle kurulan Pir Sultan Abdal kültür derneği bulunmaktadır.

---

¹⁹¹ Fevzi Rençber, "İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri", Yüksek Lisans Tezi, İst.,2008, s. 5-7

¹⁹² Fevzi Rençber, "İstanbul'da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri", Yüksek Lisans Tezi, İst., 2008, s. 7.

5. Alevilerin Devletten ve Toplumdan Talepleri

1- Diyanet işleri başkanlığı toplumdaki bütün dinsel ve mezhepsel katmanların dinsel inançlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmeli Din İşleri Yüksek Kurulu oluşturularak doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı özerk konuma kavuşturmalı ve nüfus oranında genel bütçeden pay verilmesi

2- Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Kuran ve Ehli Beyt, Alevilik Ahlak Yasası ve anlayışları Alevilikte Cem, On iki hizmet, Sema, Musahiplik, Kirvelik, Hızır ve Muharrem oruçları, dört kapı kırk makam, üç sünnet, yedi farz, on iki farz, Alevilik Edebiyatı, Alevilik Erkanları ve ibadetleri mutlaka yer almalıdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri mezhepler üstü modern şekilde yeniden hazırlanmalıdır.

3- Bağlama okullarda çalgı aleti olarak kabul edilmelidir.¹⁹³

4- Devlet radyo ve televizyonlarının Alevi-Bektaşî kültürünü tanıtıcı programlar yapılması,

5- Üniversitelerde Alevilik ve Bektaşîlik ile ilgili bölümlerin açılması,

6- Örgün eğitimin bütün aşamalarında Alevilik ve Bektaşîlik ile ilgili bilgilerinin öğretildiği ders kitaplarının okutulması,

7- Alevi inanç önderlerine devlet tarafından maddi manevi destek sağlanması,¹⁹⁴

8- Cem evine hizmet edenlerin maddi manevi desteklenmesi, cem evlerine bütçe ayrılması, elektrik, cem evlerinin su faturası gibi masraflarının karşılanması,

9- Cem evlerinin ibadet yeri olarak tanınması ve yasal statüye kavuşturulması,

10- Alevi toplumunun geleceği olan gençler, kimlik arayışı içinde olup kim olduklarını bilme noktasında sıkıntı yaşamaktadırlar. Alevi gençleri dini bilgilerini Alevi vakıf, dernek, cem ve kültür evlerinde öğrenmektedirler. Eğer Alevilik konusunda eşitlik bir yaklaşım sağlanırsa Alevi Bektaşî gençleri inançlarının gerektirdiklerini bilecektir. Gençlere alevi din algısını geleneklerini, göreneklerini ve kültürlerini öğretecek etkin ve donanımlı yetkin bir kurumun olmaması gençleri

¹⁹³ Ercan Geçgin, "Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi", 1. Uluslar Arası Dersim Sempozyumu, Ekim 2010, s.238-239.

¹⁹⁴ Hidayat Ulugerçek: "Diyanet Mensupları Nasıl Ki Devlet Memuru Olarak Maaş Alıyorsa Alevi Dedeleri de Devlet Memuru Sayılmalı ve Kendilerine Maaş Bağlanmalıdır.

kimlik arayışına düşürmekte ve dini algılarını yozlaştırmaktadır. Dini anlamda yeterli eğitimi alamayan Alevi gençler İslam anlayışını öğrenememekte bunun sonucunda inanç boşluğuna düştüklerinden, farklı amaçlar için rahatlıkla kullanılabilmekte ve çeşitli örgütlere katılabilmekteler. Bu konuda gerekli önlemlerin alınması ve ülkemizin geleceğinin teminatı olan gençlerin dini eğitimlerini alabilmeleri için gerekli olan okul, enstitü ve kursların kurulması acil bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

195

Yöredeki aleviler Aleviliğin seçmeli ders olarak okullarda kabul edilmesini, din ve vicdan hürriyetinin önündeki engellerin kaldırılmasını, alevi hizmetlerinde bulunan kişilerin devlet tarafından maaşa bağlanmasını, diyanet işleri başkanlığının yeniden yapılandırılmasını, cem evlerinin Alevilerin ibadet yeri olarak tanımlanmasını ve devlet tarafından yasal statüye kavuşturulmasını istemiştir.

6. Cem Erkânında İcra Edilen Eserlerden Örnekler

DÜVAZIMAM- I

Medet, Mürvet dedim kapına geldim
 Muhammed Mustafa, Ali gel yetiş
 İsyân deryasına gark olup kaldım
 Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli gel yetiş
 (Noksani)

DÜVAZIMAM- II

Allah medet Ya Muhammed Ya Ali
 Bizi dergâhından mahrum eyleme
 Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli
 Bizi dergâhından mahrum eyleme

(Derviş Muhammed)

---

¹⁹⁵ Fevzi Rençber, a.g.e., s.197.

DÜVAZIMAM- III

İnayetleri bize fazlı Huda' dan

Umarım kurtara cümle beladan

Her dem ki şefaata eyle Muhammed

Evvel himmet Aliyyel- Mürteza' dan

(Şah Hatayi)¹⁹⁶

Düvazimamlar okunup bitince dede dua eder, canlar secde 'ye varır, ardından tevhidler başlar. Bilenler meydanın ortasında tevhid halkası oluşturur, cemaati coştururlar. Tüm cem erenleri de gönülden tevhid çekerler. Coşku içinde canlar “Allah,Allah” diye yakarırılar. Zakirler tevhid ritmini hızlandırır, tevhid çeken canlar da ellerini önce ağır ağır dizlerine vurarak, sonra dedenin işaretiyle el tutturularak bir sağa bir sola doğru hareket ederek halka tevhidi hızlanır. Halkadakilere üç kez el çırpılır. Tevhid hızlanır ve yavaşlayarak son bulur.

TEVHİD

Medet hey Allah'im medet

Gel dertlere derman eyle

Yetiş ya Ali, Muhammed

Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah

Allah, Allah, Allah, Allah

Hasan Hüseyin aşkına

Yardım edesin düşküne

İmam Zeynel'in aşkına

Gel dertlere dermen eyle

Allah, Allah, Allah, Allah

---

¹⁹⁶ Mehmet Yaman, “Alevilik ve Bektaşlıkte Temel Ayin ve Erkanlar”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 s. 339.

Allah, Allah, Allah, Allah

İmam Bakır'ın katına
Cafer'in İlm-i zatına
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah
Şah Taki'nin ve Naki'nin
Askeri'nin ve Kemteri'nin
Yarlıgamak senin şanın
Gel dertlere derman eyle

Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

Var Allah'tan dilek dile
Mehdi sahip zaman gele
Dedem-oğlu secde kıla
Gel dertlere derman eyle
Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, Allah, Allah

Tevhidin son nakaratı iki kez tekrarlanır ve tevhid son bulur. Tevhidlerin (üç ayrı tevhid okunur) sonunda canlar secdeye varır. Dede dua eder. “dar çeken bacılar didar göre erenler sefaya ere” deyip kısa süre dinlenildikten sonra miraclama ve semah hizmeti başlar.

MİRACLAMA

Evveli ahiri Allahu Ekber
Cemalin nurundan doğdu bu gevher
Muhammed Mustafa İmamı Haydar
Oldu bu gevherden Keyvan hu deyu

Tecelli eyleyip iş başa geldi
 Gevher arar derya hep arar cuşa geldi
 Çarh-ı felek anda cümbüşe geldi
 Dem bu demdir döner devran hu deyu
 Muhammed en son peygamber oldu
 Ali evliyaya şah sürur oldu
 Selman Muhammed'e rehber oldu
 Ol günde yürüdü erkân hu deyu
 Erenler gizliydi ol ser mekânda
 Muhammed'le Ali bir idi anda
 Okuyup özünü ulu divanda
 Yedi kez çağırdı sultan hu deyu
 Bir üzüm tanesi ol şah elinde
 Kırklar verildi kısmet gününde
 Çıkınca Mustafa mirac yoluna
 Şehadet eyledi Selman hu deyu
 Bir üzüm tanesi getirdi Selman
 Kırklarda ol demde gördüler üryan
 Muhammed şerbeti ezmişti heman
 İçti şerbetten her can hu deyu
 Kırklar dahi içtü cümle mest oldu
 Şahı Merdan cümlesinden üst oldu
 Hezar post bağlayıp kemer best oldu
 Semaha girdiler hemen hu deyu
 Kırkların birine neşter uruldu
 Aktı kanı cümle isbat olundu
 Hakk anda mevcuttu mevcut bilindi
 Hu Allah çağırdı sultan hu deyu
 Hu demenin aslı böyledir böyle
 Zahit nedir sözüm gel beri söyle
 İmanın tazele şehadet eyle
 Gel sende yüzünü boya hu deyu
 Kul himmet sermest olalı

Gel sende boyan yüzün hu deyu

Ali'nin aşkına yola düşeli

Hayali gönlümde mihman hu deyu ¹⁹⁷

Miraclamada “ ol şerbetten biri içti” dizesi gelince Kırklar semaha başlar. Kırklar semahının sonunda semah edenler yan yana dara dururlar Dede dualarını verir. “Allah, Allah... Semahlar saf ola, günahlar af ola, çarhı pervazlar kabul ola, yardımcımız on iki imam ola, isteğinizi dileğinizi Hak Muhammed- Ali vere, semahlarımız Kırklar semahı ola, hizmetinizden şefaata bulasınız, Ebu Zer-i Ğıfari'nin, Hz. Fatıma'nın himmetleri üzerinizde ola. Gerçeğe hu...” Dede duasını bitirdikten sonra Zakirler ayrıca bir müsaade beklemeden istek semahlarını çalmaya başlarlar. Miraçlama sırasında semah edenler saftaki yerlerine geçip otururlar. Meydanın genişliği oranındaki semahçı (varsa semah ekibi) semah yapmak üzere meydana gelip yere niyaz ederek ayağa kalkar ve semah dönmeye başlarlar. Her semahın sonunda duaların alıp yerlerine geçip otururlar. Duruma göre 1,3 ya da 5 semah dönülebilir. ¹⁹⁸

SEMAH

Kırklar meydanına vardım

Gel beri ey canlar dediler

İzzet ile selam verdim

Gir işte meydan dediler

Sıdk ile tevhit edelim

Çekilip Hakka gidelim

Aşkın dolusunu içelim

Kalalım mestan dediler

Düşme dünya mihnetine

Talip ol Hak Hazretine

Ab-ı Kevser şerbetine

Keşkülünü ban dediler

(Şah İsmail HATAYİ)

¹⁹⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Alevi İnançlarında Hz. Muhammed”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-2009 s, 235-236.

¹⁹⁸ Mehmet Yaman, “Alevilikte Cem”, Can Yayınları, s, 65-66.

SONUÇ

Alevîlerin, çeşitli sebeplerle İslam coğrafyasının birçok bölgesine dağıldığı bilinmektedir. Günümüzde Alevîlerin yaşadığı yerleşim yerlerinden biri de Diyarbakır'dır.

Diyarbakır Alevîleri ile yaptığımız görüşmelerde onlar kendilerinin Horasan'dan, Erbil'den, Orta Asya'dan geldiklerini ve Türkmen olduklarını ifade etmekte; Anadolu'yu sonradan yurt edindiklerini, İran Müslümanlığının ve Şiiliğin tesirinde kaldıklarını kabul etmektedirler. Diyarbakır ve çevresine yerleşen Türkmenlerin ilk iskân faaliyetlerinden itibaren bölgede yoğunluklu bir şekilde ikamete devam ettikleri görülmektedir. Tarihî kaynaklar Babaîler isyanından önce bölgede Alevî Türkmenlerin bulunduğunu ve bu Türkmenlerin Babaîler isyanına katıldıklarını bize göstermektedir. Orta Asya'dan gelen Türkmen Alevîler Anadolu'nun farklı bölgelerine göç edip buralarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Diyarbakır şehrinin değişiminden birebir etkilenen Türkmen Alevileri, modernleşme sürecinde daha fazla imkanlardan yararlanmanın yollarını arayarak, göç etmeye başlamışlardır. Göçün başladığı yıllarda başta Diyarbakır il merkezi olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışına özellikle Almanya'ya gitmişlerdir.

Şehir merkezine göçlerin son yıllardaki hızlılığındaki ana sebeplerden en önemlisi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan terör olaylarıdır. Kendilerini güvende hissetmeyen Aleviler Diyarbakır merkeze hatta il dışına göç etmişlerdir.

Terör olayları, tarımdaki teknolojik gelişmeler ve ulaşım imkanları nedeniyle köylerde yerleşik olan Aleviler şehir merkezlerine göç etmişlerdir. Göç nedenleri arasında sayılması gereken bir başka nokta ise eğitim faktörüdür. Diyarbakır ve çevresindeki Türkmen Alevilerinin eğitim oranları yüksektir.¹⁹⁹

Yaptığımız gezi, gözlem ve yüz yüze görüşmeler neticesinde Diyarbakır yöresinde Alevîler, Merkez ilçeye bağlı Şarabi ve Büyükkadı köyü, Bismil ilçesine bağlı Seyithasan, Türkmenhacı ve Türkdarılı köyleri ile Çınar ilçesine bağlı Şükürlü köyünde ikamet etmektedirler. Alevîler yoğun olarak Diyarbakır Merkez ve Bismil

---

¹⁹⁹ Ahmet Taşğın, "Yeni Ocağın Piri Kim? Diyarbakır Türkmen-Alevilerinde Alevi Kurumlarının İşlevi", Alevilik, Hazırlayanlar İsmail Engin/Havva Engin, İstanbul: Kitap yayınevi, 2004, s. 1

merkeze bağı köylerde yaşamaktadırlar. Bu köylerin iki tanesinde sadece Alevîler bulunmakta; dört tanesinde ise Alevî ve Sünnî vatandaşlar beraber yaşamaktadırlar. Yörede Alevî ve Sünnîler birlik ve beraberlik içinde yaşamaktadırlar.

Yöredeki Hak-Muhammed-Ali inancı: Allah tektir, Muhammed hakır, Ali ise velidir. Nübüvvet Hz. Muhammed'e, velayet ise Hz. Ali'ye gelmiştir. Nübüvvet ve velayet birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Diyarbakır Alevîleri Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmekte, bunun yanında Hz. Ali'ye de önemli bir konum atfetmektedirler

Diyarbakır yöresinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edilmekte ve onun nübüvvet makamının temsilcisi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca 12 İmam'ın da halifelik kurumunun temsilcileri olduğu kabul görmektedir. Bölgedeki Alevî dedeleri nübüvvetin Hz. Ali yerine yanlışlıkla Hz. Muhammed'e geldiği şeklindeki düşüncelerin de doğru olmadığını ifade etmişlerdir

Diyarbakır Alevîlerinde Kur'an-ı Kerim kutsal kitap olarak kabul edilmektedir. Ancak Diyarbakır Alevîlerinin Sünnilikten ve bazı Alevî zümrelerinden farklı olarak Kur'an-ı Kerim'in tahrif olduğuna inanmaktadırlar. Görüşülen Alevî dedeleri; Kur'an-ı Kerim'in toplanmasında bir takım şaibelerin olduğuna, özellikle Ehl-i Beyt ile ilgili bazı ayetlerin tahrif olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre çıkarılan ayetler Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerdir.

Diyarbakır Alevîlerinde dört büyük melek ve Allah'ın yarattığı diğer meleklerle inanılmaktadır. Alevîler tarafından meleklerin insanlarla beraber oldukları ve insanların sağında ve solunda buldukları inancı kabul görmektedir. Meleklerle olan inanç ve meleklerin özellikleri hususunda Alevîler ile Sünnîler arasında herhangi bir fark yoktur. Alevî melek anlayışı, Sünnî melek anlayışı ile örtüşmektedir.

Yöredeki Alevîler kader konusunda akılcı bir anlayış benimsemişlerdir. Onlara göre Allah insana akıl vermiştir. İnsan bu akıl sayesinde tercihler yaparak kendi kaderini kendisi yaratır. Kaderin, kişinin kendi elinde olduğunu, özgür iradesiyle kendi iyilik ve kötülüklerinin müsebbibi olduğunu ifade etmişlerdir.

Yöredeki Alevîler ahiret inancının neticesi olarak, ölmeden önce kişinin kendisini hesaba çekmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Hesap, mizan, sırat, cennet, cehennem gibi kavramlara olan inançlarından ötürü cem erkânı başlamadan önce kul hakkı yiyen ya da haksızlık yapanlar, dedenin huzurunda kurulan halk

mahkemelerinde kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturup nefislerini temize çıkarmaktadırlar.

Diyarbakır Alevîleri, Hz. Ali ve 12 İmamlara bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Ehl-i Beyt'in kutsiyetinin kaynağını Kur'an, hadis ve yaşanan hadiselerle dayandırmaktadırlar. Peygamber hayattayken Ehl-i Beyt'in dinî temsil makamına layık görüldüğünü, Ehl-i Beyt'in ve 12 İmamların ledün ilmine vakıf olduklarını ifade etmektedirler. Diyarbakır Alevîleri Hz. Ali'nin tanrılaştırılmaya çalışıldığı düşüncelerinden rahatsız olduklarını söylemişlerdir.

Diyarbakır Alevîleri ibadetin Allah'a yalvarmak ve yakarmak olduğunu söylemişlerdir. Bu yorum, Diyarbakır Alevîlerini namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerden gerçek anlamda uzaklaştırmıştır. Bunun yanında cem evlerinde yapılan bir takım ayinlerin de icra edildiği görülmüştür. Bunlar da belli kural ve ritüellere bağlanmıştır. Aynı zamanda Ramazan ayında oruç tutmazken, Muharrem ayında 12 gün oruç tutmaları da dikkat çekicidir.

Diyarbakır Alevîleri haccı Kâbe'yi belirli bir zamanda, belirli kurallarla ziyaret etmek şeklinde olmadığına inanmaktadırlar. Onlara göre Kâbe insanın içindedir. Yaptığımız görüşmelerde Kâbe'ye gezi amaçlı giden Alevîlerin olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanında Alevîler, kendilerince kutsal saydıkları mekânlara ziyareti de hac kadar makbul görürler

Diyarbakır Alevîleri zekâtı da farklı şekilde yorumlamış, onu herhangi bir kurala bağlı olmaksızın fakirlere yapılan yardım olarak tanımlamışlardır. Onlara göre Zekât; imkânlar dâhilinde fakirlere, yoksullara, yetimlere ve öksüzlere yardımcı olmak maksadıyla verilir. Hangi mallardan, ne kadar zekât vermek gerekir diye bir koşuldan söz edilemez. Yeter ki yoksullara yardım edilsin. Bu yönüyle Alevîlerin zekât anlayışı Sünnilikteki sadakaya benzetilebilir.

Diyarbakır Alevîleri içinde Kurban Bayramında kurbanlık almaya gücü yeten kimseler, Allah rızası için kurban alır ve keserler. Kurbandan maksat, kişinin kendi nefisini Allah yolunda kurban etmesi, öldürmesidir. Kurban kesildikten sonra akrabalara, komşulara, ihtiyacı olan kişilere dağıtılmalıdır. Kurban bayramında kesilen kurbanın yanı sıra Diyarbakır Alevîlerinde; ikrar kurbanı, düşkünlük kaldırma kurbanı, cem kurbanı, görgü kurbanı, musahiplik kurbanı, birlik kurbanı, gibi çeşitli isimlerle kesilen farklı kurban çeşitleri de bulunmaktadır.

Yöredeki Alevîlerde, Sünnî mezheplerdekine benzer gusül ve abdest olmakla birlikte, kendilerine özgü abdestleri de vardır. Gusül abdestini cem erkânı için gerekli görmektedirler.

Yukarıdaki ibadetlerin yanı sıra Alevîlerin geliştirdiği ve özellikle büyük şehirlerde bunu icra edebilmek için evler yaptıkları “Cem” ayinleri de Alevîlikte önemli bir ibadettir. Cem erkânı ve semah, Diyarbakır Alevîleri tarafından da ibadet olarak kabul edilmektedir. Haftanın belirli günlerinde canlar bir araya gelerek dedenin huzurunda cem evleri veya yaşadıkları evlerin büyük bir odasında bunu gerçekleştirmektedirler. Bugün yörede genel olarak bütün cemler zaman zaman yapılmakla beraber, çoğunlukla görgü cemleri icra edilmektedir. Cem erkânlarını yürütecek dedelerin azlığından dolayı cemler her yerde yapılamamaktadır. Musahiplik, dardan indirme, koldan kopan vb. cem erkânları da zaman zaman yapılmaktadır.

Yukarıda sayılan inanç ve ibadetlerin yanında Diyarbakır Alevîlerinin kendilerine has örf ve adetleri de bulunmaktadır. Örneğin Diyarbakır Alevîlerinin doğum öncesi hazırlık ve çocuğa isim verme uygulamaları, Alevî geleneklerine göre yapılır. Çocuğu sünnet etme ve kirvelik de Diyarbakır Alevîleri arasında sürdürülen önemli geleneklerdendir.

Diyarbakır Alevîlerinde çok evlilik yaygın değildir, fakat hiç yoktur da denilemez. Yörede çok eşlilik tasvip edilmediği gibi boşanma da uygun görülmez. Herhangi bir sebebi yokken karısını boşayan kişi düşkün kabul edilir. Eskiden Alevîler arasında Sünnîlerden kız alıp Sünnîlere kız verme pek hoş karşılanmazken, günümüzde bu durum değişmiştir. Artık Alevîler ile Sünnîler birbirlerinden rahatlıkla kız alıp vermektedirler. Fakat Alevî dedeleri Alevî kızlarının Sünnî ailelerde baskı gördüklerini, Sünnî kızların ise Alevî ailelerde herhangi bir baskı ile karşılaşmadıklarını söylemişlerdir.

Diğer Alevîler gibi Diyarbakır Alevîleri de tavşan eti yemezler. Bunun dinî bir yasak olmadığını ifade eden dedeler, tavşan etinin yenmemesi konusunda tavşanın adet görmesi, etinin lezzetli olmaması, ayaklarının köpeğe, kuyruğunun ise domuza benzemesi gibi nedenler sıralamaktadırlar. Alevîlikte içki içme meselesi de dedeler tarafından farklı şekilde yorumlanmaktadır. Görüşülen dedelerden bir kaç içkinin kendinden geçmeyecek kadar içilmesinde ve içki içme olayına dinî bir boyut

kazandırılmasında bir sakınca yoktur derken; diğeri de, “Hiçbir zaman Alevîlik inancı adına içki içilmesi doğru değildir”, demektedirler.

Diyarbakır Alevîlerinin ibadetleri, inançları, örf ve adetleri incelendiğinde Anadolu Alevîliğinden çok farklı olmadığı yöresel bazı özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Diyarbakır Alevîlerinin problemleri de Anadolu’da yaşayan diğeri Alevîler ile benzeşmektedir. Diyarbakır Alevîleri cem evlerinin devlet tarafından ibadet yeri olarak kabul görmesini, dedelere kadro ile maaş bağlanmasını, laiklik ilkesinin doğru şekilde uygulanmasını, okullardaki ders kitaplarına Alevîlik ile ilgili bölümler konulmasını, üniversitelerde Alevîlik ile ilgili bölümler açılmasını ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yeniden yapılandırılmasını istemektedirler.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent, EKİCİ, Metin, “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Üzerine Bir Değerlendirme”, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2012, S. 63, s. 235.
- AKSÜT, Hamza, “Aleviler”, Yurt Yayınları, Ank., 2012.
- AKSÜT, Hamza, “Anadolu Aleviliğın Oluşum Yerlerinden Biri Olarak Diyarbakır Yöresi”, Uluslar Arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır,2004.
- AKTAY, Yasin, “Türk Dinin Sosyolojik İmkânı”, İstanbul İletişim Yayınları, 1999.
- ALANDAĞLI, Murat, “Kızılbaşlara Dair İki Rapor: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı İdarecilerinin Gözüyle Kızılbaşlar”, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, İletişim Yayınları, İst. 2015, s. 227-240.
- ATALAN, Mehmet, “Cafer-i Sadık”, TDVY, Ank., 2013.
- ANONİM, (haz. Doğan Kaplan), Erkanname-1, TDVY, Ank., 2007
- ANONİM, (haz. Osman Eğri), “Kitab-ı Dar”, TDVY, Ank., 2012.
- AZİMLİ, Mehmet, “Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali”, Ankara Okulu Yayınları, Ank.2015, s.14-35.
- BARDAKOĞLU, Ali, “DİA”, 2002, C. 26
- BULUT, Kadir, “Alevilikte Ocak Sisteminin Ailesel Yapılanmasındaki Kerametsel Boyutu: Düzgün Baba Örneği”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2014.
- CABBAR KULU, (haz. Osman Eğri), “Kitab-ı Cabbar Kulu”, Ank., TDVY, 2012.
- DEDEKARGINOĞLU, Hüseyin, “Alevilikteki Tanım ve Terimler”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi
- DİERL, Anton Josef, Anadolu Aleviliği, Ant Yayınları, Ocak 1991.
- DEMİRCAN, Adnan, “Arap Siyasi Geleneğinin Ehl-i Beyt Tamlamasının Kavramlaşma Sürecine Etkisi”, Marife, yıl.4, kış 2004.
- DEMİRCAN, Adnan, “Hz. Ali Dönemi Ve Ehl-i Beyt” Beyan Yayınları, İst. 2016 (2. Baskı).
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri”
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Ali”, DİA, II

- FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Ankara Selçuk Yayınları”, 1980.
- GEÇGİN, Ercan, “Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi”, 1. Uluslar Arası Dersim Sempozyumu, Ekim 2010.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, “Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar”, İnkılap Kitapevi, İst., 1997.
- GÜÇ, Ahmet, “DİA”, 2002, cilt: 26
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, (haz. Baki Yaşa Altınok), “Fevaid”, Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi, Ank., 2010
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, (haz. Hamiye Duran), “Besmele Tefsiri”, TDVY, Ank., 2012.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ, (haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), “Makalat”, TDVY, Ank., 2013.
- İMAM CAFER-İ SADIK Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), “Buyruk”, Kapı Yayınları, s. 45-46, İst., 2013.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Ali” DİA, II
- KAPLAN, Doğan, Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik, Ank., TDVY, 2012.
- KILIÇ, Hulusi, “DİA”, yıl: 1993, cilt: 7
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Anadolu’da İslamiyet”
- Kur’an-ı Kerim Meali, “Bakara Süresi”, DİB., TDVY, Ank., 2007.
- Kur’an-ı Kerim Meali, “Maide Süresi”, DİB., TDVY, Ank., 2007.
- KUTLU, Sönmez, “Aleviliğin dini statüsü: Din, mezhep, Tarikat, Ortodoksi, Heterodoksi veya Metadoksi”, İslamiyat, 2003
- KUTLU, Sönmez,” Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi, ya da Metadoksi”, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ank., 2012.
- MELİKOFF, Irene, “Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri Bektaşî-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri”, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler, Mart 2004.
- Muhammed bin. Hanefiyye Cengi, (haz. Ceyhun Ünlüer), Ank., TDVY, 2010
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuşuna Kısa Bir Bakış”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

OCAK, Ahmet Yaşar, Türkler

OKUMUŞ, Ejder, “Alevilerde Kurban Bayramı Kurbanı” Türkmenhacı Köyü Örneği, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII, S.I, s. 4-5.

ONAT, Hasan, “Şiiliğin Doğuşu ilk Şii Fikirler ve İlk Şii Hareketler”, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ank., 2012

ÖZ, Mustafa, “Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi”, İstanbul, Ensar Neşriyat

ÖZ, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, DİA, c.10

ÖZ, Mustafa,” Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü”, İstanbul Ensar neşriyat, 2012.

RENÇBER, Fevzi,” Alevi Geleneğinde “Cem Evinin” Tarihsel Kökeni,, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, [www.dinbilimleri.com], 2012, cilt: XII, sayı: 3

RENÇBER, Fevzi, “İstanbul’da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi, İst., 2008.

RENÇBER, Fevzi, “Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevileri”, Gece Kitaplığı Yayınları, Mart 2014.

SARIKAYA, Mehmet Saffet, “Alevi İnançlarında Hz. Muhammed”, Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, SARIKÇIOĞLU, Ekrem, DİA, yıl: 2003, cilt: 28.

SİNANOĞLU, Mustafa, “ İbadet”, DİA, 1999, cilt: 19

SOLGUN, Cafer, “Alevilerin Kemalizm’le İmtihanı”, Timaş Yayınları, İst., 2011.

SOLGUN, Cafer, “Alevilik Nedir, Ne Değildir”, Timaş Yayınları, İst., 2011.

SUBAŞI, Necdet, “ Alevi Modernleşmesi”, Timaş Yayınları, İst. 2010, s. 85-89

ŞEHRİSTANİ, “Şia”, Milel ve Nihal, çev. Mustafa ÖZ, Litera Yayıncılık, İst., 2014.

TAŞĞIN, Ahmet, “Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat”, Ank., 2003.

TAŞĞIN, Ahmet, “Yeni Ocağın Piri Kim? Diyarbakır Türkmen-Alevilerinde Alevi Kurumlarının İşlevi”, Alevilik, Hazırlayanlar İsmail Engin/Havva Engin, İst., Kitap yayınevi, 2004, s. 339-356.

TAŞĞIN, Ahmet, “Türkmen Aleviler”, Ataç Yayınları, İst., 2006.

ULUDAĞ, Süleyman, “Dört Kapı Kırk Eşik”, Dergâh Yayınları, Kasım 2010.

- ÜÇER, Cenksu, “Aleviliğin Neliği ve Şiilik (Caferilik) İle İlişkisinin Çerçevesi”, Marife, Yıl.8, Konya 2008.
- ÜÇER, Cenksu, “Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com], 2005
- ÜÇER, Cenksu, “Geleneksel Alevîlikte İbadet Telakkîleri”, Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-, 28-30 Ekim 2005
- ÜNLÜ, İhsan, “Alevilikte Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri”, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi, 2007.
- ÜZÜM, İlyas, “Alevi Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevîlikle İlişkisi”, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler, 1999
- ÜZÜM, İlyas, ” Buyruk’ta “Üç Sünnet-Yedi Farz” Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu” , İslâm Araştırmaları Dergisi, 2001, sayı: 5
- ÜZÜM, İlyas, ” Şâh-ı Merdan Murtazâ Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru, İslâm Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 11
- VİRANİ BABA, (haz. Osman Eğri) “İlm-i Cavidan”, TDVY, Ank., 2008.
- YAKAR, Sümeyra, “Alevilikte Hak-Muhammed-Ali İnancı”, Yüksek lisans Tezi, İst. 2011, s. 13-14.
- YAMAN, Ali, “Alevilerde Dedelik ve Dede Ocakları”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- YAMAN, Mehmet, “Alevilikte Cem, Can Yayınları, Mart 2003.
- YAZICI, Mehmet, “Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği, Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi, 2014.
- YETİŞ, Kazım, DİA, yıl: 1993, cilt: 7
- YILDIRIM, Rıza, “Bektaşî Kime Derler?: “Bektaşî” Kavramının Kapsamı Ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, İletişim Yayınları, İst. 2015, s. 71-74.
- YILDIZ, Harun, “Alevi Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı
- YILDIZ, Harun, “Anadolu Aleviliği”, Amasya Yöresi Bağlamında İnceleme, Araştırma Yayınları, Ank. 2004,

YILDIZ, Harun, “Türkiye Aleviliğinin İnanç ve Ahlaki Değerleri”, Anadolu’da Aleviliğın Dünü ve Bugünü, (haz. Halil İbrahim Bulut), Sakarya, Üniversitesi Yayınları, 2010

Elektronik Kaynakça

AKTAŞ, Ali, “Alevilerde Ölümler İlgili Ritüeller”,
<https://docs.google.com/file/d/0Bi.../edit?usp=sharin>

RENÇBER, Fevzi,” Alevi Geleneğinde “Cem Evinin” Tarihsel Kökeni,, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, [www.dinbilimleri.com], 2012, cilt: XII, sayı: 3

ÜÇER, Cenksu, “Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, [www.dinbilimleri.com], 2005

Ek:1 Görüşme Kılavuzu

A GENEL SORULAR

- 1- Alevî kime denir, Alevî olmanın şartı nedir? Bektaşî kime denir? Diyarbakır'da Bektaşî bulunmakta mıdır?
- 2- Alevîlik nedir? Alevîliği tanımlar mısınız? Alevîlik din mi? Mezhep mi? Tarikat mı? Herkes Alevî olabilir mi?
- 3- Diyarbakır'da yaşayan Alevîlerin itikadî durumları nasıldır?
- 4- Diyarbakır Alevîlerinin dinî ve içtimaî problemleri nelerdir? Alevîlik inanç ve ibadetler hakkındaki bilgileri nerden, kimlerden öğreniyorsunuz?
- 5- Diyarbakır Alevîlerinin diğer Alevîlerden inançsal anlamda ne tür farklılıkları var?
- 6- Diyarbakır Alevîleri nereden Diyarbakır'a gelmişlerdir? Diyarbakır Alevîlerinin tarihçesi hakkında ne biliyorsunuz?
- 7- Alevî olarak Sünnîlerle olan ilişkileriniz nasıl? Aranızda herhangi bir problem var mı?
- 8- Elinizde Alevî olduğunuzu, dede soyundan geldiğinizi belgeleyen bir belge var mı? Seyyidlik şeriflik belgesi vb.

B-İNANÇLAR

- 9- Diyarbakır Alevîlerinde, Allah'ın sıfatları ve Allah-Muhammed-Ali inancı ne anlama gelmektedir?
- 10- Diyarbakır Alevîlerinde Allah-Muhammed-Ali üçlüsünü neyi anlatmaktadır?
- 11- Ali'nin (ilah) Tanrı olduğu veya Ali'siz Alevîlik hakkındaki düşünceleriniz ne?
- 12- Peygamberlere iman (nübüvvet) ve Hz Muhammed'e iman konusunda ne söylersiniz?
- 13- Hz Muhammed'in peygamberliği hakkında neler düşünüyorsunuz?
- 14- Hz Peygamberle Hz Ali hakkındaki ilişkiyi anlatır mısınız?
- 15- Kutsal kitaplar ve Kur'an-ı Kerim hakkındaki kabulleriniz nelerdir?
- 16- Kur'an-ı Kerim'in muharref edilmesi hakkında neler anlatabilirsiniz?
- 17- Arapça Kur'an okumayı biliyor musunuz?
- 18- Daha çok neleri Kur'an-ı Kerim'de okursunuz (sure-ayet)?
- 19- Ne zaman, nerelerde Kur'an okursunuz?

- 20- Meleklerle iman ve meleklerin sıfatları hakkındaki düşünceleriniz nedir?
- 21- Dört büyük melek hakkındaki düşünceleriniz nedir? Adıyaman Alevîlerinde kadere iman, ne anlama gelmektedir?
- 22- Hayrın ve şerrin Allah'tan geldiği düşüncesi sizde nasıl anlaşılmaktadır?
- 23- Ahirete iman ve tenasüh hakkında ne anlatabilirsiniz?
- 24- Ölüm ve kabir hayatı hakkında neler biliyorsunuz?
- 25- Kıyamet ve kıyamet sonrası olacaklar için kabulleriniz nelerdir. Cennet ve cehennem cennetlikler ve cehennemlikler gibi sıfatlandırmalar hakkında ne dersiniz?
- 26- Diyarbakır Alevîlerinde Hz Ali ve Ehl-i Beyt'e duyulan saygı ve sevgi hakkındaki anlayışınızı anlatır mısınız?
- 27- Ehl-i Beyt kavramı kimleri kapsamaktadır?

C-İBADETLER

- 28- Alevîlerin ibadet anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?
- 29- Gençlerin ibadete olan ilgi ve alakaları hakkında gözlemleriniz nelerdir?
- 30- Alevîlerin temizlik anlayışı hakkında ne anlatabilirsiniz?
- 31- Gusül ve abdest temizliği hakkındaki bakış açınız nedir?
- 32- Gusül ve abdest hangi hallerde gerekli görür ve alırsınız?
- 33- İbadet mahiyetinde değerlendirdiğiniz temizlik çeşitleriniz nelerdir?
- 34- Alevîlerin gusül almadıkları söylentisi konusunu izah edebilir misiniz?
- 35- Namazdan ne anlamaktasınız, namaz sizin için ne anlama gelmektedir?
- 36- Halka namazı nedir, halka namazına yüklenen anlamlar nelerdir?
- 37- Günde beş vakit namaz hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 38- Diyarbakır Alevîlerinde oruç ibadeti nasıl anlaşılmaktadır?
- 39- Diyarbakır Alevîleri olarak hangi zamanlarda oruç tutmaktasınız, bu oruçların çeşitleri nelerdir?
- 40- Alevîler olarak tuttuğunuz oruçlarda uyulması gereken kurallar nelerdir?
- 41- Ramazan orucu hakkındaki tutumunuz nedir? Ramazan orucu tutmakta mısınız?
- 42- Diyarbakır Alevîlerinde Hac veya Gönül Haccı nasıl ifade edilmektedir? Hacı olmak için ne tür yerleri ziyaret etmek gerekir?
- 43- Diyarbakır yöresinde bu ziyaretleri daha çok nerelere yapmaktasınız?

- 44- Diyarbakır Alevîleri zekât ibadetini nasıl yapmaktalar? Zekât vermenin şartı nedir? Hangi mallardan zekât verilmektedir? Kimlere zekât verilmelidir.
- 45- Diyarbakır Alevîlerinde Dedelere zekât vb. olarak verilen mali bir ibadet var mıdır?
- 46- Alevî bireyler olarak Kurban bayramı ve ibadeti hakkındaki düşünceleriniz nasıldır?
- 47- Diyarbakır Alevîleri olarak kestiğiniz kurban çeşitleriniz nelerdir?
- 48- Kurban kesilirken dikkat edilmesi gereken kurallar nelerdir? Kurbanın nasıl kesildiğini anlatır mısınız?
- 49- Diyarbakır Alevîlerinde dua nedir? Günlük hayatta ne tür dualar etmektesiniz? Gülbak, mersiye, miraciye, tevhit, naat, nefes, düvazımam, muharremiye, kavramları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- 50- Niyaz vermeden anlaşılması gerekenler nelerdir? Niyaz vermenin herhangi bir şekli var mıdır? Ne zaman dedeye niyaz verilir?
- 51- Alevîlik inancında cem neyi ifade etmektedir? Cemin kaynağı hakkında bildikleriniz nelerdir? Ayin-i cem her yerde yapılmakta mıdır? Diyarbakır yöresinde hangi tür cemler yapılmaktadır?
- 52- Geçmişte ve günümüzde Diyarbakır'da cem ibadeti nerelerde yapılmaktadır? Cem erkânı yürütecek dede ve on iki hizmet sahipleri yerleşim yerinde bulunmakta mıdır?
- 53- Diyarbakır Alevîlerinde cem, dem, dolu, semah, dar, on iki hizmet ne anlama gelmektedir?

D- AHLAKİ KURALLAR

- 54- Alevîlikte uyulması gereken ve kişide bulunması gereken ahlâkî ilkeler nelerdir?
- 55- Dört kapı kırk makam Diyarbakır Alevîlerinde ne demektir? İnanç olarak Alevîlikteki durumu nasıldır? Klasik Alevî kaynaklarında dört kapı kırk makam nasıl betimlenmektedir?
- 56- Üç sünnet yedi farz kavramı sizde nasıl telakki edilmektedir?
- 57- Eline, diline, beline sahip olmak sözü Alevîlik inancındaki yeri nedir? Bu kurallar sosyal hayatta nasıl, yansıma bulmaktadır?

E-ÖRF VE ADETLER

- 58- Diyarbakır Alevîlerine özgü örf ve adetleriniz nelerdir?
- 59- Diyarbakır yöresinde doğum öncesi hazırlık ve isim verme uygulamaları nasıl yapılmaktadır?
- 60- Diyarbakır Alevî toplumunda sünnet ve kirvelik hakkında bilgi verir misiniz? Diyarbakır Alevîleri olarak sünnet ve kirveliğin toplumundaki yeri nedir?
- 61- Diyarbakır Alevî toplumunda boşanmaya rastlanılmakta mıdır? Boşanmanın şartları nelerdir?
- 62- Diyarbakır Alevîlerinde evlilik ve düğün adetleri hakkında bilgi verir misiniz? Diyarbakır Alevîleri arasında tek eşlilik veya çok eşlilik mi yaygındır? Alevî-Sünnî evlilikleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Bireyler farklı özelliklerden dolayı evlenmeli midir?
- 63- Yöredeki Alevîler olarak ölüm anı ölüm sonrası uygulamalarınız nelerdir? Diyarbakır yöresinde vefat eden talipler için yaptığınız dinî uygulamalarınız nelerdir?
- 64- Diyarbakır Alevîleri arasında ziyaret edilen yerler var mıdır? Buralara hangi niyetlerle ziyaretler yapılmaktadır?
- 65- Tavşan etinin yenilmemesi ve diğer hayvanlara bakış açısı hakkındaki düşüncelerinizi söyleyebilir misiniz? Tavşan etinin yenilmemesinin sebepleri olarak neler söyleyebilirsiniz.
- 66- Alevî toplumu olarak dem ve doluya olan bakış açınız nasıldır? İçki içmenin dinî bir temeli var mıdır?
- 67- Kırklar meclisi denilince ne söyleyebilirsiniz?

F-DİNİ KURUMLAR

- 68- Dedeliğin Alevî toplumundaki yeri nedir? Dede olmanın şartları nelerdir? Herkes dede olabilir mi?
- 69- Cem evi hakkında ne düşünüyorsunuz? Cem evi veya cami köyünüzde, çevrenizde mevcut mudur? Cem evinin Alevî inancındaki yeri ve cem evinin fonksiyonu hakkında bildikleriniz nelerdir?
- 70- Alevîlikte düşkünlük ve hangi davranışlar toplumda düşkün olmanın davranışlarıdır? Düşkünlük kurumunun işlevselliği bugün devam etmekte midir?

- 71- Diyarbakır Alevîlerinde musahiplik erkânı ve uygulamaları hakkında bilgi veriri misiniz? Musahiplik erkânları günümüzde hala düzenlenmekte midir?
- 72- Diyarbakır'da Alevîlik inanç ve kültürü hakkında, faaliyetlerde bulunan vakıf ve dernek biliyor musunuz?
- 73- Diyarbakır'da Alevîlik inanç ve kültürü hakkında, faaliyetlerde bulunan vakıf ve dernek biliyor musunuz?²⁰⁰

---

²⁰⁰ Görüşme kılavuzundaki sorular hazırlanırken daha önce Amasya Alevîliğine çalışan Doç. Dr. Harun Yıldız ve değerli hocam Fevzi Rençber hocalarımın çalışmalarından yararlanılmıştır.

Ek-2: Kaynak Kişiler

Aşağıda araştırmamız esnasında görüştüğümüz dede ve taliplerin isimleri verilmiştir.

- 1- Hasan Baykut, Diyarbakır doğumlu, Dede
- 2- Hidayet Ulugerçek, Diyarbakır doğumlu, Dede
- 3- Abbas Öztürk, Diyarbakır doğumlu, Dede
- 4- Fatma Baykut, Diyarbakır doğumlu, Talip (ana)
- 5- Naki Kargın, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 6- Cem Ali Öztürk, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 7- Mahsuni Kahraman, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 8- Sultan Kaya, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 9- Cafer Koluman, Diyarbakır Pir Sultan Abdal Derneği Başkanı
- 10- İnci Gündüz, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 11- Serpil Kapan, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 12- İsmail Anık, Diyarbakır doğumlu, Talip
- 13- Muhittin Öztürk, Diyarbakır doğumlu, Talip

Ek-3: Yörede Yaptığımız Görüşmelerle ilgili Fotoğraflar:

Görüşme heyecanıyla derneği keşfederken...

Resim-1

Diyarbakır Pir Sultan Abdal Cemevi ve Derneğinde Dernek Başkanı Cafer Koluman ve taliplerle görüştük.

Resim-2

Türkmenhacı köyünde Hasan Baykut Dede ile görüştük.

Resim-3

Hasan Baykut ve eşi Fatma Baykut (ana) ile güzel bir kare.

Resim-4

Diyarbakır merkezde Şarabi Köyü Dedesi Hidayet Ulugerçek ile görüştük. Resim-5

Resim-6

Bismil Seyithasan Köyü Dedesi Abbas Öztürk ile görüştük.

Resim-7

Resim-8

Dede Garkın Türbesi- Derik

Resim-9

Saz ve söz eşliğinde Diyarbakırlı alevi canlar semah dönerken

Resim-10